

DINTLHA TSA BOTLHOKWA MABAPI LE TSHEKATSHEKO
YA TERAMA MO SETSWANENG

KA

THIPE KOOS MALEBYE

B.A., B.A. HONS. (UNIN), J.S.T.C

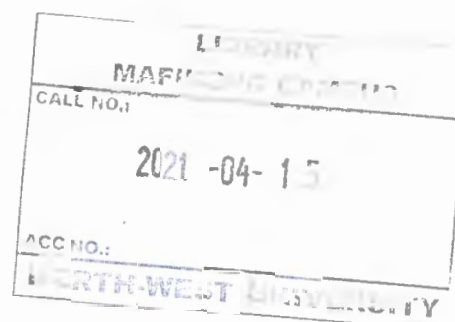
E NEELWA GO YA KA DITLHOKEGO TSA DIKERII YA
MASTER OF ARTS (SCHOOL OF EDUCATION)

YA

LEFAPHA LA SETSWANA

LA

YUNIBESITHI YA BOPHUTHATSWANA

MOFATLHOSI: PROF J.E. SETSHEDI

LETLHA LA NEELO: 12 SEDIMONTHOLE 1991

DITEBOGO

Ke leboga batho ba ba botlhokwatlhokwa ba ba latelang, ka ntlha ya seabe sa mongwe le mongwe wa bona mo tirong e.

- Moporofesara J.E. Setshedi - mookamedi le mofatlhosi wa me mo tirong e. Dikgakololo le tshusumetso ya gagwe di ntooditse go dira tiro eno ka boineelo jo bogolo.
- Mosadi wa me Sejeng - yo o nkemeng nokeng bosigo le motshegare a buisa le go tshwaya tiro ya me diphoso. A ntsenya mafolofolo ka gale.
- Banake Mmou le Molefe - bao ke kgonneng go lemoga dintlha dingwe tsa botshelo mo go bona, tse di nnileng le seabe mo tirong e.
- Nnake Ranthwana "Pupu", le mosadi wa gagwe, ba ba nnileng pelotelele fa ke ne ke dirisa mogala wa bona ka gale go golagana le mofatlhosi wa me nako nngwe le nngwe.
- Motlanyi wa tiro e Mohumagadi S.M Manale, yo matsetseleko a gagwe a leng mo ponong ya mongwe le mongwe yo o itebaganyang le tiro e.
- Batsadi, bagwagadi le ditsala, bao ba thusitseng fale le fale, ba lemoga kgotsa ba sa lemoge.
- Modimo, yo o nneileng botshelo, pholo, botlhale le tlhotlhelets go dira tiro ya mothale o ka boitshoko.

Ke akgolela tiro e go batsadi ba me, e bong Ntate le Mme
Mmou le Sebitse ka lerato .

MAIKANO

Ke ikana gore tlhotlhomisi eno, DINTLHA TSA BOTLHOKWA MABAPI LE
TSHEKATSHEKO YA TERAMA MO SETSWANENG, e ke e neelang Yunibesithi ya
Bophuthatswana go tlhatlhobelwa dikerii ya Master of Arts (Education)
ya Lefapha la Setswana, ga e ise e ke e neelwe Yunibesithi epe esele
go tlhatlhobelwa dikerii, e bile, ke tiro e ke e itshimololetseng.
Metswedi yotlhe e e nopotsweng le yona e kailwe ka botlalo.

W. H. Kellogg

DECLARATION

I declare that this thesis, DINTLHA TSA BOTLHOKWA MABAPI LE
TSHEKATSHEKO YA TERAMA MO SETSWANENG, which I present to the
University of Bophuthatswana for the degree of Master of Arts
(Education) of Setswana department has never been presented to any
University for degree, and that it is my own work. All references
contained herein are acknowledged.

Malebye

THULAGANYO YA DITENG

LA MOSEKASEKI			TSEBE xi
DIKGAOLO	DITLHOGO LE DITLHOGWANA		
Kgaolo 1	1.0.0.0.0 Matseno		1
	1.1.0.0.0 Terama ke eng?		1
	1.2.0.0.0 Tshimologo le kgolo ya terama mo Setswaneng		5
	1.2.1.0.0 Tshimologo ya terama ya Setswana.		7
	1.2.1.1.0 Kopelo le dipina		8
	1.2.1.2.0 Dithamalakwane		13
	1.2.2.0.0 Kgolo ya terama mo Setswaneng		15
	1.3.0.0.0 Mefuta ya terama mo Setswaneng		17
	1.4.0.0.0 Dintlha tsa tsheka- tsheko mo terameng.		20
Kgaolo 2	2.0.0.0.0 Badiragatsi		23
	2.1.0.0.0 Bokao		24
	2.2.0.0.0 Mefuta ya badiragatsi		27
	2.2.1.0.0 Mogapatiro		28
	2.2.2.0.0 Mokganatiro		31
	2.2.3.0.0 Motlatsatiro		37
	2.2.4.0.0 Modiragatsifela		40
	2.3.0.0.0 Tlhagiso ya badira- gatsi		42
	2.3.1.0.0 Mokgwa oo modiragatsi a buang ka ona		50

	2.3.2.0.0	Dilo tse modiragatsi a di dirang	51
	2.3.3.0.0	Se badiragatsi ba bangwe ba se buang ka ga modiragatsi	51
	2.3.4.0.0	Mokgwa oo modiragatsi a buang le ba bangwe ka ona	52
	2.3.5.0.0	Bogolo jwa modiragatsi	53
	2.3.6.0.0	Maemo a tlhaloganyo ya modiragatsi	53
	2.4.0.0.0	Kgarelo ka ga tlhagiso ya badiragatsi	54
	2.5.0.0.0	Seabe sa badiragatsi	55
Kgaolo 3	3.0.0.0.0	Mmuisano	59
	3.1.0.0.0	Bokao	59
	3.1.1.0.0	Puo e e utlwiwang	59
	3.1.2.0.0	Puo ya ditshupetso	60
	3.2.0.0.0	Mmuisano jaaka sedirisiwa sa botlhokwa	62
	3.3.0.0.0	Kgotelo kana go bepa ga mmuisano	68
	3.4.0.0.0	Kgonego ya gore modiragatsi a rwale molaetsa	70
	3.5.0.0.0	Mmuisano o kgotsofatsa fa o ntse jang?	71
Kgaolo 4	4.0.0.0.0	Kgotlhang	78
	4.1.0.0.0	Kgotlhang ke eng?	78
	4.2.0.0.0	Botlhokwa jwa kgotlhang mo terameng	80
	4.3.0.0.0	Mefuta ya kgotlhang	81
	4.3.1.0.0	Kgotlhang magareng a batho ba babedi	82

4.3.2.0.0	Kgotlhang magareng a motho le setlhopha	83
4.3.3.0.0	Kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi	84
4.3.4.0.0	Kgotlhang ya maikutlo a motho a le mongwe	85
4.3.5.0.0	Kgotlhang magareng a motho le mabaka	86
4.4.0.0.0	Kgarelo ka ga mefuta ya kgotlhang	89
4.4.1.0.0	Sekao sa kgotlhang magareng ga batho ba babedi	89
4.4.2.0.0	Sekao sa kgotlhang magareng ga motho le setlhopha	90
4.4.3.0.0	Sekao sa kgotlhang magareng ga ditlhopha tse pedi	90
4.4.4.0.0	Sekao sa kgotlhang ya maikutlo a motho a le mongwe	91
4.4.5.0.0	Sekao sa kgotlhang magareng ga motho le mabaka	91
4.5.0.0.0	Dikgato tsa kgotlhang	92
4.5.1.0.0	Tshimologo ya kgotlhang	92
4.5.2.0.0	Kgolo ya kgotlhang	94
4.5.3.0.0	Thatafalo ya kgotlhang	97
4.5.4.0.0	Setlhoa sa kgotlhang	100
4.5.5.0.0	Tharabololo ya kgotlhang	102
4.5.5.1.0	Dikao tsa diterama tse di sa rarabololwang sentle	103

	4.5.5.2.0	Dikao tsa diterama tse di rarabolotsweng sentle	105
	4.5.6.0.0	Bokhutlo jwa kgotlhang	107
	4.6.0.0.0	Tshosobanyo ya kgato ya kgotlhang	108
Kgaolo 5	5.0.0.0.0	Poloto	109
	5.1.0.0.0	Bokao	109
	5.2.0.0.0	Mefuta ya poloto	113
	5.2.1.0.0	Poloto-kgolo	113
	5.2.2.0.0	Dipolotwana	116
	5.3.0.0.0	Diponagalo tsa poloto	117
	5.4.0.0.0	Botlhokwa jwa poloto mo terameng	125
Kgaolo 6	6.0.0.0.0	Puo mo terameng	126
	6.1.0.0.0	Bokao	126
	6.2.0.0.0	Mosola wa puo mo terameng	129
	6.3.0.0.0	Puo ya badiragatsi	133
	6.4.0.0.0	Mefuta ya puo	134
	6.4.1.0.0	Puo ya molomo	134
	6.4.2.0.0	Puo ya mokwalo	135
	6.4.3.0.0	Puo ya ditshupetso/ diketso	135
	6.4.4.0.0	Puo ya ditshwantsho	136
	6.5.0.0.0	Puo mabapi le tlotlofoko le melao ya thutapuo	137

Kgaolo 7	7.0.0.0.0	Nako	147
	7.1.0.0.0	Bokao	147
	7.2.0.0.0	Mefuta ya nako mo terameng	148
	7.2.1.0.0	Nako ya go kwala	148
	7.2.2.0.0	Nako ya ditiragalo	149
	7.3.0.0.0	Kamano ya nako le lefelo-kgang	150
	7.4.0.0.0	Khuetso ya nako mo badira-gatsing	151
Kgaolo 8	8.0.0.0.0	Lefelo-kgang	154
	8.1.0.0.0	Bokao	154
	8.2.0.0.0	Kamano ya lefelo-kgang le nako	156
	8.3.0.0.0	Kamano ya lefelo-kgang le badiragatsi	157
	8.4.0.0.0	Botlhokwa jwa lefelo-kgang mo terameng ka kakaretso.	158
Kgaolo 9	9.0.0.0.0	Molaetsa	161
	9.1.0.0.0	Go tewa eng ka ga molaetsa?	161
	9.2.0.0.0	Mefuta ya molaetsa	163
	9.2.1.0.0	Molaetsa-mogolo	164
	9.2.2.0.0	Melaetsanyana	169
	9.2.2.1.0	Bogolo jwa mmuisi/mmogedi/moreetsi kana mosekaseki	170
	9.2.2.2.0	Dikgatlhego tsa motho	170
	9.2.2.3.0	Bong	171

	9.2.2.4.0	Maitemogelo	171
	9.3.0.0.0	Badiragatsi jaaka dirori tse di rwalang molaetsa	171
	9.4.0.0.0	Molaetsa o lemogiwa jang mo terameng?	178
	9.5.0.0.0	Botlhokwa jwa molaetsa mo terameng	179
Kgaolo 10	10.0.0.0.0	Bokhutlo le ditshwaelo ka kakaretso	181
	10.1.0.0.0	Bokhutlo	181
	10.1.1.0.0	Kamano ya diponagalo tsa terama	182
	10.2.0.0.0	Ditshwaelo ka kakaretso	183
	10.2.1.0.0	Maikarabelo a bakwadi	186
	10.2.2.0.0	Maikarabelo a baseka- seki	186
		Tshosobanyo	189
		Summary	191
		Bibiliokerafi	193

LA MOSEKASEKI

Maitemogelo a me mo kgaratlhong ya go batlisisa ka ga tshekatsheko ya dikwalo (dipadi, diterama, maboko le mefuta e mengwe ya dikwalo) a dirile gore ke fitlhelele tshwetso ya go re, ga go kgonege gore go nne le motheo o o tsepameng, o o ipheditse, o o se nang boiteo jwa thupa, mabapi le tshekatsheko e e atlegileng. Ke jaaka go na le dibuka tse dintsi tsa tshekatsheko, mme, le ka le le fa godimo, go ise go nne le tshekatsheko e re ka reng e feletse. Ka jalo, go leba ditshekatsheko tse di farologaneng go mosola, ka di thusana go lere tharabololo mo tshekatshekong ya dikwalo.

Se se tlisang pharologano mo basekaseking ke kelotlhoko ya bona mo tshekatshekong, le go kgona go tlhagisa ka manontlhotlho seo ba se lemogang. Fela jalo, le nna ga ke supe ka gope gore ditshwaelo tsa me ka ga tshekatsheko ya terama mo Setswaneng, di ipheditse. Ke tlhagisa fela maitemogelo a me ka ga seo se ka tswang se tlhokega gore mosekaseki wa terama ya Setswana a e tlhaloganye botoka. Go na le foo ke dumalanang le basekaseki ba bangwe, fa gongwe ke farologana le bona ka dikakanyo kana ke tlaleletsa mo dikakanyong tsa bona.

Se ke se beileng leitlho le le ntšhotšho bogolosegolo, ke go tsibosa Batswana le basekaseki bangwe ba diterama tsa Setswana gore ba sekaseke diterama ba ntse ba sa lebale dingwao, meila le setso ka kakaretso sa Batswana. Lebaka ke gore, ga go na mokwadi yo a ka kwalang fela go tswa mo lefaufaung.

Mokwadi mongwe le mongwe, o kwala a tlhotlhelediwa ke lemorago la gagwe. Se, se tlhalosa gore le seo a se kwalang se amana, ka mokgwa mongwe, le lemorago la gagwe. Go ntse fela jalo le ka mokwadi wa terama ya Setswana.

Ka gore go elwe tlhoko le setso sa Batswana ka kakaretso mo tshekatshekong, ke bona ntlha e, e tlodisiwa matlho thata. E kete bontsi jwa basekaseki ba diterama tsa Setswana ba sekaseka fela go ya ka ditheo tsa terama ya Sekgoa bogolosegolo. Ba lebala fa terama ya Batswana e tswa mo Batswaneng, e le ka ga ditiragalo tsa botshelo jwa Batswana; e bile e ntse e khuparetse melao le dingwao tsa Batswana.

Fa mo terameng ya Setswana moterama a tlhagisa tiragalo kana ditiragalo ka ga badimo, ntlha e, e tshwanetse go tsewa e le karolo ya botshelo jwa Batswana. E seng gore e kgaphelwe thoko, e le ka ntlha ya fa e sa tsamaelane le ditheo tsa terama ya Sekgoa. Seno, ke go fa fela sekao. Go santse go na le dintlha tse dintsi tseo di amang matshelo a Batswana mme di sa ame a ditšhaba tse dingwe ka gope. Dintlha tsa go nna jalo di tshwanetse go elwa tlhoko, mme di sekasekiwe go ya ka seo e leng tlwaelo mo botshelong jwa Batswana ka kakaretso.

Ke a tle ke utlwe basekaseki bangwe ba kaya dintlha tseo di supang setso, e le dibola mo dikwalong. Go fa sekao, basekaseki ba le bantsi ba re rre Ntsime o dirisa maatla a badimo thata mo diterameng tsa gagwe, e le go ela babuisi ka dinakana metsing.

Jaanong potso ke gore, a bona badimo ga ba teng mo setsong sa Batswana? Fa e le gore ba teng, gona rre Ntsime ga a itaya kwa ntle jaaka basekaseki bangwe ba tlhagisa. Sa rona, re le basekaseki, ke go bona gore a rre Ntsime o dirisitse badimo bao sentle, le gore dithata tsa bona di tshwanele maemo a bona. E seng gore re ba tsholole le matlakala.

Go garela ntlha ya botlhokwa jwa setso, ke batla go gatelela, e bile ke ritarita, gore, ga go na mokwadi yo o ka kgonang go itlhokomolosa setso sa gagwe gotlhelele. Ntlha e, e kaya gore ga go na lokwalo lo lo sa ameng setso ka mokgwa mongwe mo Setswaneng. Ka jalo, go a tlhokega gore basekaseki ba se itlhokomolose setso mo tshekatshekong ya bona.

Go itshupa Ayisi le ena a sa boele morago mo ntlheng ya botlhokwa jwa setso. Mo bukeng ya gagwe, An Introduction to the study of African Culture, o ntseetse mafoko mo a latlhelang la motla-pitsong mabapi le maiteko a go ikgatholosa setso. Ena a re:

"These attempts to use race as paradigms for putting people in slots have failed, and it is becoming more and more clear, scientifically speaking, to use culture as the most important factor. In the last resort, culture is the most important factor in human development, and culture is manifested in many ways".

2: xi

Fa a ikgata sebedi, e le go supa le go gatelela gore setso ga se na botilo, se apere mongwe le mongwe, Ayisi o tswelela ka go re:

"Culture is that complex whole which includes knowledge, belief, art, law, morals, customs, and all other capabilities and habits acquired by man as a member of society".2:1

Mo tshekatshekong e, maikaelelo ke go tlhagisa motseletsele wa diponagalo kana ditheo tsa botlhokwa mabapi le tshekatsheko ya terama mo Setswaneng. Diponagalo tse, ke tsona masupatsela ao a bontshang ka moo terama ya Setswana e tshwanetseng go sekasekiwa ka gone. E bile, gape, ke diponagalo tse, tseo di farologanyang terama mo mefuteng e mengwe ya dikwalo e leng dipadi, dipatsana, ditlhamo, poko, jalo le jalo.

Le fa diponagalo dingwe di batla di tshwana mo dikwalong tsotlhe, go santse go na le dipharologanonyana fale le fale. Sekao ke se: mo dikwalong tsotlhe go na le batsaya-karolo, fela ba farologana go ya ka maemo le ditiro tsa bona. Mo terameng ba bidiwa baanela, batshameki kana badiragatsi, e le ka ntlha ya fa e le bona bagami ba mafoko. Mo pading ba bidiwa baanelwa, ka ntlha ya fa re anegelwa ka ga bona, e se gantsi bona ba buang ka bo bona. Mo lebokong batsaya-karolo e ka nna mmoki le mmokiwa kana babokiwa. Ka jalo, le fa go na le batsaya-karolo mo dikwalong tsotlhe, ba farologana go ya ka mefuta ya dikwalo tse.

Tsholofelo ke gore tshekatsheko kana tlhagiso e, e nne
pula-tlhaloganyo mo mererong ya bsekaseki jwa diterama tsa Setswana.
Ke fela fa go buisiwa ka ditlhaloganyo tse di bulegileng, moo go ka
tlhaloganngwang dikwalo botoka, mo ntlheng e, terama. Seno se tla
thusa gape gore baikaelela go kwala terama, ba kwale ka ditlhaloganyo
tse di tokafetseng.

Ke rata gape ke tshologa Batswana mokgosi ka go re, selo sengwe le
sengwe se na le tshimologo, mme fa selo seo se santse se tshela, se
tshwanetse go tokafadiwa nako le nako, gone botshelo ga bo eme felo
go le gongwe. Fela jalo le mo tshekatshekong, re tshwanetse go
kgaratlhela go bona dikakanyo tse dintšhwa. Go buisa re bo re
kwalolola dikakanyo tsa bsekaseki ba bangwe ga go kitla go re tswela
molemo. Boemong, go phutlhamisa tshekatsheko, go tlose monate wa yona,
go nne re tla buisa dintlha di le dingwe gangwe le gape, di sa
tlhabololwe.

Ga ke kgatlhanong le lebaka la gore go na le dintlha dingwe tsa
tshekatsheko tse botlhe kana bontsi re dumalanang ka ga tsona. La me
ke go re, a re lekeng go akanya le go buisa ka bophara. Ka go dira
jaana, re tla nna le gona go kgona go tlaleletsa mo dintlheng tse di
ntseng di le teng. Bonnete ke gore tshekatsheko e namile. A re ipeleng
ka go ranoka mo boalong jo bo bulegileng jo, re gagabelele go bona
dikakanyo tse dintšhwa. Ke la me leo!

KGAOLO YA 1

1.0.0.0.0 MATSENO:

1.1.0.0.0 Terama ke eng?:

1.1.0.0.1 Go thata ya lentswe go tlhaloganya diteng tsa sengwe, kwa ntle ga gore motho a bo a itse sentle selo seo a buang ka ga sona kgotsa a se buisang. Fela jalo, go bonala go tla nna thata go babuisi ba tshekatsheko e, go tlhaloganya diponagalo kana ditheo tsa terama fa go sa thubiwe segagane ka go tlhalosa pele seo terama e leng sona. Mo kgaolong e, go tla tlhalosiwa le gore terama ya Setswana e simolotse leng. Kgolo ya yona go fitlha mo motsing wa gompieno le yona e tla sekegelwa tsebe. Go feta foo, go tla lebelelwa le mefuta ya terama. Fa go adilwe boalo ka mokgwa o, go tla nna botlhofo gore diponagalo tsa terama, tseo e leng tsona tse boleng jwa tiro e bo larileng mo go tsona, di tlhaloganyege sentle. Kana ke tsona diponagalo tse, tseo di tsewang jaaka dintlha tsa botlhokwa mabapi le tshekatsheko ya terama mo Setswaneng.

1.1.0.0.2 Basekaseki ba le bantsi ba dirile maiteko a go tlhalosa seo terama e leng sona. Fela, go bonala go se yo o kgonneng go itaya magogwe nko mo go tlhaloseng terama ka botlalo.

Se basekaseki ka kakaretso ba utlwanang ka ga sona ke gore: Terama ke motshameko, e bile ke ketso ya botshelo, le gore e tshwanetse to diragadiwa mo seraleng.

1.1.0.0.3 Fa go latelelwa tlhago le bokao jwa lereo 'terama' go tla lemogiwa gore le tswa mo lefokong la Segerika e bong 'dran', le le nang le bokao jwa go diragatsa kgotsa go tshameka. Seno, le gale, ga se reye gore go ne go se na terama mo Setswaneng. Bonnete ke gore: terama ya Setswana e tswa le sona kwa ga Lowe, jaaka go tla supiwa mo karolwaneng ya "Tshimologo le kgolo ya terama ya Setswana". Gongwe go ka twe lereo le le maleba mo Setswaneng e ka nna lengwe la a: 'Motshameko', kgotsa 'Tiragatso' kgotsa a tsenngwa ka bobedi mo tirisong.

1.1.0.0.4 Tlhagiso ya ga Shole e tsamaya molema fa go tliwa mo ntlheng ya tshimologo ya terama mo Setswaneng. Go sa dumelesegegeng ga kakanyo ga gagwe go tlhagelela sentle moo a ikutlwatsang ka go re:

"Go bua nnete terama ya Setswana e ka bo e se yo fa
e ka bo e se ka terama ya Sekgoa,..." 35 : 24

Tumelo e, e fosagetse gotlhelele, gonne e sa dumalane le tlhaloso ya lereo 'terama'. Terama ke ketso ya botshelo. Ka jalo, terama ya Setswana ke ketso ya botshelo jwa Batswana.

Fa Shole a dumela gore terama ya Setswana e ka bo e se yo fa e ne e se ka terama ya Sekgoa, go tshwana le fa a ka dumela gore botshelo jwa Batswana bo simolotse go nna teng fa Makgoa a sena go fitlha mo Aferika. Go ka bo go ne go ka utlwala fa a ka bo a rile, terama ya Setswana e simolotse go kwalwa fa Makgoa a tla ka mokgwa wa go kwala le go buisa, o o neng o sa itsiwe pele ga kgorogo ya bona mo lefatsheng le.

1.1.0.0.5 Dlomo le ena o ganana le ntlha ya gore terama ya Basweu ke yona e tlhodileng diterama tsa Bantsho. Go ya ka ena, diterama tsotlhe, go akarediwa le terama ya Basweu, di simolotse ka mokgwa o o tshwanang. Ursula Barnett o mo nopola moo a tshwaelang ka bogale mabapi le diphoso tse di dirwang ke basekaseki ba sešweng mabapi le dipatlisiso tsa bona ka ga medi ya MaAferika:

"Contemporary critics who go back to the roots of African culture tend to forget that Western drama grew out of the same roots as traditional African drama: the basic and emotional urge of men and women to re-enact sacred and other stories illustrative or symbolic of their lives and the forces that rule them." 3 : 228

Barnett o nopola gape Dlomo moo a ikgatang sebedi go tshegetsisa kemo ya gagwe mo ntlheng ya gore terama ya Bantsho ke ya bona, e bile e itshimololetswe ke bona ka nosi, moo a tlhagisang gore:

"Action and rhythm and the other historic qualities, are not foreign to the African and neither is drama." 3 : 228

1.1.0.0.6 Terama ke ketso ya botshelo. Tota, terama e diretswe go tshamekiwa, e seng go buisiwa. Ka jalo, mokwala - terama o tshwanetse go netefatsa gore terama ya gagwe e tshwanele go tshamekiwa kana go diragadiwa mo seraleng. E farologana le padi mo ntlheng e, gonne padi yona e tsewa jaaka setshwantsho sa botshelo. Fa mo pading mokwadi a re tseela kgang ka ga botshelo kgotsa go re tshwantshetsa ka ga bona, mo terameng gona mokwadi o re bontsha botshelo. Terama e santse e farologana le poko, gonne poko, fela jaaka padi, e re bolelela ka ga botshelo.

1.1.0.0.7 Le fa dithanolo tsa basekaseki ba ba farologaneng di na le dipharologanonyana fale le fale, kgang - kgolo ke gore, botlhe ba dumalana mo ntlheng ya gore terama e diretswe go bonwa, e seng go buisiwa. Ka ntlha ya fa mafoko a le monate a tla ka mong wa ona, le jaaka go twe siso se monate se ingwaelwa, go a tlhokega gore go nopolwe ditlhaloso tsa basekaseki ba le mothamonyana ka ga seo terama e leng sona.

1.1.0.0.8 Ntlha ya gore terama e diretswe go tshamekiwa mo seraleng, e tshegediwa ke Cuddon fa a leka go tlhalosa gore terama ke eng. Ena o tlhagisa gore terama ke:

"In general any work meant to be performed on the stage by actors". 9 : 202

1.1.0.0.9 Rre Abrams le ena o mowa o le mongwe le basekaseki ba ba tlhagisang gore terama e diretswe serala. Mo ntlheng eno, ena o ikutlwatsa ka go re:

"Drama is the literary form designed for the theatre, where actors take the roles of characters, perform the indicated action, and utter the written dialogue". 1 : 43

1.1.0.0.10 Dintlha tsa Cuddon le Abrams di totobadiwa ka go gatelelwa ke Boulton. Fa a tlhalosa seo terama e leng sona, a ntse a e tlhopholola mo mefuteng e mengwe ya dikwalo, a re:

"A play is not really a piece of literature for reading. A true play is three dimensional it is literature that walks and talks before our eye. It is not intended that the eye shall perceive marks on paper and the imagination turn them into sights, sounds and actions; the text of a play is meant to be translated into sights, sounds and actions which occur literally and physically on stage". 5:3

1.2.0.0.0 Tshimologo le kgolo ya terama mo Setswaneng:

1.2.0.0.1 Le fa go tlhagisa dintlhanyana ka ga tshimologo le kgolo ya terama go ka lebega go dira tsela mpadiakeke, gona go botlhokwa jaaka metsi.

Lebaka le legolo ke gore, ditso, dingwao le meila ya batho ga e tshwane. Morafe kana setšhaba sengwe le sengwe, se na le dilo tseo se iphaphang mo go tsona le tseo se di tlotlang; se di tsaya jaaka motheo wa go nna teng ga sona. Fa go twe terama ke ketso ya botshelo, gona go supiwa gore terama ke seipone sa botshelo jwa morafe kana setšhaba se se rileng. Ke mo seiponeng se, moo go ka lemogiwang fa morafe kana setšhaba sa go nna jalo se tlotla ditso, dingwao le meila ya sona; le gore ke mathata afe a a kampaneng le tshenyo ya dilo tse.

1.2.0.0.2 Mabaka a a tlhagisitsweng fa godimo mo go 1.2.0.0.1 a supa go sa belaetse gore terama ya morafe kana setšhaba sengwe, e ka se tshwane ka gotlhe le terama ya morafe kana setšhaba se sengwe. Ke jaaka go le botlhokwa gore go okomelwe pele tshimologo le kgolo ya terama mo Setswaneng, gore re se fokiwe bonolo ke mowa wa diterama tsa merafe kgotsa ditšhaba tse dingwe; gore le se e leng motsenela mo terameng ya Setswana, se itlhagise sentle.

1.2.0.0.3 Le fa bontsi jwa diponagalo tsa terama bo lebega e le di - ya - thoteng mo diterameng tsotlhe, gone go santse go na le dipharologanonyana fale le fale. Dipharologanonyana tse, le fa di ka nna bonnye jo bo kae, di ka tlhola gore diterama tsa ditšhaba dingwe di tseelwe tlase ke tsa ditšhaba tse dingwe. Seno se diragala gantsi fa go itlhokomolosiwa pharologano ya ditso, dingwao le meila ya ditšhaba tse dingwe, mme terama ya dipuo tseo, e sekasekiwa go ya ka dielo tsa diterama tse dingwe, bogolo segolo terama ya Sekgoa.

1.2.0.0.4 Jaanong, go ka lebiwa ka moo terama ya Setswana e simologileng ka teng le gore e fitlhile jang mo maemong a e mo go ona ka nako e.

1.2.1.0.0 Tshimologo ya terama ya Setswana:

1.2.1.0.1 Fa re dumalana le tlhaloso e e neetsweng ya terama, gore terama ke ketso ya botshelo, gona re tshwanetse go dumela gore terama e simolotse le motho wa ntlha mo lefatsheng. Ka go tlhagisa ntlha e, go ntse go tshegediwa kakanyo ya gore terama e etsisa dilo tse di dirwang ke batho letsatsi lengwe le lengwe. Go etsisa ke mokgwa o o tlhagang le motho mongwe le mongwe kwa ga Lowe. Dorosh o tshegetsa ntlha e, fa a re:

"The instinct for imitation is inherent in man from his earliest days; ... Also inborn in all of us is the instinct to enjoy works of imitations". 10 : 35

1.2.1.0.2 Mo tirong e, re ka ngoka dikakanyo tsa rona go le gonnye, mme ra lebelela tshimologo ya terama mo Setswaneng go tloga ka nako e e seng kgakalagkakala. Re tla tsaya terama go ya jaaka e simologile go tswa mo dikopelong le dipina ga mmogo le dithamalakwane. Go bonala e le tsona di supang ka tlhamalalo, tshimologo ya terama mo Setswaneng.

1.2.1.1.0 Kopelo le dipina:

1.2.1.1.1 Mo ntlheng eno, ke dumalana ka gotlhe le Malope le Setshedi le Magele. Bona ba tlhagisa mo go Tswana 101-302 Study Guide 01, gore kopelo le dipina di ka lebiwa e le tsona di tlhodileng terama mo Setswaneng. Ka tlhago, Batswana ke batho ba ba ratang go thusana. Ba diragatsa kgang e e reng: thusano ke maatla; kgotsa gona go supa temogo ya gore 'tau di se nang seboka di siiwa ke none e tlhotsa.

1.2.1.1.2 Mo malobeng, fela jaaka merafe e mengwe ya Bantsho, Batswana e ne e le batho ba matsema. Tiro e ne e pataganelwa, e dirwa ka makoko. E ka ne e ne e le tiro ya go fola mabele, go kotula masimo, go tlhagola, kgotsa tiro nngwe le nngwe fela e e neng e batla thusano. Gore tiro e potlakisiwe le gona e nne botlhofo, go ne go opelwa fa gontse go pataganetswe tiro.

1.2.1.1.3 Dipina di ne di tshwanetse go nna le moribo o o lolameng. Badiri ba ne ba ya le moribo wa pina, mme ka go rialo, ba direla tiro segongwe. Go ne go itumedisa go bogela tiro e e ntseng jalo. Boammaruri ke gore, se, e ne e le yona terama go ya ka tlhaloso e e neetsweng ka ga seo terama e leng sona. Tshimo e go neng go tlhagolwa mo go yona, go fa fela sekao, e ne e ka tsewa jaaka serala. Kopelo e ne e boelediwa gangwe le gape, mme tiro yona e ntse e tswela pele.

1.2.1.1.4 Le fa go santse go dirwa matsema kwa magaeng ga jaana, bonnete ke gore a ngotlegile thata. Gongwe go ka swediwa gore matsema a bolailwe ke go gabalela ga batho go direla madi mo matsatsing ano. Ke fela fale le fale fa go santseng go dirwa matsema a mmatota, mme go a itshupa gore le ona fa a sa tshegediwe, a tla nyelela.

1.2.1.1.5 Ke rata go tlhaba babuisi ba tshekatsheko e botlhale gore, fa ba ka tshokane ba bone letsema kgotsa go utlwela kwa a santseng a dirwa, ba tseye matsapa a go ela tlhoko ditiragalo tse di diragalang mo dikopanong tsa go nna jalo. Le kwa metseteteropong, ke aga ke utlwa go buiwa ka ga 'disosaete tsa matsogo'. Bonnete ke gore mekgatlho ya go nna jalo, le yona ke matsema. Le teng motho o ka leba gore go diragalang, mme o tla fitlhela go na le teramanyana ya mothale mongwe.

1.2.1.1.6 Sekao sa dipina tse di neng di opelwa ke banna fa ba pataganetse tiro, ke pina e reng, "Tomolang ka diatla". Yona e ne e tlhabelediwa ke monna a le mongwe, mme ba bangwe ba mo sala morago jaana:

Motlhabeletsi: Hee banna tomolang!

Batlatsi : Tomolang, tomolang ka diatla

Motlhabeletsi: Hee banna tomolang!

Batlatsi : Tomolang, tomolang ka diatla

Motlhabeletsi: Hee borra!

Batlatsi : Le bontshe ntwā ka diatla.

Motlhabeletsi: Hee banna, a re yeng, !

Batlatsi : A re yeng, a re yeng ka diatla.

Motlhabeletsi: Hee banna, a re yeng, !

Batlatsi : A re yeng, a re yeng ka diatla.

Motlhabeletsi: Hee bagaetsho, !

Batlatsi : Le bontshe ntwā ka diatla.

1.2.1.1.7 Pina e e fa godimo e kaya mmuisano go sa belaetse. Go mongwe yo o tlhabeletsang, fa ba bangwe ba mo tseeletsa kwa morago. Go se bulele gongwe go, e le go fana sebaka sa go ikutlwatsa magareng a motlhabeletsi le ba bangwe, go supa puisano. Mo ntlheng e, e a re terama tlho, e e tshwanele. Kana mmusisano ke nngwe ya diponagalo tse di botlhokwa tsa terama, jaaka go tla tlhagelela mo kgaolong ya mmuisano. Go feta foo, e ne e re fa go ntse go opelwa, go nne go binwe. Monna mongwe a ne a ka a tlolela fale, mme a simolole go dira diaba. Tiragalo e e ntseng jaana, e ngoke leitlho e bo e tsose kgatlhego mo mmogeding kgotsa babogeding.

**NWU
LIBRARY**

1.2.1.1.8 Bana le bona ba ne ba na le metshameko eo e ka kaiwang e thusitse mo tshimologong ya terama. E ne e re ka maitiso, ba dire metshameko e e rileng ba ntse ba opela dipina tse di maleba.

Le fa mo matsatsing a gompieno bana ba sa tlhole ba dira metshameko e e jalo gantsi, metshameko e e santseng e dirwa mo manyalong a kwa magaeng bogolo, e tlhagisa lesedinyana la ka moo terama e ka tswang e tlholegile ka teng. Sekao sa dipina tse di opelwang ka maitiso mo manyalong, go ntse go dirwa metshameko, ke pina e e reng:

Sesi o rata mang,

Sesi o rata mang,

Sesi o rata mang,

Mo itlhophele re mmone.

Motshameko o o tsamaelanang le pina e, o dirwa jaana: Basimane ba ema mola mo letlhakoreng lengwe, mme go ba katoga lobakanyana, basetsana le bona ba dire mola mo letlhakoreng le lengwe. E tla re fa go opelwa pina e, mosetsana mongwe a tloge mo letlhakoreng la basetsana, a tsamae ka mabela, a theneke ka boikgantsho go ya kwa letlhakoreng la basimane. Fa a fitlha mo go bona, o tla eta a ba keleka go bona yo a mo tlhokang. Fa a mmone, o mo tsaya ka letsogo, ba lebe kwa letlhakoreng la basetsana, a bo a mmusetse kwa go la basimane.

1.2.1.1.9 Bobedi jo, bo ka ema lobakanyana fa gare ga matlhakore a mabedi, bo tlamparelane, gongwe le gona go atlana, pele bo boela kwa go ba bangwe. Fa mosetsana a ka se bone yo a mo tlhokang, gona o boa a itshopere a boela kwa letlhakoreng la basetsana, mme go ye yo mongwe. Motshameko o tla tswelela jalo go fitlha basetsana ba felelela. Go santse go kgonega gore basetsana ba ba fetang bongwe, ba itlhophele mosimane a le mongwe ka go latelana.

1.2.1.1.10 Jaaka go kailwe, metshameko e e fa godimo mo go 1.2.1.1.6 le 1.2.1.1.8 ke fela dikao tsa metshameko le dipina tseo di supang ka fa terama e ka tswang e simologile ka gone. Kwa ntle ga yona go ne go santse go na le dipina tsa basadi, tsa dialogane, makolwane, banna ba letsholo, mephato ya ntwana, jalo le jalo. Dipina di ne di patiwa ke metshameko ka gale. Ke ka moo lereo "motshameko" le ntseng le le matshwanedi mo ntlheng e, mme kana terama ke ona motshameko. Ka jalo, go raya gore metshameko e e umakilweng e ne e le diterama ka mokgwa mongwe.

1.2.1.1.11 Go tla elwa tlhoko gore mokgwa o dipina di neng di opelwa ka ona, le ona o ne o ka supa tshotlo, boitumelo, kutlobotlhoko, tsholofelo le tlhotlheletso. Ntlha e, e tshegediwa ke Guma mo bukeng ya gagwe "The form, content and technique of traditional literature in Southern Sotho". Mo ntlheng e, o ikutlwatsa ka go re:

"It is descriptive of the joys, sorrows, hopes and aspirations of the individual. It may also treat of devotional themes, in which the emotional rather than the narrative element is uppermost". 14 : 102

Dintlha tse di kailweng fa godimo, di ntse di tshegeditswe gape le mo terameng go fitlha ka letsatsi le. Modiragatsi mongwe le mongwe o tshwanetse go supa ka diketso fa a le mo maikutlong a a rileng jaaka kutlo- botlhoko, boitumelo, kgakgamalo, jalo le ka diponagalo tse dingwe tse dintsi tseo di ka senolang maikutlo a a larileng kwa botennyeng jwa gagwe.

Ka ntlha ya fa maikutlo a motho a sa bonwe ka matlho, ke fela ka diketso moo a ka lemogiwang. Terama, ka jalo, go ka twe e tshwaeditswe go le gontsi ke dipina tsa maloba bogolosegolo mo ntlheng e.

1.2.1.2.0 Dithamalakwane:

1.2.1.2.1 Dithamalakwane, dingwaba kana dingoba, le tsona di bonala di na le seabe mo tshimologong ya terama. Gantsi dithamalakwane di ne di buiwa ka nako ya maitiso. Mmuisano ke ntlha e e botlhokwa mo dithamalakwaneng. Mo ntlheng e, ya mmuisano, dithamalakwane di iponatsa fa di amane thata le terama, ka ntlha ya fa mmuisano e le nngwe ya dipilara tsa terama. Ga re kitla re bua ka ga terama fa go se na mmuisano. Ka jalo, go itshupa go sa belaetse gore dithamalakwane di tshwaeditse thata mo ntlheng ya mmuisano. Go fa sekao sa botlhokwa jwa mmuisano mo dithamalakwaneng, go ka tsewa thamalakwane e e latelang:

A: Thaii ke a go lotha!

B: Ka eng?

A: Ka itaya Mpedi a pheama

B: Ke lebatl.

1.2.1.2.2 Mo motshamekong o o fa godimo, go badiragatsi ba le babedi ba re ka ba kayang e le "A" le "B". Go santse go kgonega gore e nne ditlhophatse pedi – sengwe se ka ipitsa sa "A" fa se sengwe se ipitsa sa "B". Jaaka go tlhagelela mo motshamekong o o fa godimo, modiragatsi "A" kana badiragatsi ba "A" o/ba botsa modiragatsi "B" kana ba "B" potso ka mokgwa o o mararaganyane mme "B" kana ba "B" ba tshwanelwe ke go bolela karabo ya potso eo.

1.2.1.2.3 Motshameko o o kailweng fa godimo mo go 1.2.1.2.1, o ka tswelela fa mmodiwa kgotsa babodiwa e leng "B" kgotsa ba "B", a/ba sa itse karabo ya se mmotsi/babotsi "A" a/ba se botsang. Gona, motshameko o direge ka mokgwa o:

A: Ke a go lotha

B: Ka eng?

A: Se a tampatampa se ya go tswalela fale!

B: Ke a se reka

A: Ka eng?

B: Bana ba ga nkete ba a bina, mme mmaabona o eme fela

A: Ya me ke thotse.

B: Ya me ke dikala tsa setlhare fa di tsebeela mme kutu ya sona e sa tsikhinyege.

1.2.1.2.4 Mo motshamekong o o fa go 1.2.1.2.3 fa godimo, mmodiwa o reka thamalakwane ya mmotsi ka go botsa thamalakwane e nngwe. Fa mmotsi a e itse, mmodiwa o tla tshwanelwa ke go botsa e nngwe gape. Tiragalo e, e tswelela go fitlha mmodiwa a tla ka thamalakwane e mmotsi a sa itseng karabo ya yona. Ka jalo, bobedi jwa bona bo bolelelane dikarabo tsa dithamalakwane tsa bona.

1.2.1.2.5 Dintlha tse di neetsweng ka ga metshameko e e tlhagisitsweng mo go 1.2.1.2.1 go fitlha ka 1.2.1.2.3 di bontsha kwa terama e ka bong e tlholegile go tswa teng. Le fa go ka se buiwe go tlhomamisiwa, gona go matshwanedi thata gore metshameko e e kailweng ke masupatsela a terama mo Setswaneng. Tebego ya terama gompieno le yona e tshegetsa ntlha e.

1.2.2.0.0 Kgolo ya terama mo Setswaneng:

1.2.2.0.1 Kgolo ya terama mo Setswaneng e ka sekasekiwa go simolola ka nako eo Setswana se simolotsweng go kwalwa ka yona. Ke ka nako eo pudulogo ya bophirima e neng ya itelekela mo Batswaneng ka kitso ya go kwala le go buisa. Pudulogo ya mothale o, e nnile le seabe se se botlhokwa go sa belaelse mabapi le tshomarelo le kgolo ya terama mo Setswaneng. Ka ntlha ya mokgwa o, Batswana le bakwadi bangwe ba ba kgatlhegelang Setswana ba kgonne go direla dikokomane tsa Batswana boswa. Ga jaana, ditlhangwa tsotlhe di bolokiwa mo pampiring, go dirisiwa go ya go ile.

1.2.2.0.2 Terama ya ntlha go kwadiwa ka Setswana ke Motswasele II.

Terama e, e phasaladitswe ka ngwaga wa kete-kgolo-a-robongwe, somamane-tlhano (1945). Mokwadi wa yona ke L.D. Raditladi. Ga jaana, terama e, e na le dinyaga di le somamane-tlhano, e ntse e phasaladitswe.

E ne ya re pele e phasaladiwa ka mokgwa wa buka, ya diragadiwa mo dikgaisanong tsa "May Easter Bedford" ka ngwaga wa kete-kgolo-a-robong, somamararo-supu (1937). Ka nako eo, e ne e bidiwa "Serukutlhi". Ke terama e e botlhokwa thata mo diterameng tsa Setswana. Ke yona pulamadibogo. Ke yona ya ntlha go kwalwa ke Motswana ka Setswana. Ke tlhagiso ya ditiragalo tsa Batswana mo malobeng. Ka jalo, e rwele boleng jwa botshelo le puo ya Batswana, mme ya di tshegetsa go fitlhelela gompieno.

1.2.2.0.3 Terama mo Setswaneng e ne ya tswelela ka go gola ka senya, go fitlhelela palo e e leng teng ga jaanong. Mo nakong e, go na le diterama di le somerobongwe tsa Setswana, go balelwa le tse di golotsweng mo ngwageng wa kete-kgolo-a-robongwe some-a-robedi-robedi (1988). Fa e ntse e gola, terama ya Setswana e ne ya tswa maphata. Ke jaaka gompieno re na le mefuta e e farologaneng ya terama, jaaka go tla tlhagisiwa mo tsamaong ya kgaolo e. Go feta foo, go na le diterama tseo di fetoletsweng mo Setswaneng. Tsona ke:

Morekisi wa Venisi

Dintshontsho tsa bo Juliuse Kesara

Diphosophoso

Kgosi Henry wa Bone

Botsang rre

Maswabiswabi, le tse dingwe tse di ka bong di setse di le teng.

Diterama tse, di thusitse thata mo kgolong ya terama mo Setswaneng, ka ntlha ya fa di okeditse palo ya diterama mo puong e. Bontsi jwa diphetolelo bo dirilwe ke motlotlegi S.T. Plaatje go tswa mo diterameng tsa ga motlotlegi W. Shakespeare.

1.3.0.0.0 Mefuta ya terama mo Setswaneng:

1.3.0.0.1 Ga jaanong, mefuta e megolo ya terama e e leng teng mo Setswaneng ke: terama ya serala; terama ya radio; terama ya thelebi^visene le terama e e tlhagisiwang ka mokgwa wa ditshwantsho. Kwa ntle ga terama ya serala, go bonala mefuta e mengwe e le khuetso ya matlhale a bophirima. Fela, ga re a tshwanela go tsaya dilo tsotlhe e le khuetso ya mothale o. Re tshwanetse go lemoga gore Batswana ka bosi ba na le bokgoni. Go feta foo, dilo di gola, di tokafala le go ntsh^vwafala le dinyaga fa di ntse di feta. Re tshwanetse go gakologelwa gore Basweu le bona ba ne ba se na mefuta e mengwe ya terama go fitlhelela thekenoloji e gagabelela mo maemong a e leng mo go ona gompieno.

1.3.0.0.2 Ka gale, ga re a tshwanela go lebala seo se tlhagisitsweng fa go buiwa ka ga bokao jwa se terama e leng sona; gore terama ke ketso ya botshelo. Gona go a itlhalosa gore ga go morafe kana setsh^vhaba seo se ka itseng ka nepagalo botshelo jwa morafe kana setsh^vhaba se sengwe. Ka jalo, ga go na gore terama e ka etsisa botshelo jwa setsh^vhaba kana morafe o mongwe go gaisa jaaka e ka etsisa botshelo jwa setsh^vhaba kana morafe wa mokwadi wa yona.

Tota le diphetolelo, ga di kgone go tlhagisa, ka botlalo, botshelo jaaka bo tlhagisiwa ke terama kgotsa diterama tsa puo ya tshimologo. Le gona, ke fela fa thekenoloji e e rileng e setse e le karolo ya botshelo jwa morafe/setšhaba, foo go ka kwalwang diterama tse di tsamaelanang le thekenoloji ya go nna jalo.

1.3.0.0.3 Mofuta mongwe le mongwe wa mefuta e e kailweng mo go 1.3.0.0.1 ya terama, o santse o ka aroganyediwa mo mefutaneng e e rileng. Mefutana e e tlwaelegileng mo Setswaneng ke: terama ya masetlapelo; terama ya metlae; terama ya bodumedi; le terama ya ditiragalo. Le gale, ga go reye gore mefutana e, e farologane jaaka bosigo le motshegare. Bonnete ke gore, e a nyalelana. Ke jaaka go na le mofutana wa terama eo e leng ya masetlapelo mme e sekametse ka fa bodumeding; go kgonega gore terama e nne ya ditiragalo fela e tlhagisiwa ka metlae; go kgonega gape gore go nne le terama ya bodumedi e le terama ya masetlapelo; jalo le jalo.

1.3.0.0.4 Gongwe go ka sedimoga sentle fa go ka neelwa dikao tsa mefuta e e tlhagisitsweng mo go 1.3.0.0.3. Dikao tsa terama ya masetlapelo ke Magagana, Maragana, Dintshontsho tsa Lorato, Gareng ga metswi, Motswasele II; sa terama ya metlae ke Pelo e ja Serati le Lerato ke eng; sa terama ya bodumedi ke Kobo e Ntsho, le Pelo e Ntsho; mme sa terama ya ditiragalo ke Gareng ga Metswi, Sekgoma I le Motswasele II.

1.3.0.0.5 Fela jaaka go setse go kailwe fa go tlhagisiwa ka ga mefutana ya terama, go a kgonega gore terama nngwe e ka wela mo mefuteng e mebedi kana go feta. Ntlha e, e tshegediwa sentle ke Pelo e ja Serati, eo e leng terama ya metlae, gape e santse e ka wela mo mofuteng wa terama ya masetlapelo. Mo letlhakoreng la metlae, terama e, e wediwa ke ntlha ya gore ditiragalo tsa teng di felela ka mowa wa kagiso le poelano mo matlhakoreng ao a neng a emelane kgatlhanong - kgosi ya Bakhudung e patilwe ke mohumagadi le bogolo jwa morafe o, ba boelana le Dithole le bathusi ba gagwe. Mme, mo letlhakoreng la masetlapelo, e wediwa ke go bo mo tsamaong ya ditiragalo, Dithole a rakana le mekong e e boitshegang mo leratong la gagwe le Nombini. Dilo di ya masweng moo a (Dithole) kobiwang mo gae, a bo a phamolwa ke phologolo e e matshiri go mo isa kwa thabeng ya badimo.

1.3.0.0.6 Go tla elwa tlhoko gore karoganyetso ya terama mo mefuteng e megolo le mefutana, e ka ikaega mo go reng mosekaseki o e aroganyetsa go tswa mo lephateng lefe; e ka nna go ya ka mokgwa wa tlhagiso ya yona kgotsa go ya ka diteng tsa yona. Karoganyetso go ya ka mokgwa wa tlhagiso, e ikaegile ka gore a ke terama ke ya radio, ya serala, ya thelebišene kana e e tlhagiswang ka mokgwa wa ditshwantsho. Ka jalo, mo ntlheng e, karoganyetso go ya ka mokgwa wa tlhagiso e tla lere mefuta-megolo fa karoganyetso go ya ka diteng e lere mefutana. Karoganyetso go ya ka diteng yona e batlana le gore diteng tsa terama di tlisa mowa/maikutlo afe; e ka nna maikutlo a bodlunedi, a metlae, a kutlobotlhoko, a ditiragalo kana motswako wa maikutlo a.

Mo ntlheng e gona, karoganyetso go ya ka diteng e tla nna go tlhagisa mefuta-megolo, fa karoganyetso go ya ka mokgwa wa tlhagiso e tla tlhagisa mefutana.

1.4.0.0.0 Dintlha tsa tshekatsheko mo terameng:

1.4.0.0.1 Go tewa eng ka ga dintlha tsa tshekatsheko? Ke dintlha tseo di thusang mosekaseki go sekaseka terama. Mosekaseki ga a sekasekele fifing, o sekaseka a ikaegile ka dintlha tse. Dintlha tse, go ka twe ke diponagalo kana ditheo tsa terama. Ke tsona tse di tshegeditseng terama; ke tsona di dirang terama seo e leng sona.

1.4.0.0.2 Fa diponagalo kgotsa tsona ditheo di tloswa mo terameng, terama e a phuthama. E tlhoke motheo oo go ya ka ona, e bidiwang terama. Ka go rialo, go ka twe terama ke diponagalo tsa yona, mme diponagalo tsa terama ke terama. Ke diponagalo tse, tse di tla lebiwang jaaka dintlha tsa botlhokwa mabapi le tshekatsheko ya terama mo Setswaneng.

1.4.0.0.3 Mo tirong e, go tla sekasekiwa diponagalo tsa terama bongwe ka bongwe, go ntse go neelwa dikao go tswa mo diterameng tsa Setswana ka kakaretso. Diphetolelo di tla beelwa thoko, go tla go apaya pherere, gone tsona ga di supe setso sa Batswana ka botlalo. Mo go tsona go lebeleletswe thata molaetsa.

1.4.0.0.4 Fa go ne go kgonega, go ne go ka lebiwa diterama tsotlhe mo Setswaneng, go bona gore nngwe le nngwe ya tsona e itsayatsaya jang mabapi le ponagalo nngwe le nngwe ya diponagalo tse di tla sekasekwang. Fela, go dira jalo go lebega e tla nna go golola tlou ka maroo, kgotsa gona go ipolaya mala. Lebaka legolo ke gore, boleng ba tshekatsheko e, bo larile mo dintlheng kana diponagalo tsa tshekatsheko ya terama mo Setswaneng, e seng tshekatsheko ya terama nngwe le nngwe. Diterama mo ntlheng e, di dira fela jaaka dikao go totisa dintlha tse di neelwang. Seno se raya gore dintlha kana diponagalo tsa tshekatsheko, ke tsona dintlha-kgolo mo tirong e.

1.4.0.0.5 Go na le diponagalo di le dintsi tseo di ka supiwang e le dipilara tsa terama. Go na le tseo di leng mo mpaananeng, le tseo di ka lemogiwang fela ka go fenyekolola terama. Diponagalo tse di leng mo mpaananeng di ka kaiwa jaaka dipilarakgolo, fa tse dingwe di ka kaiwa jaaka dipilaranyana tseo di thusang dipilarakgolo.

1.4.0.0.6 Dipilaranyana tseo di ka fiwang jaaka dikao ke: maikaelelo a mokwadi, lemorago la gagwe, thuto, mowa kana maikutlo, le tse dingwe tseo di ka fatololwang mo diterameng ka go farologana. Tsona di batla leitlho le le ntšhotšho le monagano o o bogale jwa legare go di upolola mo terameng. Le gale, go lebega e kete, fa motho o itse diponagalo-kgolo sentle, diponagalonyana tse dingwe di bonolo go di fatolola.

1.4.0.0.7 Mo tirong e, go tla otlaothiwa fela ka ga diponagalo tse di mo mpaananeng. Tsona ke tseo mongwe le mongwe o kgonang go di lemoga fa a leba kgotsa a buisa terama. Ke diponagalo jaaka badiragatsi, mmuisano, kgotlhang, poloto, puo, nako, lefelo-kgang le molaetsa. Di sekasekiwa go tloga mo kgaolong ya bobedi go fitlha ka ya borobongwe.

KGAOLO YA 2

2.0.0.0.0 BADIRAGATSI

2.0.0.0.1 Mo kgaolong e, go tla sekasekiwa ka tsenelelo badiragatsi go tswa mo matlhakoreng a le mane. Ona ke bokao, mefuta ya badiragatsi, tlhagiso ya bona le seabe sa bona mo terameng. Tota tlhagiso le seabe sa badiragatsi di ka tsewa jaaka sephuthelwana se le sengwe. Fela, go bonala ka go dira jalo, badiragatsi ba ba kwa motsheo - ba ba seng botlhokwa thata, ba tla timiwa bogogo.

2.0.0.0.2 Maikaelelo mo kgaolong e, ke gore go lebiwe botlhokwa jwa modiragatsi mongwe le mongwe yo o ka tlhagelelang mo terameng go tloga ka modiragatsi-mogolo go fitlha ka modiragatsi-fela. Go lebiwe jaaka badiragatsi ba, ba thusana go fa terama boleng. Le mo botshelong tota go jalo, gore dikgosi, baeteledipele, bodimelala le bomankge mo mererong e e farologaneng, ba tshegediwa ke boeseng- mang ka mokgwa mongwe le semenogane. Seo ke tlhokego ya botshelo. Fa go na le yo o belaelang tlhagiso e, o ka leba mo tikologong ya gagwe, mme, kwa ntle ga pelaelo o tla lemoga fa go na le batho ba ba kwa mankalenkaleng le ba ba kwa godingwana, ba latelelwe ke ba ba fa gare, go tle ba ba kwa tlase le ba ba kwa tlasetlase. Fela botlhe ba, ba a tlhokagala mo tikologong eo, go diragatsa ditiro ka go farologana. Le mo terameng, badiragatsi botlhe ba tshwanetse go nna botlhokwa ka mokgwa mongwe. Go se nne le yo o seng botlhokwa gotlhelele.

2.1.0.0.0 Bokao

2.1.0.0.1 Tota lereo "badiragatsi", le raya eng? Ka ga lereo "badiragatsi", go tewa batshameki mo terameng. Ke batlho ba maitlhomō bao moterama a ba dirisang mo terameng go fetisetsa molaetsa wa gagwe go bareetsi, babuisi kgotsa babogedi. Le gale, mo diterameng tsa ditiragalo tsa merafe kana ditšhaba badiragatsi e nna batho ba nnete, bao ba kileng ba tshela kgotsa bao ba santseng ba tshela.

2.1.0.0.2 Ka ntlha ya fa terama e le ketso ya botshelo, go a tlhokega gore e nne le badiragatsi. Mo karolong ya badiragatsi, go santse go wela le diphologolo tseo moterama a ka ratang go di tsenya mo terameng ya gagwe. Moterama o a bo a lemogile botlhokwa bongwe mo phologolong kana diphologolo tseo a di tlhophelang terama.

2.1.0.0.3 Mo ntlheng ya go dirisiwa ga diphologolo mo terameng, go ka tsewa ntšwa ya ga Diratsagae mo go Motswasele II jaaka sekao se sentle. Motswasele o ne a setse a lapisitswe ke go bolaya batho ka lerumo, ka jalo a batla mokgwa mongwe oo a ka bolayang ka ona. Ke fa ngaka ya gagwe e mo gakolola gore ba neelele Maleke ka ntšwa e khunou. Ya dirisiwa ke Diratsagae go diragatsa polao. Tiro e e dirwang ke ntšwa e khunou, e tlisa thatafalo ya kgotlhang mo terameng, gone Maleke ke mongwe wa baanela ba ba botlhokwa.

NWU
LIBRARY

Ke polao ya modiragatsi yo, e e dirileng gore lephata la baema-kgatlhanong le swetse go sikara marumo le dithebe go emelana le la ga Motswasele. Mabaka a, a bontsha go sa belaetse, botlhokwa jwa phologolo e mo terameng e e umakilweng fa godimo. Ka go rialo, e dira tiro e e ka dirwang ke modiragatsi mongwe le mongwe. Ka jalo, le yona ka motshameki mo terameng e.

2.1.0.0.4 Mo go Pelo e ja serati, Dithole o phamolwa ke phologolo e matshiri, mme e mo isa kwa thabeng ya badimo. Tiro e e dirwang ke phologolo e, e botlhokwa thata mo terameng. Go bo e phamotse Dithole ya mo isa kwa thabeng ya badimo, e thusa go godisa ditiragalo tsa terama. Lerato la ga Nombini mo go Dithole le lona le kgona go senoga sentle jaaka go senoga la ga Dithole mo go ena. Re bona a tsaya matsapa go fitlhelela a kgona go folosa moratiwa wa gagwe mo thabeng mme a mmusetša gae. Ka jalo, ga go kgonege gore phologolo e e nang le seabe se se kana, e tlhoke go kaiwa jaaka modiragatsi mo terameng e.

2.1.0.0.5 Mo lephateng la badiragatsi, go santse go ka wela gape le maatla a a fetang a batho ba ba tlwaelegileng. Moterama a ka dirisa dipoko, badimo, mangeloi le dithata tse dingwe tse di farologaneng tsa sedimo go tshegetsa kgotsa go sedifatsa ntlha e e rileng mo botshelong. Maatla a, a na le go tshameka karolo e e botlhokwa fela jaaka batho ba ba dirisitsweng mo terameng. A ka wela mo lephateng lengwe le lengwe jaaka la bagapa-tiro, bakgana-tiro, batlatsatiro kana badiragatsi-fela.

2.1.0.0.6 Go setse go tlhagisitswe mo go 2.1.0.0.4 gore, mo go Pelo e ja Serati, Dithole o tsewa ke phologolo e e matshiri, mme e mo isa kwa thabeng ya badimo. Phologolo e, e tlhagelela e le sedirisiwa fela mo taolong ya badimo. Ke jaaka re utlwela ka ga yona fela fa e phamola Dithole e mo isa kwa thabeng ya badimo, ga bo go fedile ka ga yona. Dithole o nna lobaka lo loleele koo a le ka fa tlase ga tihokomelo ya badimo. Maiteko a Bakhudung go mo folosa a itaya se fololetse, go fitlhelela a folosiwa ke Nombini ka dipheko tsa ga Matwetwe. E kete ka tiragalo e, mokwadi o batla go gakolola Batswana ka ga tumelo ya bona mo maatleng a badimo. Badimo mo terameng e, ba botlhokwa gonne ke ka ntlha ya go nna ga ga Dithole kwa thabeng ya bona, moo babuisi ba kgonang go bona thata ya lorato la ga Nombini mo go Dithole. O kgaratlhile go fitlhelela a mo golola. Morafe wa Bakhudung le ona o kgona go lemoga fa nyalano ya ga Dithole le Nombini e le thato ya badimo. Ke jaaka e re fa Nombini a tlhaga le ena kwa thabeng ya badimo, o bo o dumela ka bongwe jwa pelo gore ba nyalane.

2.1.0.0.7 Mo go Magagana, sepoko sa ga Lerothodi se tsaya karolo ya botlhokwa. Se tlhorisa Letsholo, se batla gore a neele Molaodi bogosi. Ka mokgwa o se mmogisang ka ona, go itshupa a ne a tla diragatsa thato ya sona fela fa se ka bo se itlhalositse jaaka a ne a kopa. Go ka twe ke sona gape se oketsang ditlhabi tsa gagwe go fitlhelela a thula botala ka tlhogo.

2.1.0.0.8 Mo terameng ga go lotlegiwe ka ga badiragatsi jaaka go dirwa ka ga baanelwa mo pading. Badiragatsi ka bosibedi ba ikitsise babogedi kana babuisi le fa e ka nna bareetsi. Ba dira ditiro, e bile ba diragalelwa ke ditiragalo mo terameng. Ke ka moo lero "baanelwa" le seng maleba mo terameng jaaka le le maleba mo pading. Boemong jwa lereo le, go utlwala go le matshwanedi fa go dirisiwa lengwe la mareo a: "baanela", "batshameki", "batsayakarolo", kgotsa "badiragatsi". Mareo a, a a re terama tlho, a e tshwanele. Mo tshekatshekong e, mosekaseki o tla dirisa mareo a ka go lokologa, gore a tlwaelege mo go baikaelela - go - nna - basekaseki, bakwadi le babuisi ka kakaretso ba terama ya Setswana.

2.2.0.0.0 Mefuta ya badiragatsi:

2.2.0.0.1 Go na le mefuta e e farologaneng ya badiragatsi mo terameng. Mefuta e, e tsalwa ke go fetafetana ga maemo a bona le karolo e ba e tsayang mo motshamekong. Go ka tlhagisiwa ba ba tlwaelegileng e le, mogapatiro, mokganatiro, motlatsatiro le modiragatsi fela. Go tla elwa tlhoko gore go a kgonega gore go nne le bagapatiro ba ba fetang bongwe, fela jalo le ka bakganatiro, batlatsatiro le badiragatsi fela.

2.2.1.0.0 Mogapatiro:

2.2.1.0.1 Mogapatiro ke motshameki yo a gapang kgotsa a kgweetsang ditiro le ditiragalo tsa terama. O simolola le terama kwa tshimologong, mme a e wetse kwa bokhutlong a ntse a tshameka karolo ya botlhokwa. Rre Ntsime, mo matsenong a Pelo e ja Serati, o mo kaya e le thitokgolo ya lokwalo. Ditiro tsotlhe di wela mo godimo ga gagwe. Kwa bofelong jwa terama, mogapatiro a ka fenya kgotsa a fenngwa. E kete go fenya kana go fenngwa ga gagwe go laolwa ke molaetsa wa moterama. Go fa sekao, fa moterama a batla go bontsha gore molemo o gaisa bosula, mme mogapatiro a dira bosula, o tla fenngwa. Fa a dira molemo mo go tshegediawang molemo, o tla fenya.

2.2.1.0.2 Sekao sengwe ke sa mo go Motsasele II. Mo terameng e, Motswasele ke mogapatiro, ke ena a tshotseng bogosi jwa Bakwena. Fela, kwa bofelong o a fenngwa. Mo tsamaong ya terama e, o kgerisa batho bangwe ba morafe wa gagwe; o ba thukhutha basadi; basadi ba ba mo tenang o a ba latlha; o gapela batho dikgomo le gona go ba bolaya. Ka ntlha ya fa e kete molaetsa wa mokwadi o kgatlhanong le ditiro tse, o dira gore a fenngwe mo ntweng kgatlhanong le Moruakgomo. Le rona babuisi re bona loso lwa gagwe e le tuelo e e mo lebaneng, ka ntlha ya bosula jo a bo diretseng morafe wa gagwe. Tota go ne go ka se nne matshwanedi fa a ne a ka fenya, gone botshelo ga bo letle bosula go tswelela bo le bosi go ya go ile.

Le rona re ne re ka solela moterama go nna setlhogo; gore e re le fa a bona motho a kgerisa batho ba bangwe, a bo a ntse a mo tsweletsa pele go ripitla ba bangwe. Nnete ke gore, bosula bo tshwanetse go feta, bo sutele molemo; fela jaaka molemo o tshwanetse go siela bosula.

2.2.1.0.3 Sekao se sengwe go ka tsewa sa ga Seemo mo go Gareng ga Metswi. Mo terameng e, Seemo ke mogapatiro, fela kwa bokhutlong, o a fenngwa. Mabaka a a mo phutlhamisang le ona a a utlwala. Go tshegetsa se, go ka nopolwa bontlhanngwe jwa kakaretso ya mmolelo, moo mokwadi a reng:

"Kgosi Seemo, wa Bakgatla ba ga Mmanaana, e ne e le kgosi ya lekolwane, e sa reetse kgakololo ya dikala tsa bannabagolo, e tlhokometse botshelo jwa boiketlo gareng ga ditsala tsa mophato wa gagwe. Ditsala di ne di mo letlelela go dira boithatelo, di mo tlhotlheletsa mo dikakanyong tse di bosula. Seemo o ne a dumela thata mo boloing, mo ditshebong le dingaka tse dintsi, tse bongaka jwa tsona bo neng bo tlhotlheletsa maikutlo a kgalefo le bogale mo pusong ya morafe".20 : 1

Mabaka a a mo nopolong e, a bontsha go sa belaetse fa Seemo a ne a tshwanetswe ke go suta mo bogosing. Fa a ne a sa suta kwa bofelong jwa terama, re ne re tla gakgamala, re bo re kaya mokwadi e le motho yo o setlhogo, go bo a letleletse Seemo go tswelela ka go kgamphisa batho.

2.2.1.0.4 Go ka tsewa gape le sekao sa terama ya thelebišene e bong Lesilo Rula. Mo terameng e, mogapatiro ke Raitlhwana. Le ena kwa bofelong o a fenngwa, a fenngwa ka Beibele. Go bontsha mokwadi a le kgatlhanong le ditiro tsa bolotsana jaaka di tlhagisiwa ke moanela yo. Le rona babogedi, re dumela gore moanela yo, o ne a tshwanetse go khutlisiwa ka mokgwa mongwe. Go sa nneng jalo, go ne go tla raya gore batho (batsayakarolo) ba bangwe ba tshelele mo letshogong la go tlhorisiwa ke sepoko go ya go ile. Se, e ne e tla nna thona ya seo se diragalang mo botshelong jwa ka gale; gore bothata bo bonelwa maano a go tlošwa.

2.2.1.0.5 Go ruma tlhagiso ka ga mogapatiro, go ka buiwa ka nepagalo gore dikao le mabaka a a neetsweng mo go 2.2.1.0.2 go fitlha ka 2.2.1.0.4 di bontsha go sa belaeetse gore ga se gore fa modiragatsi e le mogapatiro, go raya gore o tshwanetse go fenya. E kete ke thata seo moterama a batlang e nna molaetsa mo terameng, seo se laolang go fenya kgotsa go fenngwa ga mogapatiro. Fela, moterama o tshwanetse go tlhokomela gore ditiragalo le tsona e nne tseo di netefatsang kgotsa di isang kwa phenyong ya modiragatsi kana yona tlholo ya gagwe.

2.2.2.0.0 Mokganatiro:

2.2.2.0.1 Mokganatiro ke moanela yo o kganelang kgotsa gona go kgoreletsa mogapatiro go diragatsa maikaelelo le maikutlo a gagwe. Fela jaaka go ka diragala mo ntlheng ya bagapatiro, le mo ntlheng eno, go a kgonega gore go nne le lephata la bakganatiro, ke gore, bakganatiro ba fete bongwe.

2.2.2.0.2 Mokganatiro ga a iphetlhe fela e se phetlhi go emelana le mogapatiro. Go a bo go le mabaka mangwe a a sa mo jeseng di welang mabapi le dikakanyo kana seo se dirwang ke mogapatiro. A ka ne a lemogile gore setšhaba se tla ya moribe fa mogapatiro a sa kganelwe. Gongwe e ka nna gore ena le mogapatiro ba lwela sengwe seo a bonang a na le tetla le dithata mo go sona, kgotsa go thibela tsuulolo efe kana efe mo go sengwe se se mo amang. Go santse go na le mabaka mangwe gape a a farologaneng, a a ka tlhotlheletsang mokganatiro go ema mogapatiro kgatlhanong. Se se botlhokwa ke go lemoga gore boleng jwa mabaka a a rileng, ke jona bo laolang maikutlo a kemokgatlhanong mo go mokganatiro. Ka jalo, fa mabaka a tlhotlheletso a le bokoa, maikutlo a kemokgatlhanong a tla nna kwa tlase, mme fa mabaka a tiile, maikutlo a kemokgatlhanong le ona a tla gotela.

2.2.2.0.3 Mo go Motswasele II, Moruakgomo o tlhagisa mabaka a a mo gapeletsang go ema Motswasele kgatlhanong jaaka a re:

"Nna ke Moruakgomo, ngwana wa ga Tshosa,
Ngwana wa ga rrangwanaagwe Motswasele a Legwale.
Fa ke re ke monnawe tota ga ke mo ipateletse,
Morafe wa gagwe ga o nthone, ke a o busa.
Le fa go ntse jalo Motswasele ga a tlhomama
Le puso ya gagwe mo motseng ga e a lolama.
Bakwena o a ba tshwenya, le kgomo o a di ba jela;
O ba thukutha basadi, a re o a ba nyala
E re yo o mo tenang a ipate;

"Ke a tlhadisiwa"

"A re "Mosadi wa me ke seaka le moloi".

A phuthe morafe o mo golegele koloi,
Go tlhokafale moganetsi a tshaba go lefisiwa;
Gonne le kgosi e aka go a twe
"Esee, Morena!"

Kana-he o dirwa ke ka ba mo šele leina,

Popota ya leina, ba re ke ene

"Modimoagae",

Ka a humile a na le dilo tsa sekgoa mo gae.

Mme ntle le Bakwena ke tla tloga ke ba dumela.

Ba re, moletse wa kgomo o tshwarwa ke ngwana a rramotho,

O tshwarwa ka diatla ke motsalwa le motho,

Bontsi jone bo tle bo mo gata-gata motlhala".32:4-5

Mafoko a, a ga Moruakgomo, a supa kwa ntle ga pelaelo gore Motswasele o tshwanetse go engwa kgatlhanong. Puso ya gagwe e tlhokisa batho boikhutso le tokologo. Go tlhagelela gape gore ke ena, Moruakgomo, yo o tshwanetseng go kganela Motswasele go tswelela ka ditiro tse. A re Motswasele ke ngwana wa ga rangwaneagwe, ke jaaka le ena morafe o sa mo rone go o busa. Go feta foo, o utlwala a na le tlhotlheletso go tswa mo bontlheng bongwe jwa morafe, jo bo mo gakololang gore, moletse wa kgomo o tshwarwa ke ngwana oorra-motho. Dintlha tse di tshegetsa tlhagiso ya gore mokganatiro o a bo a na le mabaka a a mo tlhotlheletsang go ema mogapatiro kgatlhanong.

2.2.2.0.4 Fela jaaka go tlhagisitswe ka ga mogapatiro, le mo go mokganatiro, go fenywa kgotsa go fenngwa ga gagwe go laolwa ke ditiragalo mo terameng. Ke ditiragalo tse, tse di isang kwa go se e leng molaetsa wa moterama. A ka fenywa ka go dirisa botlhale kgotsa ka ntwana. Phenywa e santse e ka tla ka ntlha ya maatla a a rileng kgotsa ka thuso ya badimo, jaaka Nombini, mo go Pelo e ja Serati, a thusitswe ke badimo go tswala Bakhudung melomo fa ba ne ba gana ena le Dithole ba nyalana, ba re bona ga ba batle mohumagadi wa Letebele.

2.2.2.0.5 Go gone gore moanela a ka iphitlhela a emelane kgatlhanong le mabaka a a mo kgoreletsang go diragatsa maikutlo a gagwe. Ka gale, mabaka a go nna jalo, e a bo e le a a seng ka fa tlase ga taolo ya gagwe. Mme, ena a lwa ka natla gore a ikgolole mo go ona kgotsa a tlole leparego le mabaka a le mmeileng pele. Ntlha eno, e tla totobadiwa sentle fa go tla bo go buiwa ka ga mefuta ya kgotlhang. Ga se gore ka dinako tsotlhe, kgotlhang e tshwanetse go nna fa gare ga batho fela. Mabaka a go nna jalo, a ka tlhagelela jaaka mogapatiro fa moanela e le mokganatiro, kana semenogane.

2.2.2.0.6 E kete kgotlhang mo go Pelo e Ntsho, ke sekao se sentle sa dintlha tse di tlhagisitsweng mo go 2.2.2.0.5 fa godimo. Mo terameng e, Keikepetse ga a emelana le ope kgatlhanong, fela o emelane le mabaka a a mo itsang go bona lerato la ga Tsholofelo. Ga go lekolwane le le utlautlanelang Tsholofelo le ena. Gape, ga go kitla go twe Tsholofelo ke moema-kgatlhanong, gone bonnete, ena ke selwelwa. Ka jalo, mabaka a a kgoreletsang Keikepetse go bona sa maitlhomong a gagwe ke gore Tsholofelo ga a mo rate le gore boloi ba kwa gagabo bo tlhotlheletsa kgano ya kgarebe, e bile bo dira gore lelapa la gaabo le nkgele batho. Go bo Keikepetse a reteletswe gotlhelele go bona lerato la ga Tsholofelo, go itshupa gore mabaka a a neng a emelane nao kgatlhanong, a fentse. Go tshwana fela le fa a ka bo a emelane kgatlhanong le modiragatsi yo mongwe, mme a fenngwa.

2.2.2.0.7 Gongwe motho o tla bo a iteile magogwe nko, ka go tlhagisa gore mo diterameng tsotlhe tsa mmuanosi, motsayakarolo o a bo a emelane kgatlhanong le mabaka a a mo kgoreletsang go diragatsa maikutlo a gagwe. Ntlha e, e tshegediwa ke lebaka la gore terama ke terama ka kgotlhang; fa terama e se na kgotlhang, ga e kitla e bidiwa terama. Gona go a itlhalosa gore, ka ntlha ya fa go na le terama ya mmuanosi, gona modiragatsi mo terameng eo, o tshwanetse a bo a sukasukana, a mekamekana le mabaka mangwe a a mo emeng kgatlhanong a mo itsa go bona se a se gagabelelang.

2.2.2.0.8 Ka lesego, go setse go na le terama ya mmuanosi mo Setswaneng, e e ka re neelang sekao go tshegetsa ntlha e e fa godimo. Mo terameng ya ga Sikwane, Marothodi, go ka lebiwa motshameko wa ntlha e bong "Maropeng". Motshameko o, ke wa mmuanosi. Mo go ona, modiragatsi ga a kampana le motho yo mongwe. O kampane le mabaka a a mo gapeletsang go tswa mo gae. Jaaka modiragatsi Maropeng a bua, legae la gagwe le tlhasetswe ke lolese. Le fa a leka go ganetsana le maemo a a mo gapeletsang go tswa mo gae, kwa bofelong o lemoga fa go se na togamaano. O latlha seditse. O tlhaba setlhako, o ya makgoeng go ya go bapala se se ka bewang fa ntshung, le gona go batla diaparonyana. Ka jalo, go supa fa thata ya mabaka e gaisa kiletso ya batsadi ba gagwe gore a se ye Makgoeng.

2.2.2.0.9 Go garela tlhagiso ka ga mogapatiro le mokganatiro (go sa lebalwe mabaka a a ka tsayang lengwe le lengwe la matlhakore a) gongwe motho o ka tshwaela gore le mo botshelong go jalo. Dilo di tsamaya ka bobedi ka bobedi, bosula bo tsamaya le molemo; monna le mosadi; megala ya motlakase le yona e farologane, go o o fang molelo le o o amogelang molelo; le dilo tse dingwe tse dintsi mo lefatsheng. Lefatshe ka bolona, le tsamaya le legodimo; bosigo bo tsamaya le motshegare, jalo le jalo. Go a itshupa, ka jalo, gore mo go leng mogapatiro, go tshwanetse go nna le mokganatiro. Le fa bobedi bo sa rakane ka tlhamalalo, bonnete ke gore bo emelane kgatlhanong. Ke kgotlhang ya go nna jaana, e e lereng terama. Kana terama, ga se terama kwa ntle ga kgotlhang.

2.2.2.0.10 Mabapi le phenyo, motheo wa bobedi ka bobedi o ntse o dira; fa go sa fenywe bosula, go fenya molemo, le semenogane. Tlholego le yona, e kete ga e dumelele bontle kwa ntle ga bosula. Kana gone, bontle bo itsiwe ka bosula, fela jaaka go na le bosula gone go itsiwe bontle. Ka go rialo, go fenya kana go fenngwa ga mogapatiro kgotsa mokganatiro, go tla laolwa ke gore moterama o tlhagisa terama go tswa letlhakoreng lefe. Ka ditiragalo, o tla dira gore go fenye mongwe wa bobedi jo, fa yo mongwe e nna mofenngwa.

2.2.3.0.0 Motlatsatiro:

2.2.3.0.1 Ke jaaka lereo 'motlatsatiro' le kaya, gore ke motlatsi wa tiro e e dirwang. E ka nna motlatsi wa tiro e e dirwang ke mogapatiro kampo e e dirwang ke mokganatiro. Go ka buiwa ka nepagalo gore ke molatedi wa mongwe wa bobedi jo. Ke moemanokeng. Ke ena a rotloetsang le go tlhotlheletsa moeteledipele wa gagwe go diragatsa maikaelelo a gagwe.

2.2.3.0.2 Gongwe ntlha ya botlatsatiro e ka sedimosiwa ke Batšhipile le Modise mo go Pelo e ja Serati le Lerato ke eng? ka tatelano eo. Badiragatsi ba, ke baema-nokeng ba ditsala tsa bona. Ba rata go bona di atlega mo maikaelelong a tsona. Ke dikao tse dintle tsa seo batlatsatiro e tshwanetseng go nna sona.

2.2.3.0.3 Mo go Pelo e ja Serati, Batšhipile o eme Dithole nokeng. O rata go mmona a tswelela ka go nyala Nombini, le fa batsadi le bangwe ba morafe ba le kgatlhanong le tiragalo e. Go feta foo, Batšhipile o logisa Dithole maano a go diragatsa maikaelelo a gagwe; jaaka go mo gakolola ka gale go emela maikano a gagwe le go dira gore a kwalele Nombini. O tsaya gape matsapa go nolofatsa Nombini gore e re fa Dithole a tla ka tsa lerato, a fitlhele a dirile boalo jo bo tlhokegang.

2.2.3.0.4 Mo go Lerato ke eng? le gona, Modise o mo matshwenyegong go bona tsala ya gagwe, Matshediso, e bone sa maitlhomo a yona e bong lerato la mannete. O gakolola Matshediso ka ga mosetsana, Tshepo, yo kwa bokhutlong e nnang tharabololo ya bothata jwa gagwe (Matshediso). Se, se bontsha fa Modise e tota e le tsala ya mogola ya ga Matshediso.

2.2.3.0.5 Go gone gore motlatsatiro a wele mo maphateng a mabedi ka nako e le nngwe, lephata la mogapatiro le la mokganatiro. Gantsi fa go diragala jaana, e a bo e le fa motlatsatiro a lotlhanya. E le nta - ya - selomela - kobong. Masenya - di - agela. Le gale, le mo maamong a, o a bo a ntse a tshameka karolo ya botlhokwa, e leng go tlotlheletsa le go godisa kgotlhang mo terameng. E ka nna gore kgotlhang ya terama e ne e tla phuthama, fa go se molotlhaganyi mo go yona.

2.2.3.0.6 Dikao tsa batlatsatiro ba ba paraletseng molapo e le balotlhanyi ke Molotlhanyi mo go Motswasele II le Rrekgosi mo go Dintshontsho tsa Lorato. Ke bona ba tsenyang le go tlotlheletsa kgotlhang magareng a mogapatiro le mokganatiro. Molotlhaganyi ena o seba kgosi, Motswasele, mo go Moruakgomo, a boe a latofatse Moruakgomo fa a na le Motswasele. O lotlhanya gape le balatedi ba batsaya-karolo ba. Ga go belaetse gore Molotlhaganyi ke molotlhaganyi jaaka leina la gagwe le kaya. Rrekgosi ke tsala le motlotlheletsi wa ga Sakoma, fela fa Sakoma a sena go ngweega mo motseng, o mo ela motlhaje le bamoema-kgatlhanong.

2.2.3.0.7 Mo ntlheng ya motlatsatiro, fela jaaka go tlhagisitswe ka ga mogapatiro le mokganatiro, go gone gore batlatsatiro ba fete bongwe. Go ka nna batlatsatiro ba mogapatiro, le batlatsatiro ba mokganatiro, e bile, go santse go ka nna le setlhopha sa batlatsatiro bao ba leng mo matlhakoreng oomabedi. E kete go tla bo go kgomilwe bonota fa go twe, batlatsi ba ba leng mo matlhakoreng oomabedi ka gale ke balotlhanyi, fa ba ba leng mo letlhakoreng le le lengwe bona go ka twe ke batlhotlheletsi.

NWU
LIBRARY

2.2.3.0.8 Diphologolo, fa di tlhagelela mo terameng mme di tsaya karolo ya botlhokwa, ka gale di wela mo letlhakoreng la batlhotlheletsi. E kete ga go na gore diphologolo di ka tsaya karolo ya go lotlhanya. Ke fela gore phologolo e ka nna mo tirisong ya mogapatiro kgotsa mokganatiro e seng go ba direla boobabedi ka nako e le nngwe. Le fa baanela e le bana ba mpa, go tla nna le yo phologolo ya go nna jalo, go fa fela sekao, ntšwa, e tla mo utlwelelang go feta yo mongwe.

2.2.4.0.0 Modiragatsifela:

2.2.4.0.1 Fa terama e ne e le noka, go ne go ka twe modiragatsifela ke yo o mo leribeng la yona. Se, se kaya gore, ka fa teng go ne go tla bo go le mogapatiro, mokganatiro le motlatsatiro. Basekaseki ba le bantsi ba umaka fela mefuta ya ntlha e meraro. Go riana, ba ka tswe ba raya gore batlatsatiro ke bona badiragatsifela. Ka jalo, ba tla bo ba raya gore ga go na mofuta wa badiragatsifela. Fa tumelo e le ya mothale o, gona go a bo go thubiwa modutwana. Pharologano e teng, e bile e kgolo, magareng a motlatsatiro le moanelafela. Go feta foo, motlatsatiro o gaufi thata le baanelabagolo (mogapatiro le/kana mokganatiro) fa a bapisiwa le modiragatsifela, yo o leng kgakajana le bobedi jo.

2.2.4.0.2 Fa motho o leba ka leitlho le le ntšhotšho, batlatsatiro ga se badiragatsifela, fela jaaka badiragatsifela e se batlatsatiro. Batlatsatiro ba na le tiro e e lolameng, e bong ya go tlatša tiro ya mogapatiro kgotsa mokganatiro. Ba ka tlhotlheletsa bobedi jo, kana ba bo lotlhanya. Fela, baanelafela kana badiragatsi-fela, ke bao e keteng tiro ya bona mo terameng ga e a lolama. Gongwe motho o ka bua ka nepagalo gore bona ke didiriswa fela tsa badiragatsi ba bangwe mo terameng. Go feta foo, e kete ga go tlhokege thata gore go totobale gore ba wela mo lephateng kana letlhakoreng lefe.

2.2.4.0.3 Mo lephateng la badiragatsi-fela, go tla neelwa dikao di le mothamonyana. Lebaka ke gore, basekaseki ba le bantsi ba tlodisa go nna teng ga lephata le matlho. Ka jalo, dikao tse di tla neelwang, di tla thusa go totobatsa tlhokego ya lephata le, le ikemetse le le losi.

2.2.4.0.4 Mogatsa-Moilwe le bana ba ga Ramodi ba ka tsewa jaaka sekao mo go Motswasele II. Batshameki ba, ga go a totobala gore ba mo lephateng la ga Moruakgomo kgotsa mo go la ga Motswasele. Ba mpa ba dirisiwa fela go totisa seo se buiwang ka ga botho jwa ga Motswasele. Ba tshwana fela le basadi ba a ba swatholang mo banneng ba bona le ba a ba tlhalang a bo a ba latlha. Tota le tsona diruiwa tse a di tseelang batho, di wela mo lephateng la badiragatsifela. Ke jaaka ka dinako dingwe maina a diphologolo a tlhagisiwa, jaaka Matlhatlhasele le Mosumonyane, e leng dingwe tsa dikgomo tsa ga Mogatsa-Moilwe, tseo Motswasele a neng a di tswela pelo.

2.2.4.0.5 Mo go Dintshontsho tsa Lorato, go ka tsewa modisa wa dikgomo jaaka sekao. Le fa a tsibosa Kalafi le Mmamotia ka ga kgorogo ya ga Sakoma, ke modiragatsifela. Ga a amane le kgotlhang ya bona ka gope, e bile ga a itse fa ba emelane kgatlhanong le gore ba ka bo ba lwela eng. Mo go ena ditiragalo di tla ka mokgwa wa kwelano fela. Tota le morafe otlhe o o umakiwang wa Bakwena mo terameng e, o tlhagelela mo lephateng la badiragatsifela.

2.2.4.0.6 Mo go Magagana, sekao ke sa Matebele a a tlhaselang mo motseng wa Lophephe, a bolaya baanela-bagolo e leng Molwantwa le Molaodi. Matebele a, ga a na seabe sepe mo go se se diragalang mo motseng o. Ke batho fela, ba itletse ka tsa bona disele. Ga ba na kamano epe le mogapatiro kgotsa mokganatiro. E bile, go batla go gakgamatsa gore bona ba tsena ka lefe mo terameng e. Ka jalo, baanela kgotsa badiragatsi ba ba ntseng jaana mo terameng, ke bona ba ba ka kaiwang jaaka badiragatsifela kgotsa baanelafela.

2.2.4.0.7 Ka dikao tse di neetsweng mo go 2.2.4.0.4 go fitlha ka 2.2.4.0.6, go a itshupa gore go tshwanetse go nne le lephata la badiragatsifela le ikemetse ka bolona. Le tshwanologa le la batlatsatiro, le fa le batlile le tshwana le lona. Fa re ka re badiragatsi-fela ba wela ka fa tlase ga batlatsatiro, re ile go gapeletsega go meletsa mathe le madi, fa go tliwa moo ba farologanang gotlhelele jaaka go tlhagisitswe ka ga pharologano ya bona mo ditemaneng tse di kailweng fa godimo.

2.3.0.0.0 Tlhagiso ya badiragatsi mo terameng:

2.3.0.0.1 Fa go buiwa ka ga tlhagiso kana tshwantshanyetso ya badiragatsi mo terameng, go a bo go kobilwe mokgwa oo ba tlhagelelang ka ona. Mo ntlheng e, go a bo go lebilwe gore a baanela ba a kgodisa kgotsa ba a belaetsa; ba tshwana le batho ba nnete kana nnyaya.

2.3.0.0.2 Ka ntlha ya fa terama e le ketso ya botshelo, gona go a itlhalosa gore moterama o tshwanetse go dira gore batshameki ba gagwe ba tshwane le batho ba madi le nama. Ba tshwanetse go itshupa seo ba leng sona. Ngwana a bue jaaka ngwana; mogolo a bue le go dira ditiro tsa bagolo; setlamperere le sona se bontshe botlamperere jwa sona. Fa e le gore motho ga a siama, a bontshe go sa siamang ga gagwe, fela jalo, a bontshe go siama ga gagwe fa a tsewa jaaka mosiami, jalo le jalo.

2.3.0.0.3 E kete mafoko a ga Ntsime, mo ketapeleng ya Pelo e ja Serati, a phuthetse bonnete jo bo se nang boiteo jwa thupa. Ena fa a bua ka ga tshwantshanyetso ya badiragatsi o tlhagisa jaana:

"Mo lokwalong lwa tiragatso, mokwadi gantsi o dirisana le baanelwa bao ba tshwanang le batho. O tshwanetse go bopa batho ba ba tshwanang le batho ba nama le mowa ka mafoko. Baanelwa ba tswanetse go tlihabantsha mathata a botshelo mme e bile re tshwanetse go lemoga kamano ya bona le bangwe - ka - bona. Mokwadi o tshwanetse go aga baanelwa bao botshelo jwa bona jwa semowa bo tla senolwang ke dipuo tsa bona. Bosaitsiweng jwa botho jwa bona bo anegwe mo pepeneneng ke ditiro. Baanelwa ba kgatlha babuisi fela fa e le gore ditiro tsa bona di hudua kgatlhego". 27 : iv

2.3.0.0.4 Fa a pikitletsa a bile a gatelela tlhaloso ya se tlhagiso kana tshwantshanyetso ya badiragatsi e leng sona, Cohen o ikutlwatsa ka go re:

"The art of creating fictional characters in words which give them human identity is called characterization. It is an art of illusion whereby the characters created seem to become people with traits and personalities which a reader can recognize, respond to, and analyze".

7 : 37

2.3.0.0.5 Go ditshitshinyo di le mmalwa mabapi le mekgwa e e ka dirisiwang mo tlhagisong ya badiragatsi. Tsona di tla ka basekaseki ba: M.H. Abrams, Charles Malan le Andre Viviers, gammogo le Jan van Luxenburg, Mieke Bal le Willem G. Weststeijn. E kete fa mekgwa e e tshitshinngwang ke basekaseki ba e ka sekegelwa tsebe, e ka thusa thata mo tokafatsong ya tshekatsheko ya terama mo Setswaneng, le go sedimosetsa baikaelela-go-kwala terama go tlhagisa batshameki ba diterama tsa bona ka kitso e e tebileng.

2.3.0.0.6 Abrams o tshitshinya le go tlhalosa mekgwa e mebedi eo a bonang e le maleba mo tshwantshanyetsong kana yona tlhagiso ya badiragatsi. O e bitsa "Showing" le "Telling methods". Go tla go e gama ka mogogorwane namane e le teng, a ka tshwarwa molomo moo a reng:

"A broad distinction is frequently made between alternative methods available to an author in "characterizing" the persons in a narrative, showing and telling. In showing (also called "the dramatic method"), the author merely presents his characters talking and acting and leaves the reader to infer what motives and dispositions lie behind what they say and do. In telling, the author himself intervenes authoritatively in order to describe, and often to evaluate, the motives and dispositional qualities of his characters". 1 : 21

Mo mekgweng e, mokgwa o o tlwaelegileng mo terameng ya Setswana ke wa ntlha. Go ya ka ona, bontsi jwa tiro ke jo bo tlogelelwang batsayakarolo mo terameng, fa moterama a ka tlhalosa fale le fale mo go sa kgonegeng go diragadiwa. Gongwe mo Setswaneng go ka buiwa ka ga "Mokgwa wa tlhagiso" (go emela "Showing method") e le ka ntlha ya fa go ya ka mokgwa o, badiragatsi ba tlhagisiwa ka sebele go bua, go dira le go diragalelwa ke ditiro. Wa bobedi o ka bidiwa mokgwa wa tlhaloso ("go emela "telling method") e le ka ntlha ya fa mo mekgweng o, moterama a ka tlhagelela ka nosi go tlhalosa dintlha dingwe le semelo kgotsa ditiro tsa batshameki.

2.3.0.0.7 Malan le Viviers le bona ba tlhagisa mekgwa e mebedi eo ba e kayang e le "Indirek" le "direk". Mo mokgweng wa ntlha, modiragatsi yo o rileng o a bo a ise a tlhagelele, fela babuisi, bareetsi kana babogedi ba utlwa ka ga gagwe jaaka a tla bo a tserwe kgang. Mo mokgweng wa bobedi, ke foo modiragatsi a tlhagelelang ka sebele, a bua e bile a dira ditiro. Ke jaaka batshitshinyi ba mekgwa e, ba ikutlwatsa ka go re:

"Daar is hoofsaaklik twee maniere waarop karakters voorgestel kan word. Indirek: Karakters verkeer in dialoog oor 'n personasie wat nog moet verskyn en onthul sodoende sekere van sy karatereienskappe.

Direk: die welklike verskyning van di betrokke karakter; wat hy se en hoe hy handelend optree."

16 : 213

Mekgwa e, mo Setswaneng e ka amogelwa e le "Mokgwa wa Tlhagiso go emela "Indirek" le "Mokgwa wa Itlhagiso" go emela "Direk metode". Mokgwa wa tlhagiso o ka bidiwa jalo gonne mo go ona go tlhagisiwa ka ga modiragatsi yo o rileng, mme ena ka sebele a se yo. Tlhagiso e ka nna ka badiragatsi ba bangwe kana mmegi. Mokgwa wa Itlhagiso, o ka bidiwa jalo gonne mo go ona go itlhagisa modiragatsi ka sebele. Mekgwa e, e ntse e tsamaelana thata le "Showing method" le "Telling method" ya ga Abrams.

2.3.0.0.8 Van Luxenburg, Bal le Weststeijn bona ba tshitshinya mekgwa e le meraro ya tlhagiso ya badiragatsi. Ba bua ka ga "Expliciete karakterisering" Impliciete karakterisering" le "De neventekst." Ka ntlha ya fa mafoko a le monate a tla ka beng, go tla neelwa pele ditlhaloso tsa bagami ka ga mekgwa e, mme motshwara-kgamelo, a neele seo a se tlhaloganyang ka ga ditlhaloso tsa bona.

2.3.0.0.9 Fa ba bua ka ga mekgwa o ba o bitsang "Expliciete karakterisering", ba ikutlwatsa jaana:

"Een personage kan door commentaar van anderen worden gekarakteriseerd". 38 : 218

Tlhaloso e e ka fiwang mabapi le nopollo e e fa godimo ke gore, ka mmuisano magareng a badiragatsi, go ka tlhagisiwa semelo sa modiragatsi yo o seng teng, ke go re a se na le badiragatsi ba ba tsereng kgang.

2.3.0.0.10 Mabapi le mekgwa wa "Impliciete karakterisering" ba re:
"Belangrijker is de impliciete karakterisering, door handeling of door spreken". 38 : 218

O, ke mekgwa oo mo go ona go itlhagisang modiragatsi ka esi, a dira ditiro e bile a bua. O kaiwa o le botlhokwa go gaisa.

2.3.0.0.11 Mekgwa e mebedi e, "Expliciete" le Impliciete karakteriseering e tshwana le "Indirek le Direk metode" ka tatelano eo, jaaka e tlhagisiwa ke Malan le Viviers, le "Showing-" le telling methods" jaaka e tlhagisiwa ke Abrams. Go bonala gape e le yona e e tlwaelegileng thata.

2.3.0.0.12 Mokgwa wa bona wa boraro e leng "De neventekst," Van Luxenburg le ba bangwe ba bua jaana ka ga ona:

"In de neventekt worden ook wel aanwijzingen omtrent de personages gegeven. Dit kan variëren van aanduiding van de leeftijd, de kleding, het milieu, tot volledige karakterschetsen, die uitsluitend voor de interpretati door regisseur en lezer bestemd zijn". 38 : 218

Go ya ka mokgwa o, go akarediwa gape le dilo tseo di amanang le modiragatsi. Tsona e ka nna nako ya botshelo, moaparo, lemorago le dintlha tse dingwe tseo di ka thusang go tlhagisa semelo sa modiragatsi wa go nna jalo. Ditshwaelo tsa mmegi ("regisseur") le tsa mmuisi le tsona ga di beelwe thoko mo ntlheng e, ka di thusa go fa tshedimoso ka ga botho ba modiragatsi. Gongwe mo Setswaneng, mokgwa o, o ka bidiwa "Mokgwa wa ditshwaelo ka kakaretso", go kobilwe jaaka e le mokgwa oo mo go ona go neelwang ditshwaelo ka kakaretso mabapi le modiragatsi yo o rileng.

2.3.0.0.13 Mo tshekatshekong, go elwe gape tlhoko gore mo botshelong, bosula bo patagana le tshiamo. E kete ga go kgonege gore motho e nne mosiami ka dinako tsotlhe mo dilong tsotlhe. Bonnete ke gore, motho a ka siama mo dilong dingwe, fa mo go tse dingwe a ka nna le bokoa jo bo rileng. Go fa fela sekao, ke jaaka moithuti a ka tlhoka tsebe, fela a falola dithuto tsa gagwe ka dinaledi. Ka jalo, fa motho o sekaseka semelo kgotsa tlhagiso ya motshameki mo terameng, o tshwanetswe ke go lebelela bosula le bontle jo a nang nabo. E seng go lebelela bosula fela jaaka batho bangwe ba dira kgotsa ba akanya. Le fa motshameki a ka tswe a emetse bosula ka gotlhe, fela lemme la tshiamo kana bontle o a bo a na le lona ka mokgwa mongwe. Fa a tshegetsa ntlha ya bosula le tshiamo mo modirigatsing yo o rileng, Boulton o latlhela ka go re:

"... if drama is to bear any resemblance in life it must contain both good and bad people, with some good in the bad characters and some bad in the good".5:91

2.3.0.0.14 Gongwe potso e ka nna gore: mosekaseki a ka lemoga jang semelo kana botho jwa modiragatsi yo o rileng mo terameng? Mo ntlheng e, go tshwanetse go sekasekiwe mokgwa oo modiragatsi a tlhagisiwang ka ona mo terameng. Ka ntlha ya fa mosekaseki a sa itse modiragatsi ka sebele, go mo itse, ke fela ka go leba ka moo a tlhagisiwang ka teng. Ka seno, go ka buiwa ka nepagalo gore: tlhagiso ke semelo, fela jaaka semelo e le tlhagiso.

2.3.0.0.15 Go dintlha tse di rileng tseo di ka thusang mosekaseki go lemoga ka bofebo botho jwa badiragatsi mo terameng. Dintlha tsa go nna jalo ke: (i) Mokgwa oo modiragatsi a buang ka ona; (ii) Dilo tseo modiragatsi a di dirang; (iii) Seo badiragatsi ba bangwe ba se buang ka ga modiragatsi wa go nna jalo; (iv) Mokgwa oo modiragatsi a buang le badiragatsi ba bangwe ka ona; (v) Bogolo jwa modiragatsi; (vi) le maemo a tlhaloganyo ya modiragatsi. Dintlha tse di lotolotswa bongwe ka bongwe mo go 2.3.1.0.0 go fitlha ka 2.3.6.0.0

2.3.1.0.0 Mokgwa oo modiragatsi a buang ka ona:

2.3.1.0.1 Go bonala ntlha e, e le botlhokwa go gaisa, gonne go itse boteng jwa modiragatsi yo o rileng, ke fela fa modiragatsi wa go nna jalo a bo phutholola ka boena. A ka etsa a bua a le esi kgotsa a itlhalosa mo go ba bangwe. Mokgwa o a buang ka ona, ke ona o o manegang dikakanyo tsa gagwe mo mpaananeng. Fa Motswasele mo go Motswasele II a bua a re,

"A mowa o o bosula o ntsene pelong,
O o diphuka, o fofe le mogopolo wa me,
O ntlatse bogale le bopelo - e - thata!
A madi a me a reme jaaka maswi,
A thibe metswedi ya bopelo - phepa
A kilo e hubitse matlho a me,
A etse letsatsi le ya bodikelo,
Le ya Borwa le ya go fetoga moso". 32 : 9 - 10

Mmuisi o kgona go itse dikakanyo tsa modiragatsi yo. Le fa go lebega e kete badiragatsi - ka - ena ga ba itse dikakanyo tsa gagwe, fela mmuisi o kgona go bona boteng jwa maikutlo a gagwe. Seno, ke toka, gone mmuisi o tshwanetse go itse gotlhe ka ga modiragatsi mongwe le mongwe mo terameng, bogolo segolo modiragatsi-mogolo kgotsa badiragatsi-bagolo.

2.3.2.0.0 Dilo tse modiragatsi a di dirang

2.3.2.0.1 Dilo tse modiragatsi a di dirang, le tsona di thusa go baya botho ba gagwe tsatsing. Go fa sekao, mosekaseki o kgona go lemoga fa Motswasele a le megagaru, e le ka ntlha ya fa a tseela batho basadi le diruiwa. E bile, a le swele gone a sa tshabe go laela gore mosadi a ye go latlhwa, jaaka a ne a dira ka bao a neng a ba tlhala. A sa tsitsibane mmele le fa a bolaya mosadi yo o tlhokang tshireletso, jaaka a ne a bolaya Mogatsa Moilwe yo e neng e le motlholagadi.

2.3.3.0.0 Se badiragatsi ba bangwe ba se buang ka ga modiragatsi

2.3.3.0.1 Mmuisi a ka itse gape go le gontsi ka ga modiragatsi yo o rileng mo terameng e e rileng, e le ka ntlha ya seo se buiwang ke badiragatsi ba bangwe ka ga gagwe. Mo ntlheng e, go ka tsewa sekao sa Moruakgomo, yo e keteng o tlhotlhorile kgetse ka ga semelo sa ga Motswasele fa a re:

"Le fa go ntse jalo Motswasele ga a tihomama,
 Le puso ya gagwe mo motseng ga e a lolama.
 Bakwena o a ba tshwenya, le kgomo o a di ba jela;
 O ba thukutha basadi, are o a ba nyala,
 E re yo o mo tenang a ipate "Ke a tlhadisiwa!"
 A re "Mosadi wa me ke seaka le moloi".
 A phuthe morafe o mo golegele koloi
 Go tlhokafale moganetsi a tshaba go lefisiwa;
 Gonne le kgosi e aka go a twe "Ešee, Morena!"
 Kana-he! o dirwa ke ka ba mo sele leina,
 Popota ya leina, ba re ke ene "Modimoagae,"
 Ka a humile a na le dilo tsa Sekgoa mo gae". 32:4

2.3.4.0.0 Mokgwa oo modiragatsi a buang le ba bangwe ka ona

2.3.4.0.1 Mokgwa oo modiragatsi a buang le ba bangwe ka ona, o
 ntse o supa botho jwa gagwe. Fa modiragatsi a bua ka bonolo le ba
 bangwe, go ka supa fa e le mosiami. Fa modiragatsi a kgamphisa le go
 kgarietsa ba bangwe, le gona go tla itshupa fa a bua le bona, jaaka
 Motswasele a ikutlwatsa fa a laela Morongwa go ya go gapa dikgomo tsa
 ga Mogatsa-Moilwe. O bua jaana:

"Tsamaya o ye go gapa dikgomo tseo!

Tsayang digai le melamu ya lona,

Mme o tsamaye le barongwa ba bangwe

Fa lo fitlha lo di gape! O a utlwa?

Fa a di thiba lo mmolae! O a utlwa?

Monna yo o tla lwang lo lwe! O a utlwa"? 32:20

2.3.5.0.0 Bogolo jwa modiragatsi

2.3.5.0.1 Fa mmogedi a lebile terama, e ka tswa e le mo thelebišeneng, mo ditshwantshong kgotsa mo seraleng, o tla iponela ka gangwe bogolo jwa badiragatsi ka go farologana. Le puo e tshwanetse go supa pharolagano e. Fela, fa moreetsi a utlweletse terama mo radiong kgotsa mmuisi a e buisa go tswa mo bukeng, go itse bogolo jwa badiragatsi sentle, ke fa ba bangwe ba ba tlhalosa, kgotsa modiragatsi ka esi a ipua bogolo, jaaka go dira Maleke mo go Motswasele II, fa a reng:

"Ga ke na thata, ke monna-mogolo;

Ga ke sa tlhola ke na le thata ya ntwā ... " 32:51

2.3.6.0.0 Maemo a tlhaloganyo ya modiragatsi

2.3.6.0.1 Ka dipaka dingwe, modiragatsi a ka tlhagisa semelo se se rileng, e le ka ntlha ya maemo a tlhaloganyo ga gagwe. Mo ntlheng e, go solofetswe gore motho yo o feletseng mo tlhaloganyong, o tshwanetse go supa semelo kgotsa botho jo bo farologaneng le jwa yo o phekameng tlhaloganyo. Ke jaaka mo go Koba e Ntsho go gakgamatsa fa Mosidi, mohumagadi wa kgosi, yo go tsewang a feletse mo tlhaloganyong, a bua le Kgosi Segwapa ka mokgwa o:

"E ka re o itekanetse

Wa bo o letlelela matlakala a!

Sisi, ga o monna wa sepe!" 26 : 138

Ka ntlha ya puo e e ntseng jaana, go ka swediwa gore moterama o tsamaile molemo mo tlhagisong ya modiragatsi yo. Fa moterama a ka bo a tlhagisitse gore Mosidi ke lekomantshe kgotsa o na le go latlhegelwa ke tlhaloganyo, gona go ka bo go kgodisa fa a bua jaana. Jaanong, maemo a gagwe le tlhaloganyo e e solofetsweng mo go ena, di ganetsana le mokgwa o a buang ka ona. Le gale, go gona gore moterama a ka dirisa motho yo o phekameng tlhaloganyo mo terameng. Seno, se a bo se dirwa go supa ntlha e e rileng mo botshelong.

2.4.0.0.0 Kgarelo ka ga tlhagiso ya badiragatsi:

2.4.0.0.1 Go ruma ditshwaelo ka ga tlhagiso ya badiragatsi, go ka gatelelwa gore, botho kana semelo sa badiragatsi, se senolwa ke mokgwa oo ba tlhagisiwang ka ona. E ka re e le motshameki ka esi a ipolela; seo se buiwang ke batshameki ba bangwe ka ga gagwe; ditiro tsa gagwe; le dintlha dingwe gape di le dintsi tseo di ka thusang go manega semelo sa motshameki yo o rileng mo pepeneneng. Go tla elwa tlhoko gore, ka ntlha ya mararaane a botho jwa motho, dintlha dingwe ka ga botho jwa gagwe, di ka nna bofitlha moo go ka nnang thata go di upolola.

Mararaane a, a botho jwa motho, a supiwa le ke boramatlhale David Krech le ba bangwe mo bukeng ya bona Elements of Psychology. Bona ba bua gore:

"Personality, however defined, is highly pervasive. Not only does it refer to how people behave and feel in interpersonal situations but it is reflected in the individual's characteristic style in a wide range of behaviours". 15 : 666

2.4.0.0.2 Ntlha nngwe gape e e botlhokwa mo go batlisiseng ka ga botho jwa modiragatsi, ke gore go lebelelwe maitsholo a gagwe ka kakaretso, bontle le bosula. E seng gore go lebiwe bontle fela kgotsa bosula fela. Kopano ya maitsholo ka kakaretso, ke yona e neelang setshwantsho se se tletseng ka ga semelo sa motho (modiragatsi).

2.5.0.0.0 Seabe sa badiragatsi:

2.5.0.0.1 Fa go buiwa ka ga seabe sa badiragatsi, go a bo go tewa karolo eo ba e tsayang mo terameng. Ke tshwanelo gore modiragatsi mongwe le mongwe mo terameng, a nne le seabe se se rileng. Ke gore, a nne botlhokwa ka mokgwa mongwe. Moterama o tla bo a atlafile fa a ka tlhagisa motshameki kana batshameki bao ba se nang seabe mo terameng. Ka jalo, go a itlhalosa gore, fa modiragatsi a sa tshameke karolo epe mo terameng, gona ga a tlhokege, e bile ga a tshwanela go kaiwa jaaka modiragatsi.

Go a bo go se ntlha epe ya botshelo eo a e emetseng mo terameng. Ka ntlha ya fa terama e le ketso ya botshelo, go a tlhokega gore motshameki mongwe le mongwe, a emele ntlha e e rileng ya botshelo jwa ka gale mo terameng.

2.5.0.0.2 Seabe sa batshameki se farologana go ya ka botlhokwa jwa bona mo terameng. Ntlha e, e supa gore, mogapatiro le mokganatiro ba na le seabe se segolo go gaisa sa badiragatsi ba bangwe. Fa ba ntshiwa mo terameng, terama e a phuthama. Ka jalo, go mo pepeneneng gore, ke bona matshego kana dipilara tsa terama. Ka fa ntlheng e nngwe, badiragatsi ba bangwe ba na le seabe sa mothamo o o kwa tlase mo terameng. Bona ba tlhokega mo go etleetseng ditiro tsa mogapatiro le mokganatiro.

2.5.0.0.3 Seabe sa batlatsatiro se latela sa badiragatsi-bagolo ka botlhokwa. Ba tshegetsa badiragatsibagolo, e ka nna mogapatiro kgotsa mokganatiro kana bobedi jwa bona. Le fa batlatsatiro ba ka ntshiwa mo terameng kwa ntle ga go e phuthamisa, fela, go ya ka karolo e ba e tsayang, ba ka e tlhokisa maitsetsepelo a e nang le ona fa ba le teng. Go fa sekao, Molotlhanyi ke ena a lotlhanyang le go tlhotlheletsa kgotlhang magareng ga Motswasele le Moruakgomo mo go Motswasele II. Fa a ntshiwa mo terameng, go lebega kgotlhang e se kitla e nna masisi le go gola ka bonako jaaka fa a le teng.

2.5.0.0.4 Jannong motho o ka botsa potso gore, ba go tweng ke badiragatsifela, bona seabe sa bona ke sefe? Go tla jang gona gore ba bidiwe badiragatsifela kgotsa batshameki fela? Karabo ke gore, ba bidiwa badiragatsifela ka ntlha ya fa ba le mo maemong a a kwa tlase-tlase mo terameng. Terama ga e a itsetsepela thata ka bona. Le fa ba ka ntshiwa mo terameng, terama ga e kitla e phuthama. Ga se jaaka terama e ka phuthama fa go ntshiwa mogapatiro kgotsa mokganatiro. Le fa go ntse jalo, badiragatsifela ba na le seabenyana se se rileng. Ke sona seabenyana se, se se dirileng gore moterama a ba tsenye mo terameng. Go ka tsewa sekao sa Mohurutshe mo go Magagana fa a tlhalosa seabe sa gagwe. Fa a sena go fa Molaodi selepe sa magagana, a re:

"Jaanong le nna ke tla ineela losong;

Ka ke dirafaditse thomo ya kgosi ya me Makaba

Ke tshedile go bona morwa-morwawe yo mogolo

Tsaya selepe, tsaya magagana!

O se mpotse tsa kwa ke yang". 21 : 25

Mo terameng e, Mohurutshe ke modiragatsifela. Ke monnamogolo wa lekgorokgoro; o tshetse le rraagwe - rraagwe Molaodi. Ga se yo go ka tweng a ka thusa Molaodi go lwela bogosi le go mo thusa go tsaya Manketso mo go Moilantwa.

Botlhokwa jwa gagwe ke gore, o ntse a tshotse selepe sa magagana, seo a saleng a laelwa ke Makaba gore a tle a se fe morwa Lerothodi. Ke jaaka re bona a fa Molaodi selepe seo mo terameng e. Le ena o a tlhalosa gore ke tiro e a ntseng a e emetse, ka jalo, loso lo ka mo tsaya nako nngwe le nngwe ka ntlha ya fa a diragaditse thomo ya kgosi ya gagwe.

KGAOLO YA 3

3.0.0.0.0 MMUISANO

3.1.0.0.0 Bokao:

3.1.0.0.1 Ka mmuisano go tewa go ananngwa ga mafoko mo terameng. Ke puo jaaka e dirisiwa ke batshameki mo terameng. E ka nna puo e e utlwiwang kana puo ya ditshupetso. Ka gale, fa go buiwa ka ga mmuisano mo terameng, go a bo go lebilwe puo e e utlwiwang. Batshameki ba buisana. Fa e le puo ya ditshupetso yona, e a tlhokomologiswa. Go dira jaana, ke phoso, gonne bobedi jo jwa mefuta ya puo bo a bo bo le botlhokwa ka go tshwana fa bo dirisiwa mo terameng. Mo ditemaneng tse pedi tse di latelang, go tla sekasekiwa mefuta e mebedi e ya dipuo bongwe ka bongwe.

3.1.1.0.0 Puo e e utlwiwang:

3.1.1.0.1 Puo e e utlwiwang ke puo eo mo go yona motho mongwe a buang mme yo mongwe a mo reeditse. Didirisiwa tsa botlhokwa mo mofuteng o wa puo ke molomo le ditsebe. E, ke puo e e tlwaelegileng gonne go dirisiwa yona bogolo-segolo mo botshelong. Ke puo jaaka e "tshelwa" ke batho ba e seng dimumu kana disusu. Mo go yona, medumo e e farologaneng e dira jaaka dirori go rwala molaetsa go tswa go mmui go ya go moreetsi.

3.1.2.0.0 Puo ya ditshupetso:

3.1.2.0.1 Ka puo ya ditshupetso (body language) go tewa puo eo mo go yona go dirisiwang dikai go fetisa molaetsa o o rileng go tswa go modiragatsi mongwe go ya go yo mongwe. Bogolo jwa puo e, ke jo bo dirisiwang ke dimumu le disusu. Mo bathong ba mothale o, puo ya ditshupetso e botlhokwa fela jaaka puo e e utlwiwang e le botlhokwa mo go batho ba ba itekanetseng. Tota le batho ba ba itekanetseng (bao e seng disusu kgotsa dimumu), ba dirisa puo ya ditshupetso ka dipaka dingwe. Pharologano e nna fela gore disusu kana dimumu di "tshela" puo ya ditshupetso, fa batho ba ba itekanetseng ba e dirisa ka sewelo kgotsa kwa ntle ga go ikela tlhoko gore ba dirisa puo ya mothale o. Dikao tsa puo e, e ka nna go robela motho leitlho; go thikhitha tlhogo go bontsha fa o sa dumalane le se se buiwang; go phatlalatsa diatla go supa fa o sa itse ka ga sengwe; go dumela ka tlhogo; go mena phatla go bontsha kgalefo; jalo le jalo. Puo e, e ka nna botlhokwa mo dikwalong fela jaaka puo e e utlwiwang. Ke jaaka, go fa sekao, mo pading Lehudu, moanelwa Mokgalajwe a tsogela mogatse le ngaka kgatlhanong ka ntlha ya fa e rile a inamologa mo ditaoleng, a bona ba robelana matlho. O supa go gopela pelo fa a re:

"Ke go bileditse ngwanake, wena o robelwa leitlho ke basadi:". 19 : 6.

Ka jalo, puo ya ditshupetso e botlhokwa fela jaaka puo e e utlwiwang, fa e tlhagelela mo terameng gonne e a bo e le karolo ya mmuisano.

3.1.2.0.2 Mo dipuong tse di tswelletseng pele mo mererong ya terama jaaka Sekgoa, go setse go na le mofuta wa terama oo mo go ona go dirisiwang puo ya ditshupetso bogolosegolo. Sekao sa terama e e ntseng jalo mo Sekgoeng ke terama e go tweng ke Waiting for Goddot e e kwadilweng ke Samuel Begget. Mo Setswaneng, puo ya ditshupetso e tlhalosiwa ke mokwadi mo masakaneng jaaka mo sekaong se se latelang go tswa mo terameng, Lerato ke eng?

Matshediso: (O sosobanya sefatlhego)

Mmadikhu tota ga ke itse.

Ga ke kgone go se tlhalosa

Fela sengwe se teng

Se se rukhutlhang pelo ya me fa ke mmona

Se se feretlhang maikutlo a me fa ke mo

nagana. 25 : 8 - 9

Mo sekaong se, puo e e buiwang ke Matshediso e tsamaelana le puo ya tshupetso e e tlhaloswang ke mokwadi mo masakaneng. Go gone gore Matshediso a bo a ne a sa itemoge gore o sosobantse sefatlhego, fela, go se sosobanya go botlhokwa gonne mafoko a a a buang a ne a ka se tsamaelane le sefatlhego se se edileng.

3.2.0.0.0 Mmuisanano jaaka sediriswa sa botlhokwa:

3.2.0.0.1 Mmuisanano ke sediriswa sa botlhokwa mo terameng. Ga go kgonege gore go ka nna le terama kwa ntle ga mmuisano. Ke jaaka mo ntlheng e, Boulton a tlhagisa gore terama ke mmuisano wa yona. Le mo Setswaneng terama e santse e kaiwa e le mmuisano. Ka jalo, mmuisano le ona ke nngwe ya dintlha tsa botlhokwa tse di tshwanetseng go elwa tlhoko mo tshekatshekong ya terama.

3.2.0.0.2 Mmuisanano o botlhokwa jaaka perela mo terameng. Mo mofuteng o wa dikwalo, ga go buiwe ka ga badiragatsi, ke badiragatsi ka bobona ba buang. Ke bona ba rweleng molaetsa wa mokwadi, mme ka mokgwa wa mmuisano, ba o fetisetsa go bareetsi kana babuisi kgotsa babogedi. Ga se jaaka mo pading moo go buiwang ka ga baanelwa. Mo terameng batshameki ba tshwanetse go bua ba bo ba dira ditiro. Seno, ke yona terama.

**NWU
LIBRARY**

3.2.0.0.3 Mmuisanano ke sediriswa se segolo sa moterama. Ka mmuisano wa badiragatsi, moterama o kgona go fetisetsa molaetsa wa gagwe kwa babuising kgotsa bareetsing le fa e ka nna babogedi. Fa mmuisano o lolame, molaetsa le ona o tla nna bonolo go tlhaloganngwa. Kwa ntle ga go lolama, mmuisano o tshwanetse go nna le kgogedi. Manatetshapuo jaaka diane, maele, dikapuo jalo le jalo, di tsaya karolo ya botlhokwa mo go direng gore mmuisano o gogele.

3.2.0.0.4 Mmuisano o na gape le seabe se segolo mo popong ya semelo sa badiragatsi. Semelo kana botho jwa badiragatsi bo itsiwe ka dipuo tsa bona, bogolo-segolo mo terameng ya radio kgotsa fa motho a buisa buka ya terama. Mo mabakeng a mabedi a, ga go na tiragatso ya sebele mo ponong ya moreetsi kana mmuisi. Ka jalo, mmuisano ke ona o tshotseng maikarabelo a go fetisa molaetsa le go senola semelo sa badiragatsi mo terameng.

3.2.0.0.5 Mo go Kobo e Ntsho, mokgwa o Mosidi, mosadi wa kgosi, a buang ka ona le kgosi, o a belaetsa. O bua jaana le kgosi Serame:

"E ka re o itekanetse

Wa bo o letlelela matlakala a!

Sisi, ga o monna wa sepe!" 26 : 138

Jaaka go setse go tlhagisitswe mo kgaolong ya bobedi, go a gakgamatsa go utlwa Mosidi, yo e leng mmakgosi, e bile go tsewa gore o feleletse mo tlhaloganyong, a bua ka mokgwa o. O tsuulola seo se solofetsweng mo puong ya motho wa maemo a gagwe. Fa go ntse jaana, go swediwa gore mmuisano o na le dilabe. Gongwe o ne a ka lebiwa ka leitho le lengwe fa go ka bo go tlhagisitswe gore Mosidi o na le go latlhegelwa ke tlhaloganyo. Jaanong, ka ntlha ya fa go sa supiwe gope moo Mosidi a kaiwang a na le botho jo bo sa tlwaelegang, gona puo ya gagwe e tsewa jaaka selabe mo ntlheng ya mmuisano mo terameng e.

3.2.0.0.6 Botlhokwa bongwe jwa mmuisano ke go laola tsamao kana lobelo lwa terama. Ke go re, fa modiragatsi mongwe a bua lobaka lo loleele pele yo mongwe a bua, terama e tla tsaya lobaka lo loleele go feta fa mmuisano wa badiragatsi o le mokhutshwane. Ntlha e, e tshegediwa ke Boulton fa a re:

"The handling of dialogue modifies the speed of the drama. In general, a scene with a few long speeches seems to move in a slower and more stately manner than one in which the speeches are short and come in quick succession". 5 : 121

3.2.0.0.7 Moterama yo o ratang gore terama ya gagwe e diragadiwe sentle, ke yo ka gale a tla tlhokomelang gore go na le pharologano magareng a dilo tse di tshwanetseng go diragadiwa le tseo di tshwanetseng go buisiwa. Go nna thata mo go badiragatsi go diragatsa terama eo mmuisano (mela) wa yona o leng moleele go feta selekanyo. Ka jalo, mmuisano o tshwanetse go nna o o ka buegang bonolo. Mela e tshwanetse go letlelela badiragatsi go goga mowa moo go tlhokegang le gore ba kgone go e kapodisa sentle. Fa e le meleele thata, kapodiso kgotsa segalo se se siameng se na le go latlhega. Seno se diragala ka ntlha ya fa modiragatsi a tla gapeletsega go kgaola mela gore a goge mowa. Mela e meleele thata ka dinako dingwe e ka dira gore modiragatsi a e bue fela kwa ntle ga go tlhaloganya seo a se buisang. Ka jalo, bareetsi kgotsa babogedi ga ba kitla ba kgona go latela molaetsa sentle.

3.2.0.0.8 Pharologano ya puo ya badiragatsi ke nngwe ya dintlha tse di botlhokwa ka ga mmuisano. Ka puo kana mokgwa oo a buang ka ona, modiragatsi o kgona go farologanngwa le ba bangwe. Mo go Pelo e ja Serati, Dithole le Batšhipile ke ditsala, fela puo ya bona ga e tshwane. Dithole o ikutlwatsa e le motho yo o ebaebisiwang ke maikutlo a lerato, jaaka a re:

"Molekane lerato le ntoile pelo,
Ke fenyegile mo maikutlong
Gore le fa lerato le ka ntlisetsa kotsi,
Ke tla e leba ka leitlho le lehibidu
Ke e leba jaaka tau tona
Fa e leba phologotswana bosigo". 27 : 3

Batšhipile ena o utlwala e le motlhotlheletsi fela. Seno, se senolwa sentle ke moo a buang ka mokgwa o o latelang:

"Ititeye mafatlha molekane
O a bulele ngwana wa Letebele;
Pelo ya gago a e bone jaaka e hibitse,
E tuka ka kgalalelo e e boitshegang
Kgalalelo e e tla robang melao ya segologolo,
E e tla lomaganyang ditšhaba tsa ditene disele". 27:5

3.2.0.0.9 Mo go Dintshontsho tsa Lorato, ka puo, ngaka e kgona go itlhopholola mo badiragatsing ba bangwe, Mokgwa oo e buang ka ona, o kgona go baya tsatsing gore mo go yona, bongaka ke selo sa tlhago. Moo e ikutlwatsang bokomang-ka-nna go gaisa, ke moo e buang le RraSakoma le MmaSakoma ka mokgwa o:

"Ke tla epa modi wa segopa,
Ke o tlhaba ka fuka la kgogonoka,
Ke o tshuba o bofilwe ka losika,
Ke tloga ke o sila ke o dira loupa
Boupi ke bo tshasa mogatla wa losie,
Ke bo tlhotlhora le naga jaaka tsie,
Ke tla kgetla dithunya tsa kgotodua,
Ke di fufutsa le letlalo la kgwathe,
Ke latlhela mo teng diphuka tsa kgaladua,
Ke tlhakanya le meno a noga le mathe,
Ke tla tsenya mahura a nku e pirwa;
Modi wa morathatladi ke tla o epa,
Le mahura a tau e tona ke tla a kopa
Mme ke tla dira jaaka o batla go dirwa
Kalafi o tla longwa ke noga a robetse
Kana a rathiwa ke tladi a itebetse". 31 : 62

Mela ya bobedi ya bofelo mo nopolong e e fa godimo, e supa Ngaka e santse e ka farologanngwa le dingaka tse dingwe tse di leng teng mo botshelong. Yona e ikutlwatsa e le ngaka ya moloi. Go ikutlwatsa e dirisetsa bongaka jwa yona go bolaya e seng go fodisa. Fa e ne e le ngaka ya nnete, e ka bo e sa dumalane le tsa go bolaya Kalafi.

3.2.0.0.10 Mmuisano wa badiragatsi o tsamaelana thata le ditiro tsa bona. Mmuisano o ka tsala ditiragalo, kgotsa ya nna ditiragalo tseo di tsalang mmuisano. Ke gape ka bobedi jo, moo badiragatsi ba ka aroganyediwang mo maemong a a farologaneng. Ke jaaka, mo kgaolong ya bobedi, go tlhagisitswe mefuta ya badiragatsi, jaaka modiragatsimogolo, motlatsatiro le modiragatsifela. Seno se raya gore, botlhokwa jwa modiragatsi bo laolwa ke mmuisano le ditiro tsa gagwe. Fa modiragatsi yo o rileng a tlhagelela go le gontsi, a bua e bile a dira ditiro, modiragatsi wa go nna jalo o kaiwa jaaka modiragatsimogolo. Yo o latelang modiragatsimogolo ka dipuo le ditiro, o kaiwa e le motlatsatiro. Yo o tsayang maemo a a kwa tlase ena o kaiwa e le modiragatsifela.

3.2.0.0.11 Ntlha e nngwe gape e e botlhokwa ka ga mmuisano, ke go bontsha kamano magareng a badiragatsi. Ka ona go ka lemogiwa fa badiragatsi e le ditsala, manaba, baratani jalo le jalo. Fa mmuisano o palelwa ke go tlhagisa kamano ya mothale mongwe gareng ga badiragatsi, gona o a bo o sa thaega. Mo go Pelo e ja Serati, ga go belaetse gore Nombini o rata Dithole ka pelo yotlhe. Ntlha e, e totobaditswe ke moo a ikutlwatsang ka gore:

"Fela ke mmontshitse gore pelo e ja serati.

Ga ke a rekegela botshelo jwa me,

Go pholosa jwa gagwe ...". 27 : 91

3.3.0.0.0 Kgotelo kana go bepa ga mmuisano:

3.3.0.0.1Mmuisano o tshwanetse go tsamaelana le ditiragalo mo terameng, seno se raya gore mmuisano o tshwanetse go gotela kgotsa go bepa mo go tshwanetseng. Fa badiragatsi ba bua ba iketlile, mmuisano o a bepa, mme fa go tla gore ba omane, gona mmuisano o tshwanetse go gotela. Ka jalo, go ka swediwa gore kgotelo ya mmuisano e tshwanetse go laolwa ke kgotelo ya ditiragalo, fela jaaka kgotelo ya ditiragalo le yona e tshwanetse go laolwa ke kgotelo ya mmuisano.

3.3.0.0.2 Mmuisano ga o a tshwanela go tsaya maemo a le mangwe go simolola kwa tshimologong ya terama go ya kwa bokhutlong jwa yona. O tshwanetse gore o bontshe tshimologo, kgolo le bokhutlo. Ke fela fa mmuisano o tsaya tsela e, foo go kgonegang gore kgotlhang e nne le dikgato tseo di lebeletsweng mo go yona; go nne le tshimologo, kgolo, thatafalo, setlhoa le tharabololo ya kgotlhang le bokhutlo. Dikgato tse tsa kgotlhang, di nna gona ka ntlha ya mmuisano o patilwe ke ditiro mo terameng. Fa terama e sa kgotsofatse ditlhokego tse, gone e latlhegelwa ke boleng. Se, se tla senoga sentle fa go tliwa mo kgaolong ya bone, e mo go yona go sekasekiwang kgotlhang ka botlalo.

3.3.0.0.3 E kete terama ya ga Ntsime, Lerato ke eng? e tshegetsa ntlha ya gore mmuisano o tshwanetse go patiwa ke ditiro. Mo terameng e, lerato la ga Matshediso le Pulane le felela mo sataetaeng. Fa motho o etse tlhoko, go bonala le khutlisiwa gape le ke go palelwa ga Matshediso go bontsha lerato le ka ditiro. Ga se fela ka ntlha ya gore Pulane a rata dithoto tsa motho bogolo. Boemong jwa gore Matshediso a supe seo a se buang le ka ditiro, ena nako nngwe le nngwe o nnela go tlhalosa sa lerato e leng sona le maikutlo a a lerweng ke lerato. Go ka swediwa gore le ena o nnile le seabe mo go direng gore Pulane a ineelele Nkwe.

3.4.0.0.0 Kgonego ya gore modiragatsi a rwale molaetsa:

3.4.0.0.1 Go a diragala gore mo terameng, modiragatsi mongwe a utlwale e le ena a tshotseng molaetsa kana morero wa mokwadi go feta ba bangwe. Fa go tsewa sekao mo go Lerato ke eng?, e kete Matshediso ke ena a khuparetseng bogolo jwa molaetsa. Go utlwala e le ka ena mokwadi o ratang go tlhalosa seo lerato e leng sona. Go bo Matshediso a bona katlego kwa bofelong, ka go bona lerato leo a le eletsang mo go Tshepo, go supa e le maikaelelo a mokwadi gore batho ba tlhaloganye seo lerato e leng sona. Go utlwala mokwadi a gatelela molaetsa wa gagwe ka ga lerato moo a dirang gore Matshediso a bolelele Pulane mafoko a a latelang:

"Pulane, lerato ke selo sa semowa

Lerato ke selo sa dipelo tse pedi

Ga le medisiwe ke dipopego tsa ka fa ntle;

Le medisiwa ke boleng jwa botho jo bo ka fa teng

Boleng jwa botho jwa ka mo teng ke selo se se dimofetseng.

Ga bo bonwe ka matlho a senama;

Bo bonwa ka matlho a semowa;

Bo tsikitlwa ke maikutlo a semowa;

Bo utlwiwa ke ditsebe tsa semowa;

Bo rarabololwa ke boboko jwa semowa;

Mme dipelo tse pedi tsa semowa di amogelane

Ka moo lerato ga le laolwe ke dipopego tsa senama;

Ga le laolwe ke dithoto le dithata tsa lefatshe.

Ke tiragalo e e dimofetseng,

E e tswang kwa botennye jwa botho jwa semowa.

Ga le amane le botho jwa senama jwa lentle". 25:10-11

Nopolo e e fa godimo ya mafoko jaaka a tla ka Matshediso, e khuparetse seo e leng molaetsa mogolo wa terama, Lerato ke eng? Ke karabo ya potso jaaka e bodiwa ka setlhogo sa terama e. E santse e le gape Matshediso, yoo mo tsamaong ya terama yotlhe a neelang kgabetsakgabetsa ditlhaloso tsa seo lerato la nnete e leng sona. Kwa bokhutlong jwa terama fa a bona Tshepo, go bonala potso e e bodiwang ke setlhogo e arabegile. Mo go Tshepo o bone lerato leo a sa bolong go le batla.

3.5.0.0.0 Mmuisano o kgotsofatsa fa o ntse jang?:

3.5.0.0.1 Kwa ntle ga dintlha tseo di setseng di sekasekilwe ka ga mmuisano, go botlhokwa go gatelela dintlha tseo di ka lebiwang go bona fa o kgotsofatsa kana o sa kgotsofatse. Mmuisano o a bo o le montle, fa puo ya badiragatsi e ba tshwanela. Se, se raya gore, motho yo mogolo a utlwala jaaka mogolo; ngwana a bua jaaka ngwana; lekomantshe le ikutlwatsa gore ke lekomantshe; motho yo o tsewang e le mmaeyabe, le ena a ikutlwatsa jalo fa a bua. Lebaka legolo ke gore, botho jwa badiragatsi bo senoga sentle fa mafoko a ba a buang a ba tshwanela. Mo go Maragana, ga go belaetse gore Modise ke motho yo o botlhale. Seno se supywa ke ka moo a buang ka gone, fa a re:

"Utlwang, Bakwena, Ntheetsang!

Kitso ya me e e nkitsisang gore ke itsise batho kitsiso,
E e itsiwaang ka mokgwa wa dikitso tse di itsegeng,
E nkgakolola kitso e lo batlang go e itse,
Gare ga dikitso tse dintsi tse di tlang ka magang;
Mme kana go lopa kitso e o iseng o e itse,
Ke go ikokeletsa dikitso tsa gago, tse o di itseng."

22 : 24

3.5.0.0.2 Badiragatsi ba tshwanetse go amogetsana mafoko jaaka go dirwa mo botshelong. Ba fane sebaka. E seng gore modiragatsi mongwe a ye lolololo ka puo. Fa go tla gore a ye lolololo ka puo, go nne le lebaka le le utlwalang leo le mo gapeletsang go dira jalo. Sekao sa mmuisano o o sa dumelesegeng se ka nopolwa go tswa mo go Pelo e ja Serati magareng a Batšhipile le Dithole. Bona fa ba rakana gongwe, mmuisano o tsamaya jaana:

Batšhipile: Dumela molekane!

Ntlhang sefatlhego sa gago se setlhefetse,
O ka re sa motho phefo ya mariga e mo
gamotse

Sefatlhego se gago se bobududu jwa loapi,
Matlho a sona a latlhegetswe ke kganya,
Le go tswela kwa ntle a tlhabiwa ke kgala,
A bona fa go le botoka go gonyela,
A golomela ka dikgapa tennyanteng,

A bega fa mowa o sa iketla, molekane,
 Pelo ya gago e kgarakgatshega jaaka phefo
 ya borwa
 E opela pina ya matlhotlhapelo le mahutsana
 Pina e e tlhotlhang pelo ya lorato madi.
 Matlho a gago ga ke a rate molekane,
 A senola pelo e e geletseng madi;
 A senola maikutlo a a kgoberegile,
 A a tobekaneng jaaka metsi a mogobe,
 Fa diphologolo di ja sememi mo go ona
 Di itimola mogote wa letsatsi selemo.
 Ke eng o balabala o le esi molekane,
 O etsa motho a se esi tlhaloganyong'
 O etsa motho a kile a be a tshwaratshwara.

Dithole: Dumela molekane, Batšhipile!

Nka itumela fa nka tšhipisa baba
 Ka tšhipisa dira ka diragatsa maikutlo,
 Ao a kgoberilweng ke pono e mabono mantle.
 O bua nnete molekane, nnete e e se nang
 mebala,
 Fa o re ke tobekane maikutlo
 Pelo ya me e loegile
 E loilwe ke dipheko tsa setebele,
 Ke mosetsana yo motshwana wa letebele,
 Ka mere o e epile kgakalakgakala,

Ka yona a ntshira pelo ka fofala
Ke raya mere e mehibibidu, molekane,
Mere ya lerato le le tukang
Le le galalelang jaaka legala la
motswere". 26 : 3

3.5.0.0.3 Mmuaisano o o fa godimo, ga se o o tlwaelegileng mo botshelong jwa ka gale. Batšhipile o ne a tshwanetse go dumedisa Dithole, mme a mo fe nako ya go araba madume a gagwe. E seng gore e re Dithole a ise a arabe madume, a bo a setse a tswelela pele ka puo e telele jaaka a dira. Fa go setseng go lebetswe, Dithole o boela kwa madumeng. Tiragalo e e ntseng jaana, ke e nngwe ya tse di atlafisang mmuisano mo terameng. Le potso ya ga Batšhipile, "Ntlhang sefatlhego sa gago se setlhefetse?", ga e kgone go arabega, gone pele mmodiwa, Dithole, a araba potso, Batšhipile o setse a tswelela ka go tlhalosa ka moo a bonang sefatlhego sa gagwe se le ka teng. Mmuaisano wa mothale o, o dira gore badiragatsi ba utlwale e le batho ba maitirelo, mme ba katelwa mafoko mo ganong.

3.5.0.0.4 Fa mmuisano e le o o siameng, o a tshwanelwa ke go senola maikutlo a badiragatsi. Ka mmuisano o o siameng, motho o kgona go utlwa fa, go fa sekao, modiragatsi a itumetse; a sakgetse; a le botlhale; a le lefufa; a le bolopadi; jalo le jalo. Mo go Pelo e ja Serati, leina le ya boreelelong. Lefufa o ikutlwatsa fa a le lefufa tota fa a buang ka ga Nombini jaana:

"Mme lo raya gore go ka tshwanela,
Fa mohumagadi wa kgosi e se Motswana,
E le lesele, e le motswa-kwa?
Ka rre a bina khudu nka se mo obamele". 27 : 19

3.5.0.0.5 Mmuaisano wa terama o tshwanetse go gogela, mme o diragadiwa ka go somarela mafoko. Mo terameng, badiragatsi ga ba a tshwanela go bua fela ka kakaretso, ba lotolotsa puo kana gona go golola tlou ka maroo jaaka go dirwa mo botshelong jwa ka gale. Bona ba tshwanetse go bua fela seo se leng botlhokwa mo terameng. Le fa go tlang gore modiragatsi a ye lolololo ka puo, go botlhokwa gore mafoko otlhe a a buang a nne le seabe mo terameng e a tlhagelelang mo go yona. Mo go Pelo e ja Serati, Dithole o tlhagisiwa a bua a le esi, mme a ya lololo ka puo ka mokgwa o:

"Fa nkabo ke na le maatla a bommampipi,
Nkabo ke itsalanya le marubisi,
Ke itsalanya le dinonyane tsa bosigo;
Gore di tle di nkadime diphuka,
Di nkadime le matlho a bosigo,
Ke tle ke kgone go rwala masigo
Ke rototse matlho a ntse ditoto.
Ke fofa jaaka dinong tsa loapi,
Ka diphuka di tla nkuka
Di nkuka di ntebisa kwa go Nombini.

Nnaare ke buela eng ka marubisi?
 Ka marubisi e le dinonyane tsa baloi
 Nonyane tsa bopeloethata le bosetlhogo?
 Mme kana lerato ke tsala e kgolo ya mmampipi,
 Ke raya e le fa le ntoile pelo,
 Le nkgwetse mathe ganong ka tshereana
 La nthatisa ngwana wa motswakwa,
 La nkupa maikutlo ka upalala,
 Ka tshwana le noga e kgolo ya tihware
 E meditse namane e tona ya phudufudu.
 Kana le nna ke meditse kweletla ya selo
 Ke meditse lerato, ke meditse pelo ya motswakwa.
 Nnaare ke buela eng ka mmampipi!
 Mmampipi e le selo se se se nang lerato
 A ke bue ka nonyane e tshwaana lephoi
 Ka boswaana bo sweufatsa pelo;
 E nne boswaana jwa maswi a lobese;
 O bone e tlala la nnete.
 Nkabo ke na le diphuka tsa lephoi,
 Nkabo ke fofela Tebeleng;
 Ke ya go latlhela bofofu teng
 Ke tle ke jese matlho bontle,
 Bontle jwa ngwana wa mmala wa sebilo". 27 : 1 - 2

Mafoko a a mo nopolong e, a mosola otlhe fela. Go ya lolololo go ga
 Dithole ka puo, go botlhokwa mo go re neeleng motheo wa kgotlhang mo
 terameng e.

Re lemoga ka mafoko a, fa a engwe ke leokariba la mathata pele, e leng mabaka ao a mo kgoreletsang go nyala Nombini wa Letebele. Batsadi ba gagwe le morafe otlhe wa Bakhudung ba mina ka 'nko tse pedi gore ga a kitla a mo nyala. Ka jalo, go bo a rata Nombini ka la o-ka-swa-nka-go-ja, o iphitlhela a balabala ka pelo, e bile a eletsa fa a ka bo a na le dithata go ikgolola mo boraleng jo a leng mo go jone. Mme, kana gona motho yo o balabalang o buela ruri. Ke jaaka go ya lolololo ka puo go ga ga Dithole go le matshwanedi e bile go tlhokega thata mo matsenong a terama e.

KGAOLO YA 4

4.0.0.0.0 KGOTLHANG

4.1.0.0.0 Kgotlhang ke eng?:

4.1.0.0.1 Kgotlhang mo terameng go ka twe ke kgotlhano kana thulano ya dikakanyo kana maikutlo. Seno, se raya gore go a bo go le dikakanyo kana maikutlo a a farologaneng, ka jalo, a sa tsamaelane. Go sa tsamaelaneng go, ke gona go lebiwang jaaka kgotlhang mo terameng. E tlholega ka ntlha ya mmuisano. E ka simolola ka ngangisano, mme ya feletsa ka ntwaga kgotla yona polao. Ka jalo, go ka swediwa gore kgotlhang e laolowa ke kgotelo ya maikutlo. Fa maikutlo a sa gotela thata, kgotlhang e ka nna fela ya ngangisano, mme fa maikutlo a gotetse thata, kgotlhang e ka feletsa ka ntwaga kana polao.

4.1.0.0.2 Kgotlhang ke ntlha e e masisi mo terameng. Ke yona motheo wa terama. E tshegetsa boleng jwa terama. Kwa ntle ga yona, terama e a phuthama gonne e se na boleng jo ka jona e ka bidiwang terama. Go rialo ke go re, fa setlhangwa se se na kgotlhang, ga se ka ke sa bidiwa terama. Ka ntlha eo, go buisa terama e e se nang kgotlhang, go tshwana fela le go leta tshimo ya metlhose. Ka jalo, go a gapeletsega gore go nne le kgotlhang kana go ka twe kgotlhano ya maikutlo le fa e le ya dikakanyo mo terameng.

4.1.0.0.3 Fa go lebiwa Lobisa Radipitse, go tla fitlhelwa e fosegile gotlhelele fa go tliwa mo ntlheng ya kago ya kgotlhang. Go leba bonnete matlhong, ga e na kgotlhang. Ga e na maphata a go ka tweng a emelane kgatlhanong. Re bona Lobisa a kgerisa badiri, a ba tsentse legong ka fa maragong gore ba semelele mo ditirong tsa bona tsa ka gale. Mme, bona ba obamela ditaelo kwa ntle ga kemokgatlhanong. Lorole ena o mpa a leka go buisana le Lobisa jaaka mosadi wa ga mogoloe, gore a se kgarietse badiri, mme go sa reye gore o mo eme kgatlhanong ka gope. Monna wa gagwe, Jakopo, le ena ga a kgatlhanong le ena. Fela jaaka Lorole, o leka go mo kgopolola mo tshwarong e e sa siamang ya badiri. Ka go rialo, mo tsamaong yotlhe ya terama, go tlhokagala matlhakore a a emelaneng kgatlhanong. Go bonala mokwadi a ne a gabeletse gore thero ya gagwe e utlwale, mme a lebala melawana e e rileng e e laolang terama, jaaka kgotlhang. Ikaego ya mokwadi mo therong e supywa ke Lorole ka go re:

"Jakopo le Lobisa ba humile mme Modimo ga oyo mo khumong ya bona. Khumo ya bona ga e a segofadiwa. Ga e ba tlietse kagiso le boitumelo le tebogo". 24 : 27

Kakanyo e, e tshegediwa go ralala terama yotlhe, mme go se na kgotlhang epe. Se, se phutlhamisa boleng jwa yona go ka bidiwa terama. E utlwala jaaka motlotlo fela.

4.2.0.0.0 Botlhokwa jwa kgotlhang mo terameng:

4.2.0.0.1 Kgotlhang e botlhokwa thata mo terameng. Go ka twe ke yona pilarakgolo e e tshegeditseng boleng jwa terama. Terama ga e kitla e nna teng kwa ntle ga kgotlhang. Ka ntlha eo, mokwadi wa terama o tshwanetse go aga kgotlhang ya terama ya gagwe ka matsetseleko; e nne le dikgato tsotlhe tse kgotlhang e tshwanetseng go nna le tsona. Dikgato tsa go nna jalo ke tshimologo, kgolo, thatafalo, setlhoa, tharabololo le bokhutlo. Tsona di tla tlhalosiwa bongwe ka bongwe mo tsamaong ya kgao e.

4.2.0.0.2 Botlhokwa jwa kgotlhang bo supiwa ke Malope, Setshedi le Magele mo bukaneng ya bona, Tswana 101 – 302 Study Guide 01. Bona ba totobatsa kemo ya bona ka go re:

"Kgotlhang ke nngwe ya dintlha tsa botlhokwa tse di tlaolang terama mo methaleng e mengwe ya ditlhangwa. Kgotlhang ke yona mooko wa terama. Fa setlhangwa se se na kgotlhang, ga se ka ke sa bidiwa terama." 18 : 50

4.2.0.0.3 Conradie le ena o lebile botlhokwa jwa terama ka leitlho le le ntšhotšho. Fa a pikitletsa botlhokwa jwa kgotlhang mo terameng, o ikutlwatsa ka mafoko a:

"Botsing is die bron waaruit handeling ontstaan, want dit is moeilijk om werklik gang in die verhaal te bring sonder dat daar een of ander probleem en gevolglik stryding of botsing is." 8 : 7

4.3.0.0.0 Mefuta ya kgotlhang:

4.3.0.0.1 Mo terameng, kgotlhang e ka tlhagelela ka mekgwa e e farologaneng. Mefuta e e tlwaelegileng ke: kgotlhang magareng a batho ba babedi; kgotlhang magareng a motho le setlhopha; kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi; e bile go santse go na le kgotlhang ya maikutlo a motho a le mongwe; le kgotlhang magareng a motho le mabaka kgotsa maparego a a mo itsang go fitlhelela maikarabelo a gagwe.

4.3.0.0.2 Malepe le Snyman le bona ba etse tlhoko mefuta e e farologaneng ya kgotlhang. Kelotlhoko ya bona e ikutlwatsa moo ba tlhalosang gore:

"Kgotlhang e e tlwaelegileng ke e eleng fa gare ga batho ba babedi, kgotsa matlhakore a le mabedi. Le fa go ntse jalo, kgotlhang e ka nna fa gare ga motho le sengwe fela, jaaka tlhago le bodumedi, kgotsa e ka nna ya nna fa gare ga melao e le mebedi, kgotsa fa gare ga mekgwa kana melao (tlwaelo) ya merafe e le mebedi."

17 : 18

4.3.0.0.3 Abrams le ena o dumalana le kakanyo ya mefuta e e farologaneng ya kgotlhang e e ka fitlhelwang mo terameng. Mabapi le ntlha e, o bua jaana:

"In addition to the conflict between individuals, there may be the conflict of a protagonist against the circumstances that stand between him and goal he has set himself; and in some works, the conflict is between opposing desires or values in a character's own mind."

1 : 128

4.3.0.0.4 Jaanong mefuta e e umakilweng mo go 4.3.0.0.1 ya kgotlhang e tla tlhalosiwa bongwe ka bongwe. Go feta foo, go tla neelwa sekao kgotsa dikao mabapi le mofuta mongwe le mongwe, go tswa mo diterameng tse di farologaneng tsa Setswana.

4.3.1.0.0 Kgotlhang magareng a batho ba babedi:

4.3.1.0.1 E ke kgotlhang e e tlhagelelang mo magareng a batho ba le babedi. Ba a bo ba farologane ka maikutlo kana dikakanyo mme ka go rialo, ba emelana kgatlhanong. Kgotlhano ya mothale o, e ka tlhotlhelediwa ke ditsala kgotsa baemanokeng mo matlhakoreng oomabedi. Mo go baemanokeng, go ka nne ga nna le matsaya - a - isa, yo o ka tshelang leokwane go gaisa mo kgotlhannye e e gone.

4.3.1.0.2 Sekao sa kgotlhang magareng a batho ba babedi, ke kgotlhang jaaka e tlhagelela magareng a Moilantwa le Molaodi mo go Magagana. Kwa ntle ga kgotlhang ya go lwela bogosi, go kgotlhang e e totang e le magareng a bona boo babedi, e leng go lwela Manketso. Kgarebe e, e ba jesa moretelediane, mme e ba thulanye ka ditlhogo. E, ke kgotlhang eo mo go yona, ba sukasukanang go se na motsemela jaaka go direga mo kgotlhang kgolo, e bong ya go lwela bogosi.

4.3.1.0.3 Go santse go le gone gore kgotlhang e e simolotseng e le ya batho ba babedi ba emelane kgatlhanong, e re kwa bokhutlong, e felele e le ya ditlhopha tse pedi kana makoko a mabedi a a emelaneng kgatlhanong. Se, se tlholwa ke fa e rile mo tsamaong ya kgotlhang, baemelana kgatlhanong ba atlaganelwa ke batlhotlheletsi le batshegetsi bao ba ithaopang go ya motlhaje le bona, jaaka go direga mo go Maragana. Mo terameng e, Mosila le Lerothodi ba ithera go bolaya Mojabeng, mme e re morago ba emelane kgatlhanong fa go tla mo go yo o tshwanetseng go tsaya maemo a gagwe jaaka kgosi; Mosila o batla go tsaya bogosi ka ntlha ya fa e le ena a diragaditseng polao ka seatla sa gagwe, fa Lerothodi ena a batla bogosi ka e le jwa gagwe ka matsalo. Se se tlhole kgotlhang magareng a bona boobabedi. Mongwe le mongwe o iponna batshegetsi, mme, ka go rialo, kgotlhang mo terameng e, e feletsa e le ya ditlhopha tse pedi. Go le lekoko leo le thusang Mosila le leo le thusang Lerothodi.

4.3.2.0.0 Kgotlhang magareng a motho le setlhopha:

4.3.2.0.1 Mo mofuteng o wa kgotlhang, motho yo o rileng o a bo a tsogelane kgatlhanong le setlhopha se se rileng. E ka ne e le mabapi le dikakanyo tseo motho wa go nna jalo a nang le tsona mme di sa tsamaelane le tsa setlhopha seo se mo emeng kgatlhanong kana semenogane. Mo ntlheng e, fela jaaka mo mofuteng e mengwe ya kgotlhang, go ka nna le batlhotlheletsi le/kana bomatsaya-a-isa. Bona ba tla fetlha thulano e e leng teng.

4.3.2.0.2 Mo go Pelo e ja Serati, go tlhagelela sekao se sentle sa kgotlhang magareng a motho le setlhopha. Mo terameng e, Dithole o emelane kgatlhanong le batsadi ba patilwe ke morafe wa Bakhudung. Ba rata go mo kganela go nyala Nombini wa Letebele. Ba batla a nyala Mosidi yo o nang le madi a bogosi. Bakhudung ba mina ka 'nko tse pedi gore bona ga ba kitla ba busiwa ke Letebele la go rathiwa ke tladi ya le phatlola tlhogo. Dithole, ka tlhotlheletso ya tsala ya gagwe ya mogola e leng Batšhipile, o kgaratlha go fitlhelela a diragatsa maikutlo a gagwe. Kwa bofelong, o kgona go nyalana le Nombini; pelo e ja serati jaaka setlhogo sa terama se kaya.

4.3.3.0.0 Kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi

4.3.3.0.1 E ke kgotlhang e e tlhagelelang magareng a ditlhopha tse pedi. Setlhopha se ka bopiwa ke palo nngwe le nngwe go feta bongwe. Mo ntlheng e, palo e e rileng ya batho, e a bo e na le kakanyo kgotsa kgopolo e e leng kgatlhanong le ya setlhopha se sengwe mme ka go rialo, ga tsoga kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi tse. Sengwe le sengwe se lwela go diragatsa kakanyo ya sona. Setlhopha sengwe e tla nna sa bakgana-tiro, fa se sengwe e le sa bagapatiro. Le mo ntlheng e, go ka simololwa ka ngangisano mme ga wediwa ka ntwana kana polaano.

4.3.3.0.2 Mo ntlheng ya kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi, go bonala e kete Motswasele II ke yona e nang le sekao se sentle go gaisa. Mo terameng e, kgosi Motswasele le lekoko la gagwe e bong Diratsagae, Sejo, Molotlhanyi, Sebolai le ba bangwe, ba emelane kgatlhanong le lekoko leo le itlhophetseng Moruakgomo jaaka moeteledipele wa lona; lekoko la bo Mohurutshe, Segokotlo, Senese le ba bangwe. Makoko a mabedi a, a utlautlanela puso eo e sa lolamang ya ga Motswasele. Ena o kgamphisa batho, o ba gapela ditsabona, o tseela banna ba bangwe basadi ba bona, mme a boe a ba latlhaganye basadi bao fa a sa tlhole a ba batla, le ditiro tse dingwe tse di sisimosang. O dira tsotlhe tseno a patilwe ke lekoko la gagwe. Ka ntlha ya go sa itumelele ditiro tsa mothale o, Moruakgomo le lekoko la gagwe ba bo ba ititaya mafatlha go fedisa makgapilakgapila a. Ke fa go tsoga kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi tse.

4.3.4.0.0 Kgotlhang ya maikutlo a motho a le mongwe:

4.3.4.0.1 O ke mofuta wa kgotlhang oo, go ya ka ona, motho o ka nnang le maikutlo a a farologaneng, mme maikutlo a go nna jalo a emelane kgatlhanong. Ka jalo, mo mofuteng o, kgotlhang e diragala mo mothong a le mongwe. Ke jaaka ka dipaka dingwe motho o a tleng a bue gore o na le "dipelo tse pedi". Ka go riana, o a bo a kaya gore o na le maikutlo a a farologaneng, e bile go le thata mo go ena go itlhophele gore o latela afe. Maikutlo le ona a ntse a tlhoka tlhotlheletso e e rileng.

Se, se raya gore maikutlo a a tlhotlheletsegileng sentle, a tla palela a a sa bonang tlhotlheletso e e lekaneng. Le fa bobedi jwa maikutlo bo le ka fa tlhaloganyong ya motho a le mongwe, gona go botlhokwa go lemoga fa a tsalwa ke dilo tsa lentle; dilo tseo di seng ka fa tlhaloganyong ya motho yoo. Ka jalo, maikutlo a a fenyang, mme a gapeletsa mong wa ona go tsaya tshwetse e e rileng, go a itlhalosa gore le tshwetso e e tsewang, e a bo e le mabapi le dilo tsa lentle.

4.3.4.0.2 Magagana e tshotse sekao se sentle mabapi le ntlha e. Mo terameng e, Manketso o temepedi e se kgaga. Maikutlo mangwe a mo kaela go dumela go nyalwa ke Moilantwa, fa a mangwe a mo gogela kwa go Molaodi. Ka ntlha ya fa maikutlo mabapi le Molaodi a bone thotloetso kana tlhotlheletso e e gaisang, bogolosegolo jaaka Molaodi a mmontshitse selepe sa magagana seo a tla gapang bogosi ka sona, a feletsa a fentse. Manketso a bo a swetsa go itatlha le Molaodi. Ka jalo, go supa gore maikutlo a gore a ratane le Moilantwa a ne a sa tlhotlheletsega sentle. Ke jaaka a kgaphetswe thoko.

4.3.5.0.0 Kgotlhang magareng a motho le mabaka:

4.3.5.0.1 Mo ntlheng e, motho yo o rileng o a bo a emelane kgatllhanong le mabaka a a mo kgoreletsang go fitlhelela maikaelelo a gagwe. Mabaka e ka nna a a farologaneng, jaaka motho a ka ema kgatllhanong le melao, bodumedi, ditaello tsa batsadi, melawana ya moo a dirang teng, jalo le jalo.

Ka ntlha ya fa mabaka a go nna jalo a se ka fa dikgatlhegong tsa gagwe, motho yoo a bo a ikaelela go a ema kgatlhanong, e le ka maitlhommo a go ikgolola mo go ona. Kwa bofelong, fela jaaka mo mefuteng e mengwe ya kgotlhang, go ka fenya lephata lengwe le lengwe la a mabedi a, go ya ka tlhotlheletso eo le nnileng nayo mo kgaratlhong ya lona.

4.3.5.0.2 Mofuta o wa kgotlhang, o fitlhelwa mo go Pelo e ja Serati, moo Dithole a emelaneng le molao wa kgethololo jaaka o diragadiwa ke morafe wa gaabo wa Bakhudung. Dithole o tlhalosa mabaka a a emeng kgatlhanong le ena, le gore ke ka ntlha ya eng a sa a beye sebete. Boleng jwa ntlha e, bo phuthetswe ke puo ya gagwe moo a buang le Batšhipile ka mokgwa o o latelang:

"Molekane ke tla go bolelela ka tolamo,
Ke rata ngwana wa Letebele,
Mme pelo ya me e rotha madi.
Go leokariba magareng a me le mosetsana,
Leo le agilweng ke mekgwa le ditso;
Leo melao ya lona e gagametseng,
Melao e e sireletsang katamelano ya merafe,
Melao e e nyatsang merafe e mengwe.
Ke phoso molekane go nyatsa motho yo mongwe,
Jaaka lona багаetsho le sa itsemeletse go dira.
Lo baba ba kgolagano le kutlwano.
Jaanong ka ntlha ya melao e, ke latlhegile.

Pelo ya me e tuka molelo wa lorato

Ke rata ngwana wa Letebele,

Mme jaanong melao e ...". 32 : 3 - 4

Kwa bofelong, go itshupa fa Dithole a bone tlhotlheletso e e gaisang. O a fenyaa, mme ka go rialo, a kgone go diragatsa maikutlo a gagwe ka go nyala Nombini wa Letebele. Batšhipile e nnile motlhotlheletsi le mothusi yo o maatla. Go mo mpaananeng gore Dithole o ne a engwe gape ke badimo nokeng. Ke jaaka ba dirile gore mophato wa Bakhudung o palelwe ke go mo folosa mo thabeng ya bona, fa Nombini ena a atlegile go dira tiro e. Le gale, fa go tliwa mo tirisong ya badimo, babuisi le basekaseki ba le bantsi ba supa terama e dibola. Ba tlhagisa fa mokwadi wa yona a dirisitse badimo go ela babuisi ka dinakana metsing. Jaanong motho o ka ipotsa gore a tota gone badimo ga ba teng mo tumelong ya Batswana? Fa go lebiwa bonnete matlhong, gona badimo ba teng mo tumelong ya Batswana. Le gompieno, tumelo e, e santse e tsholeditswe, e bile go bonala e se kitla e nyelela go ya go ile. Ka jalo, tiriso ya badimo mo terameng, ga e na boiteo jwa thupa ka gope.

4.4.0.0.0 Kgarelo ka ga mefuta ya kgotlhang:

4.4.0.0.1 Go ruma ntlha e ya mefuta ya kgotlhang, go botlhokwa go tlhagisa gore, mo terameng mokwadi o ka dirisa mefuta e e fetang bongwe ka nako e le nngwe. E ka nna mefuta e mebedi kana go feta mme e lekana ka boleng, kgotsa mofuta mongwe wa okama o mongwe. Mo Setswaneng go ka akgolwa L.D Raditladi mabapi le kago ya kgotlhang mo terameng ya gagwe Dintshontsho tsa Lorato. Mo terameng e, o kgonne go tlhagisa mefuta yotlhe e e kailweng ya kgotlhang ka matsetseleko. Ka jalo, go matshwanedi gore go bontshiwe jaaka a kgonne go diragatsa se, ka go neela sekao sa mofuta mongwe le mongwe go tswa mo terameng e. Tsona (dikao) ke tse di latelang:

4.4.1.0.0 Sekao sa kgotlhang magareng a batho ba babedi:

4.4.1.0.1 Sekao sa kgotlhang magareng a batho ba babedi ke kgotlhang e e leng fa gare ga Sakoma le Kalafi. Go lebega e le yona kgotlhang-kgolo ka gore e ralala terama go fitlha kwa bofelong. Selwelwa ke Mmamotia. E re a dumetse go ratana le Sakoma, a bo a inaya naga le Kalafi. Sakoma o ba tsaya ka motlhala go fitlha kwa Mokwena. Mo thulanong ya bona, Sakoma le Kalafi ba tlihabana ka segai sa ga Sakoma. Bobedi jwa bona bo swa mo tiragalong e. Go bona a setse a le esi, Mmamotia o itatlhela mo godimo ga segai seo go fedisa botshelo jwa gagwe.

4.4.2.0.0 Sekao sa kgotlhang magareng a motho le setlhopha:

4.4.2.0.1 Kgotlhang magareng a motho le setlhopha mo terameng e, ke e e leng fa gare ga Mmamotia le Sebopeng le mosadi wa gagwe, Poloko. Sebopeng le mosadi wa gagwe ba kgatlhanong le metsamao ya ga Mmamotia. Ba rata a nyalana le Sakoma, go ya ka dipuo tsa bona. Go bona e kete ga a na bonnete, e bile a lala a sasanka masigo, ba mo koba mo lapeng la bona. Kgabagare, go na le kgotlhang magareng a Mmamotia le batho ba ba dumelang gore ke ena a bolaileng Ponalo, moratiwa yo mongwe wa ga Sakoma. Ka ntlha ya mathata a, Mmamotia o inaya naga le Kalafi. Bobedi jwa bona bo swela kwa Mokwena jaaka go setse go kailwe mo go 4.4.1.0.1 fa godimo.

4.4.3.0.0 Sekao sa kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi:

4.4.3.0.1 Kgotlhang magareng a ditlhopha tse pedi ke eo e leng magareng a batho bao ba dumelang gore Sakoma ke ena a bolaileng Ponalo le bao ba dumelang gore Ponalo o bolailwe ke Mmamotia. Go santse go na le setlhopha sengwe seo se belaelang gore Kalafi ke ena mmolai wa ga Ponalo. Mo ntlheng ya polao ya ga Ponalo, ke mmuisi le mokwadi fela ba ba itseng gore o bolailwe ke Sakoma. Nnete e senolwa ke mafoko a ga Sakoma ka esi fa a re:

"Kgotsa diatu tse ke sepoko sa ga Ponalo.

Yo nna ke mmolaileng ke mmona a le bogoma ..." 31:69

4.4.4.0.0 Sekao sa kgotlhang ya maikutlo a motho a le mongwe:

4.4.4.0.1 Kgotlhang ya maikutlo a motho a le mongwe ke e e leng teng mo maikutlong a ga Mmamotia. A sa itse gore a tswelele ka go ratana le Sakoma, yo a mmakang le Ponalo, kana a ineelele Kalafi, yo o lebegang a le botho go gaisa Sakoma. Katlholo ya kgotlhang e, ke fa a swetsa go inaya naga le Kalafi morago a sena go utlwa gore o a batliwa, ka go twe ke ena a bolaileng Ponalo.

4.4.5.0.0 Sekao sa kgotlhang magareng a motho le mabaka:

4.4.5.0.1 Kgotlhang magareng a motho le mabaka a a mo itsang go fitlhelela maikaelelo a gagwe, ke e e leng fa gare ga Sakoma le melao ya Bangwato. Go ya ka bona, mofaladi ga a tshwanela go nyala Mongwato. Ka jalo, Sakoma o ne a ilediwa go nyala Mmamotia ka ntlha ya fa e ne e le mofaladi. Go feta foo, o ne a kgorelediwa ke lebaka la gore o ne a setse a ratana le Ponalo. Go fenywa mabaka a, Sakoma o itlhokomolosa melao ya Bangwato, mme o ipua bobotlana mo go Mmamotia. Fa a sena go dumalana le ena, go sala bothata jwa ga Ponalo. Ka e le sekgoreletsi, o ikaelela go mo romela ga maotwana-hunyela; gore a tle a kgone go ja nakaladi kobolela le Mmamotia go se na lebote.

4.5.0.0.0 Dikgato tsa kgotlhang:

4.5.0.0.1 Kgotlhang mo terameng ga e a tshwanela go nna

tlhakatlhakano fela ya ditiragalo tseo di sa bontsheng gore di tswa kae di ya kae. E tshwanetse go tsamaya ka lenaneo. Go seke ga bonwa fela badiragatsi ba omana kgotsa ba lwa, mme go sa supe gore go tllile jang gore go diragale jalo. Go tlla boatla jwa mothale o, go dikgato tse di rileng tseo mokwadi wa terama a tshwanetseng go di ela tlhoko fa a kwala. Mo tshekatshekong, basekaseki ba lebeletse go bona kgotlhang e na le; tshimologo, kgolo, thatafalo, setlhoa, tharabololo le bokhutlo. Gore di totobale sentle, dikgato tse di tla tlhalosiwa bongwe ka bongwe ka mokgwa o o latelang:

4.5.1.0.0 Tshimologo ya kgotlhang:

4.5.1.0.1 E ke kgato ya ntlha ya kgotlhang. Fela fa terama e simologa, go tshwanetse go tlhagelela gore kgotlhang ke efe le gore ke ya mothale ofe. Moterama ga a tshwanela go dikadika go tlhagisa kgotlhang mo terameng ya gagwe. Jaaka go tlhagisitswe go sa le gale mo kgaolong e, gore kgotlhang ke ntlha ya botlhokwa mo terameng, selo sa ntlha seo se lebiwang ke gore kgotlhang ke efe. Ka ntlha eo, babuisi, babogedi, bareetsi kgotsa basekaseki, ga ba a tshwanela go tshwara phage ka mangana go lemoga kgotlhang mo terameng. E tshwanetse go tlhagelela ka gangwe fela, fa terama e simologa. Fa seno se sa diragale, gona go a bo go supa bokoa jo bo rileng mo tshimologong ya terama ya go nna jalo.

4.5.1.0.2 Maphata ao a emelaneng kgatlhanong le ona a tshwanetse go senoga ka gangwe mo kgatong e. Baemelana-kgatlhanong e ka nna batho ba babedi, motho le setlhopha, ditlhopha tse pedi, maikutlo a a farologaneng mo tlhaloganyong ya motho a le mongwe kgotsa ya nna motho le mabaka a a mo kgoreletsang go fitlhelela maikaelelo a gagwe. Selwelwa magareng a maphata a a emelaneng kgatlhanong le sona se totobale. Go se ke ga tlhagelela maphata a a lwang, mme go sa bonale gore a lwela eng. Mabaka a a tlholang kgotlhang a tshwanetse go tlhagisiwa. A totobale, a bo a kgodise. Babuisi/babogedi ba kgone go dumela ka bongwe jwa pelo gore go ne go le matshwanedi gore kgotlhang e e mo leisong e tlholege. Fa tshimologo ya kgotlhang e na le ditlhokego tse, e tla dira motheo o o siameng wa kgotlhang yotlhe mo terameng.

NWU
LIBRARY

4.5.1.0.3 Mo go Maragana, Modise o diragatsa kgato ya tshimologo sentle. Mmuisi ga a tshware bothata go lemoga seo kgotlhang e leng sona mo terameng e. Fela mo tsebeng ya bobedi, go setse go tlhagelela gore kgotlhang e magareng a bomang le gore go lwela eng. Mosila, kgosi ya Lophephe, o baya tsotlhe tsatsing fa a reng:

"Kana ke Malomaagwe Lerothodi.

O ne a ntopa gore re fedise Mojabeng,

E rile ke sena go bolaya Mojabeng ka tsogo ja me,
Lerothodi a itlhoma ke tla iphutha mabogo ke akabala
Ena a tsena ka nao tse di tsididi mo bogosing.
Ka mmolelela gore ga e ka ke ya re ke Bolaile Mojabeng
ka tlhoka go busa". 22 : 10

Ka ntlha ya mafoko a, mmuisi o kgona go itse ka gangwe tshimologo ya
kgotlhang, le gore selwelwa ke eng, jaaka Mosila a tlhalosa gore o
ganne go neela Lerothodi bogosi ka ntlha ya fa e le ena a bolaileng
Mojabeng, mme ka go rialo bogosi bo mo ja ditshenko. Go itshupa gore
Lerothodi ena o eme ka la gore bogosi ke jwa gagwe ka matsalo. Le ena
o mo nneteng, gonne, ka go ne go busa mogoloe, fa a tswa, ke ena a
tshwanetseng go mo tlhatlhama mo setilong se. Thulaganyo e ya
dikakanyo e simolola kgotlhang jaaka e tlhagelela mo terameng. Mabaka
a mothale o, a a dumelesega gore a ka tlhola kgotlhang le mo
botshelong jwa ka gale.

4.5.2.0.0 Kgolo ya kgotlhang:

4.5.2.0.1 Go tloga mo kgatong ya tshimologo, kgotlhang e
tshwanetse ya bontsha kgolo. Ke gore, mathata a bontshe go oketsega
le gona a gotela. Mo kgatong e, go tshwanetse go borwe seo se
simologileng se le sennye, se bontsha go atologa kgotsa gona go gola.
Fa e le gore kgotlhang e simologile e le fela ya tshebi, go fa fela
sekao, mo kgatong e, go matshwanedi gore baemelana-kgatlhonong ba
simolole go tsaya dikgato tse di supang gore ba ntse ba
tlhotlheletsega; ba tswele mo tswaing.

4.5.2.0.2 Mo ntlheng e, go ka tsewa sekao go tswa mo go Pelo e ja Serati. Mo terameng e, kgotlhang e e simololang e le mo maikutlong a ga Dithole mabapi le go gana ga batsadi gore a nyale Nombini, e simolola go bontsha kgolo fa a bulela Batšhipile se se mo mafatlheng a gagwe. A mmolelela ka foo a ratang mosetsana wa Letebele ka teng, fela batsadi ba gagwe ba gatelela e bile ba ritarita gore a ka se mo nyale. Kgolo e itshupa gape moo Dithole a bolelelang mmaagwe mo matlhong gore o tla dira sa maikutlo a gagwe, jaaka go twe pelo e ja serati. Boleng jwa kang bo phuthetswe ke puisano ya gagwe le mmaagwe, moo a ikutlwatsang ka go re:

"Nka se dire jaaka mme a batla,
Ke batla go dira jaaka pelo e batla.
Fa e le gore kwa ke welang teng
Boteng jwa gona bo ka nthoba molala,
Go siame gonne go robega wa me
E seng wa ga mme kgotsa wa ga rre.
Mma, ke itumelela fa lo nkgodisitse,
Mme mosadi ene ke a mo itlhophela.
Ga se lona lo yang go tshela le ene,
Ke nna.

Fa e le molelo ke a o ikgoletsa.
Ga ke batle go fisiwa ke molelo o goditswe ke yo
mongwe". 27 : 8

4.5.2.0.3 Kgolo mo terameng e, e santse e tswelediwa gape ke fa Dithole a gana nnang ya banyana le fa pele ga rraagwe go nyala Mosidi yo ba mo mo tlhophetseng. O ganelela mo go Nombini. Go bona ba tlhotswe ke morwa wa bona, kgosi Serame o ikuela mo go bagakolodi ba gagwe go ba tlhaga thuso. Bagakolodi le bona, go bona ba iteile se fololetse, ba ikuela mo morafeng. Ka jalo, bogolo jwa morafe bo nna kgatlhanong le Dithole, kwa ntle ga moema-nokeng wa gagwe, Batšhipile, ga mmogo le Modiegi. Nkileng le mmaNkileng ke ba bangwe bao ba utlwalang ba sa bone selabe mo maikaelelong a ga Dithole. Tatelano e ya ditiragalo, e bontsha go sa belatse, kgolo ya kgotlhang mo terameng e. Mafoko a ga kgosi Serame le ona a ka thusa go supa fa maemo a kgotlhang a ntse a etlegela go ya masweng mo terameng e. Ena a ka tshwarwa molomo moo a buang jaana:

"O ntheela eng o re ntate,

Ka o le seganana o gana taolo,

O gana molao wa batsadi ba gago?

O nthaya o re ntate?

Ke ntate ke laile mang?

Ka ke laile selo sa seganana,

Selo se se dinaka di mebitlwa.

Se tlhokoditse diphatša tsa matlhapa go ntlhaba.

Se ntlhabile pelong e bile kgodu e khibidu e a keketla.

Ke tsaletse lenaga ke tsaletse lesidi.

O ntheela eng ntate ke laile mang,

Ka ke laile selo se se tlhogo e botlhoko,

Se se itseelang molao gongwe le gongwe.

Pelo e hutsafalela eng?

Gonne khutsafalo ya motsadi e tsala khutso

Fela nna ke madimabe ka ke na le ngwana a le mongwe,

Ke seganana se ntlhokisa boroko, se hudusa mowa wa me.

Se medile dinaka, ke radigwe o a nthagaka". 27 : 9

4.5.3.0.0 Thatafalo ya kgotlhang:

4.5.3.0.1 Thatafalo ya kgotlhang ke kgato eo mo go yona mabaka a a bong a thatafetse, kgotlhang e ile mogoletsa. Go tsitsibane. Yona e latela kgolo ya kgotlhang. Fa mo kgatong ya kgolo ya kgotlhang ditiragalo di bontsha go gola, mo kgatong ya thatafalo, ditiragalo di a bo di godile e bile di totobetse. Baema-kgatlhanong ba a bo ba itshupile ba bo ba itoma sankatlhe go emela maikaelelo a bona. Fa mo kgatong e, mo terameng e e rileng, go ise go totobale gore ke mang yo o emelaneng kgatlhanong le mang le gona ba lwela eng, gona kgotlhang ya terama eo e a bo e ise e totobale. Seo e tla bo gape e le sesupo sa gore moterama o setse a apeile pherere mo kagong ya kgotlhang ya gagwe.

4.5.3.0.2 Mo go Motswasele II, lephata la baemakgatlhanong ba ga Motswasele, le ikutlwatsa le babaletswe ke ditiro le dipogiso tsa gagwe, batho ba tseelwa ditsabona; banna ba tseelwa basadi; basadi bangwe ba latlhiwa fa ba tenne kgosi; le go kgwathisiwa ga batho bangwe go se na lebaka. Ditiragalo tsa mothale o, di tlhotlheletsa baemakgatlhanong go neela matshelo a bona go lwela tolamo mo motseng wa bona. Tshwetso e, e tliša thatafalo mo terameng, gone Motswasele le ena, go lemoga fa baemakgatlhanong ba tswetse mo mpaananeng e bile ba sa tlhole ba rekegela matshelo a bona, o rulaganya mephato e e tla mo sireletsang fa go senyega. Mafoko a a supang fa kgotlhang e tota e thatafetse, ke a a buiwang ke Moruakgomo fa a re:

"Maabane go letse go le letsholo,
Letsholo la rona re le bileditswe ke Kgosi,
Mokwena o tlhomile e tla re re utlwa re potele,
Re re Kgosi e tla re otlā, e re tseisa phefo,
Basadi ba rona ba sala ba iphimola dikeledi,
Bothepha bo sala bo itlosa sebilo re seyo.
E rile re tsena ra bo re le matlho a godimo,
Matlho a morwa-Tshosa a tshosa magatlapa,
Ba nolofala, ra bo re ba tsene mokong.
Ra newa ditilo ke ba Kgosing, ra ba reetsa,
Ra leta lentswe la ga Motswasele go bua.
Modise a bo a laetswe go re botsa dipotso,

E le ene letsholong molomo o mogolo wa Kgosi.
E rile fa Modise a ema ka dinao go bua,
Ka re, "Nna fatshe, Modise, o a ntena"!
Motswasele a ema a tlogela letsholo le ntse,
A timelela ka ditlhatshana tsa mafudiri.
Segokotlo le nna ra itlhaganela go ema,
Ra nyamela ba santse ba tshwerwe ke kgakge.
Jaanong re tshwanetse ra tllhabana, Bakwena,
Gonne Kgosi e lemogile re gaketse". 32 : 76-77

Ka fa letlhakoreng le lengwe, mafoko a ga Motswasele a thusa go
totobatsa fa pitsa e lebile go tshologa. Kgotlhang e loile tota. Se se
supang fa sekaku se le gaufi le go phunyega, ke fa a buang jaana:

"Mophato wa me, Bakwena ba-ga-etsho,
Ga go na sepe se se nang bokhutlo lefatsheng.
Letsatsi le a tllhaba le bo le phirime,
Setlhare se a tllhoga, se tloge se onale,
Motho o tsalwa, le ene a tloge a swe,
Mme le ntwaga ya rona le yone e tshwanetse go fela
Bangwe ba rona ba tshwanetse go swa!
Mme lo itse le fa e ka bo e ne e se ntwaga,
Go swaga motho go ntse go teng fela.
Dintsho di dintsi; bangwe ba bolawa ke melelo,
Metse, tlala, dintsho, kana botagwa.

Bangwe ke dihuba, mala kana letshoroma;

Mme fa ba swa, ba swa loso lo le longwe fela,

Le ba ba tlhabilweng ka marumo mo ntweng.

A re tseneng tlhabanong re ikabile!

Ntshalang morago ka mebele le ka mewa ya lona:. 32:104

Go utlwa mafoko a mothale o, mmuisi ga a sale le ka fa e le tlhalenyana ya pelaelo gore kgotlhang e ile mogoletsa. Go tloga mo kgatong e, go utlwala go setse tsikitlano ya meno. Ka jalo, ga go akabatse fa e re fela moragonyana ga mafoko a badiragatsi ba, go bo go tlhagelela thulano ya bona mo ntweng.

4.5.4.0.0 Setlhoa sa kgotlhang:

4.5.4.0.1 Morago ga gore kgotlhang e thatafale, go latela setlhoa. E ke kgato eo mo go yona ditiragalo di a bong di fitlheletse maemo a a kwa godimodimo. Go se na gore di ka tlhola di tswela pele. Ke kgato eo mo go yona go gapeletsegang gore maphata a mabedi a a emelelaneng kgatlhanong a amane ka mokgwa mongwe. E ka nna ka go gagapalana a lebane, kgotsa go sukasukana mo ntweng. Seo se simolotseng e ka ne e le ka tshebi kgotsa go bua ga ditlhopha tse, go go supang fa di sa orisane molelo, mo kgatong e, se tshwanetse go diragadiwa ke ditlhopha tsoopedi di lebagane matlhong. Maemo a go lwela selwelwa a ile magoletsa go gaisa.

4.5.4.0.2 Fa go tsewa Motswasele II gape jaaka sekao, setlhoa sa kgotlhang e nna moo ditlhopha tse pedi di kopanelang kwa lepatlelong la ntwana. E le setlhopha sa ga Motswasele le sa ga Moruakgomo. Go tla ba rulaganya mephato, ke fa kgotlhang e thatafetse tota. Go a itshupa gore go ne go se togamaano. Ditlhopha tse, di ne di tshwanetse go rakana ka ntwana. Ka jalo, e bo e tlisa setlhoa mo terameng e. Sebe sa phiri ke gore terama e felela mo kगतong e. Ga e bontshe seo se neng se tla tsewa e le tharabololo.

4.5.4.0.3 Mo go Pelo e ja Serati, setlhoa sa ditiragalo se ka supiwana e le fa Dithole a ne a gagapalana le banna ba lekgotla, a gana nnang wa banyana go tlogela Nombini wa Letebele, yo lekgotla le neng le thusa kgosi go mo iletsa go mo nyala. Kgang e, e sa le e simolola e le magareng ga Dithole le batsadi, ya nna ya gola go fitlhela e gagabelela mo maemong a, moo ga jaana e leng kwa setlhoeng. E kete mafoko a ga Dithole a thusa go totobatsa fa tlhagala e phunyegile foo a ikutlwatsang ka go re:

"Rra ke itumelela lerato la batho ba gago mo go nna,
Fela ke utlwa botlhoko gonne ke tlile go ba swabisa.
Mosadi wa me ke wa pelo ya me,
Mosadi wa me ga se wa morafe,
Ke wa me ka a nkgapile maikutlo -
A ke Letebele kana ga se Letebele.
Mosadi wa ne ke yo ke no ratang ka pelo yotlhe;

NWU
LIBRARY

Nombini ke mo rata ka pelo yotlhe,
 Ga se melao ya morafe e ka nkgaganyang le ene,
 E bile ga se mafoko a borre ba a ka ntshokololang.
 Fa ke sa mo nyale ke swa le ene.
 Ga ke boife sepe mabapi le ditshiamelo tsa bogosi,
 Fa lo bo batla le ka nna lwa bo tsaya". 27 : 55

Mafoko a, a befedisa rraagwe moo a bong a mo konope ka thobane. Dithole o inaya naga. A tsewe ke phologolo e e matshiri go mo isa kwa thabeng ya badimo. Kgabagare, Kgosi Serame o koba ba lelapa la gaabo Nombini mo motseng. Se, ke sona setlhoa sa ditiragalo mo terameng e. Go tloga mo kgatong e, ga go moo go tlhagelelang gape tshukatshukano magareng a Dithole le batsadi, go fitlhelela a goroswa ke Nombini go tswa kwa thabeng ya badimo. Ka nako eo, ke fa Bakhudung ba setse ba kolobile gore ga go yo o tshwanetseng Dithole jaaka mosadi, fa e se Nombini wa Letebele.

4.5.5.0.0 Tharabololo ya kgotlhang:

4.5.5.0.1 Mo kgatong e, ditiragalo di a bo di fologa kwa setlhoeng, mme di lebisa terama kwa bokhutlong. Go ka twe kgato ya tharabololo ke serepudi sa ntlha go tswa kwa mankalenkaleng a kgotlhang go ya tlase. Go tloga kwa setlhoeng, moterama o tshwanetse go neneketsa ditiragalo go di isa kwa bokhutlong. Ga a tshwanela go tlogela babuisi kwa setlhoeng, kana go ba phuaganya fa fatshe go tswa teng.

4.5.5.0.2 Fa go tliwa mo ntlheng e, bontsi jwa diterama tsa Setswana bo tsamaya molema. Bontsi jwa baterama bo tlogela babuisi kwa setlhoeng sa ditiragalo. Go dira jaana, ke gona go go rayang gore babuisi kana basekaseki ba ipholose go tswa koo. Mme, ka go se na serepudi seo ba tshwanetseng go gata mo go sona, e bong yona tharabololo ya terama, ba tshwanetse ke go phuagana fa fatshe. Se, se supa fa kago ya kgotlhang e sa tswa diatla fa go tliwa mo kgatong ya tharabololo.

4.5.5.0.3 Go totisa fa bontsi jwa baterama bo apaya pherere mo kgatong e ya tharabololo ya kgotlhang, go tla neelwa mothamo o o bonalang jaaka dikao tsa borale jo. Morago go tla neelwa dikao tsa diterama tseo di nang le kgato e, e agegile sentle.

4.5.5.1.0 Dikao tsa diterama tse di sa rarabololwang sentle:

4.5.5.1.1 Mo go Motswasele II, kgotlhang e simolola sentle, le mabaka e le a a utlwalang. Ke jaaka Motswasele a kgamphisa batho, a ba tseela ditsabona, go fitlhelela go nna le lekoko le le mo emang kgatlhanong, e bong la ga Moruakgomo le ba bangwe. Gona go a itlhalosa gore ga go na gore batho ba ka ikoba go ya go ile, le mororo ba kgerisiwa. Ditiragalo di gola sentle, di bo di thatafala, le gona go fitlha kwa setlhoeng; e le moo makoko a mabedi a, a kampanang teng kwa lepatlelong la ntwana. Mo mekamekanong e, Moruakgomo le balatedi ba gagwe ba a fenywa.

Ditiragalo di sala di lekeletse kwa setlhoeng, fa moterama a sa ba tlhagise ba tsaya marapo a puso. Se, o ka ne a se dirile le fa e ne e ka nna ka moanedi a totisa ka mola le fa e le o le mongwe fela, go tsena ga bona mo pusong, bogolo jang ka a sa tlhagise gore balatedi ba ga Motswasele ba felela kae fa ena a sena go bolawa.

4.5.5.1.2 Mo go Maragana, le gona go tlhagelela bokoa jwa gore moterama o tlogela babuisi kwa setlhoeng. Ka go rialo, babuisi le basekaseki ba gogagogane ka dikakanyo ba leka go feleletsa seo moterama o se tlogetseng se sa fela. Terama e, e felela Mosila a kgona, ka lesoba la mogodu, go bolaya Lerothodi. Bobedi jwa bona bo ne bo utlautlanela bogosi morago ga loso lwa ga Mojabeng. Ga go supege gore a ke Mosila o ne a sala a bona boitumelo kgotsa balatedi ba ga Lerothodi ba ne ba sala ba mo ja ropotle. Go feta foo, mo tsamaong ya terama, Molaodi, morwa Lerothodi, o ngweega le Keiphe, morwadia Mosila. Fela, terama e felela go sa utlwale sepe ka ga bona. Mabaka a a ntseng jaana, a dira gore babuisi ba ipotse dipotso di le dintsi tseo dikarabo tsa tsona di se nang bonnete.

4.5.5.1.3 Mo go Magagana, Molaodi le Molwantwa ba felela kwa ntweng, ba bolailwe ke Matebele. Ka nako eo, ke fa kgosi, e bong rraagwe Molwantwa a ile boya-batho. Jaanong fa Molaodi le Molwantwa, ba ba neng ba lwela bogosi ba swela boobabedi kwa ntweng, babuisi ba simolola go akabala mabapi le setilo sa bogosi seo se leng lolea.

Mo go neng go solofetswe gore moterama o tla tliša tharabololo ya bothata jo, ena o tlogela ditiragalo gona kwa setlhoeng koo. Ka jalo, terama e felela go sa itsewe gore ke mang yo o setseng a tsaya marapo a puso.

4.5.5.1.4 Mo go Gareng ga metswi, Seemo le ditsala tsa gagwe ba a fenngwa, mme ga Mmanaana a lokologe mo bokgobeng. Fela, fa go tla mo go reng, ke mang yo o tsereng bogosi, moterama ga a totobatse. Go lebega e kete ena o ne a lebeletse molaetsa, mme a lebala gore kgotlhang e tshwanetse go rarabologa sentle.

4.5.5.2.0 Dikao tsa diterama tse di rarabolotsweng sentle:

4.5.5.2.1 Le mororo bontsi jwa baterama ba atlafa fa go tliwa mo kgatong ya tharabololo, go santse go na le diterama tseo, mo go tsona, kgato e, e diragadiwang sentle. Mo diterameng tsa go nna jalo, kgotlhang e rarabologa sentle go tswa kwa setlhoeng, e be e fitlhe kwa bokhutlong. Go ka tsewa fela diterama di le pedi jaaka dikao tse di tshegetsang ntlha e. Tsona ke Pelo e ja Serati le Lerato ke eng?.

4.5.5.2.2 Fa go lebiwa Pelo e ja Serati, mo go yona go tlhagelela kgotlhang e e rarabologang sentle. Batsadi ba ga Dithole ba fetsa ba ineetse gore morwa wa bona a nyale Nombini wa Letebele, yo ba neng ba simolotse ba sa batle go utlwa le bodupo jwa gagwe. Lebaka la popota ke gore Nombini ke ena a kgonneng go folosa Dithole mo thabeng ya badimo, morago ga gore mophato wa Bakhudung o palelwe ke tiro e.

Ka jalo, ga nna mo mpaananeng gore badimo ba nesetsa go nyalana ga ga Dithole le Nombini pula. Kgosi Serame o utlwala a lemogile se, fa a bua jaana:

"Morwaka, o tlisitswe ke Nombini.

O bolela fa a laetswe ke badimo go dira jalo.

O go phekotse ka dipheko a di filwe ke badimo.

Selo se, se dira gore re mo tshabe, re mmoife.

Jaanong morafe o dumela fa e le thato ya badimo gore le nyalane le buse morafe". 27 : 100

4.5.5.2.3 Mo go Lorato ke eng?, kgotlhang e rarabologa sentle fa Matshediso a bona lerato leo a sa belong go le eletsa mo go Tshepo. O simolotse pele ka go golagana le Pulane, mme ka ntlha ya fa Pulane a ne a se na lerato le le itshekileng, ba tshwanelwa ke go kgaogana. Ke fa a tla ratana le Tshepo, ba bo ba nyalana. Tiragalo eno, ya araba potso eo e bodiawang ke setlhogo sa terama e. Ka go rialo, seo se simolotseng e le bothata mo go Matshediso fa terama e simolola, mo e leng go kgaratlhela go bona moratiwa yo o nang le lerato le le itshekileng, se bona tharabololo fa a kopana le Tshepo yo o nang le lerato leo a le tlhokang. Kwa bokhutlong jwa terama, ga go sale pelaelo epe gore mmatla - sa - gagwe o se bone.

4.5.5.2.4 Gongwe motho o ka itlhaganela go tlhagisa gore Ntsime ke mankge fa go tliwa mo tharabololong ya terama. Diterama tsa gagwe tsotlhe di rarabololwa ka mokgwa o o kgotsofatsang. Mo kagong ya kgotlhang ya gagwe, o netefatsa gore seo se simologileng e le bothata fa terama e simolola, se rarabololwe sentle fa e fela. Kwa ntle ga diterama tse di setseng di neetswe fa godimo jaaka dikao, go ka netefadiwa gape tharabololo e e kgodisang mo diterameng tsa gagwe jaaka Kobo e Ntsho, Pelo e Ntsho, Matlhotlhapelo, Ke mo opile mpa, le tse dingwe.

4.5.6.0.0 Bokhutlo jwa kgotlhang:

4.5.6.0.1 E, ke kgato ya bofelo mo kagong ya kgotlhang. Morago ga gore kgotlhang e kgabaganye dikgato tse di farologaneng, e tla go felela fa. Bokhutlo jwa kgotlhang ke karolwana e khutshwane thata, e ka dipaka tsotlhe e nyalelaneng thata le karolo ya tharabololo. Ka bokhutlo, go tewa fa kgotlhang e fela, ka jalo, ditiragalo tsa terama le tsona di ya bokhutlong. Fela, jaaka go setse go kailwe mo kgatong ya tharabololo. Bokhutlo jwa go nna jalo, ke jone jo bo tsosang dipotso tse di mafaratlhatlha mo go babuisi, bareetsi, babogedi le, bogolo segolo, basekaseki. Ntlha ya botlhokwa ke gore, terama e e rarabologileng sentle, ke e e reng fa e fela, go bo go sa ngangisanwe ka ga se se ka bong se diragetse morago ga gore terama e fele. Mongwe le mongwe o tshwanetse go kgotsofala gore seo e neng e le bothata fa terama e simolola, se a bo se rarabologile fa terama eo e fela.

4.6.0.0.0 Tshosobanyo ya kgato ya kgotlhang:

4.6.0.0.1 Go botlhokwa go lemoga gore kgotlhang ke ntlha e e masisi mo terameng. Terama ga e kitla e nna gone kwa ntle ga gore go nne le thulano kana kgotlhano ka mokgwa mongwe. Ka jalo, go ka swediwa gore, terama ke kgotlhang ya yona. Fela jaaka diponagalo tse dingwe tsa terama, kgotlhang le yona e thusa go farologanya terama mo mefuteng e mengwe ya dikwalo. Kgotlhang e tshwanetse go nna le mabaka a a e tlholang; e se ke ya nna thulano fela e e sa bontsheng gore e tswa kae. Babuisi, bareetsi, babogedi le bona basekaseki ba bone fa go tlhokega gore kgotlhang e e rileng e bo e le teng mo terameng e e rileng.

4.6.0.0.2 Kwa bofelong jwa terama, kgotlhang e tshwanetse ya bo e rarabologile sentle. Seo e simolotseng e le bothata fa terama ya go nna jalo e simologa, se tshwanetse go bona tharabololo e e kgodisang. Ke jaaka e tla re kwa bokhutlong jwa terama, go bo go se dipotso tse di mafaratlhatlha mabapi le tsamao ya kgotlhang go ralala terama yotlhe, e simologile sentle ka mabaka a a utlwalang, ya bo ya tantabela dikgato tsotlhe tse di umakilweng go fitlha kwa bokhutlong.

KGAOLO YA 5

5.0.0.0.0 POLOTO

5.1.0.0.0 Bokao:

5.1.0.0.1 Ka ga poloto go tewa tatelano ya ditiragalo mo nakong le lefelong le le rileng mo terameng, go ntse go lebilwe le mabaka a a di tlholang, a di gapeletsa gore di direge. Go ya ka tlhaloso e, ga go a tshwanela gore go nne le tiragalo kana ditiragalo tseo di tlhagelelang mo terameng, kwa ntle ga go bo di na le mabaka a a di tlholang. Fa mo terameng go tlhagelela tiragalo kana ditiragalo tseo di sa bontsheng mabaka a a di tlholang, a di gapeletsa gore di direge, gona go ka buiwa ka nepagalo gore poloto ya terama eo ga e a tlhamega.

5.1.0.0.2 Goldie o tlhagisa gore poloto e tshwanetse go nna le tshimologo, bogare le bokhutlo. Dikgato tse, di tshwanetse go lomagana sentle, gore ditiragalo di se tlhakanye babuisi berese. Gore di tlhaloganyege botoka, dikgato tse di umakilweng di ka tlhalosiwa bongwe ka bongwe jaana:

Tshimologo

Ka tshimologo go tewa matseno a poloto mo terameng. E tshwanetse e bope lemorago la ditiragalo. E beye badiragatsi-bagolo mo mpaananeng.

Ketapele ya ditiragalo le yona e tshwanetse go tlhagisiwa mo kgatong e; e leng go naya tshedimosetso ka ga seo terama e buang ka ga sona. Tshimologo ya poloto e tshwanetse go tlhagisiwa ka puo e e gogelang, e bile e le bonolo go tlhaloganngwa.

Bogare

Fa matseno a tlhagisitswe ka matsetseleko, ditiragalo di tla tswelela sentle go fitlha kwa bokhutlong jwa terama. Kgato e, ke yona e tsayang bogolo jwa terama. Mo go yona ditiragalo di a sarologa di bo di gole go fitlha kwa setlhoeng, go tla di fologa gape go leba kwa bokhutlong. Badiragatsi le bona ba senoga ka botlalo. Badiragatsi ba a bo ba na le bothata jo bo rileng, mme ba tshwanetse go bo rarabolola. Go tla elwa tlhoko gore mo terameng, ditiragalo di tla ka mokgwa wa kgotlhang, gonnne kwa ntle ga yona, ga go kitla go nna le terama.

Bokhutlo

Kgato e, jaaka lereo le kaya, ke yona e e lereng terama kwa bokhutlong. Poloto e tshwanetse go khutla ka mokgwa o o kgotsofatsang, e se tlogele batho ka dikakanyo tse di lolea, kgotsa dipotso tse di se nang dikarabo.

5.1.0.0.3 Go utlwala The World Book Encyclopedia le yona e tshotse tlhaloso e e lolameng ka ga seo poloto e leng sona. Yona e ya lolololo ka go tlhalosa ntlha e, mme e ikutlwatsa ka go akgela ka mokgwa o o latelang:

"Plot is a term sometimes used to mean a summary of a play's story. More properly, it means the overall structure of a play. The beginning of a play includes exposition, which gives the audience information about earlier events, the present situation, or the characters. Early in most plays, the author focuses on a question or a potential conflict. The author brings out this question or conflict through an inciting incident which sets the action in motion. The inciting incident makes the audience aware of a major dramatic question, the thread that holds the events of the play together". 39 : 269

E tswelela ka go tlhalosa mararaanyane a a ka nang teng mo polotong. Ona a lerwe ke ditemogo le ditshwetso tsa badiragatsi tseo di ka fetofetolang tsamao ya ditiragalo mo terameng. Mararaanyane a, a tla eta a ntse a tlhagelela mo dikgatong ka go farologana tsa poloto go fitlha kwa bokhutlong, moo a tla bong a rarabologa ka bontlha bongwe kgotsa ka gotlhe. Ka go rialo, a kgotsofatsa ditsholofelo tsa babogedi. Mabapi le dintlha tse, e tlhalosa go ya pele ka go re:

"Most of the play involves a series of complications - discoveries and decisions that change the course of action. The complication leads to a crisis, a turning point when previously concealed information is at least partly revealed and the major dramatic question may be answered. The final part of the play, often called the resolution, extends from the crisis to the final curtain. It pulls the various threads in action and brings the situation to a new balance, thus satisfying the expectations of the audience". 39:269

5.1.0.0.4 Abrams, mo bukeng ya gagwe, A glossary of Literary Terms, le ena o utlwala a ikamanya le ditlhaloso tseo di neetsweng mabapi le seo poloto e leng sona. Ena o tshegetsa ditlhaloso ka kakaretso moo a tlhalosang poloto ka go re:

"The plot in a dramatic or narrative work is the structure of its actions, as these are ordered and rendered toward achieving particular emotional and artistic effects. This definition is deceptively simple because the actions (including verbal as well as physical actions) are performed by particular characters in a work, and are the means by which they exhibit their moral and dispositional qualities. Plot and character are therefore interdependent critical concepts". 1 : 127

5.2.0.0.0 Mefuta ya poloto:

5.2.0.0.1 Mo terameng poloto e tlhagelela ka mekgwa e e farologaneng. Mefuta e, e lerwe ke pharologano ya boleng jwa ditiragalo tse di tlhagelelang mo terameng. Mefuta e e leng teng ke wa poloto-kgolo le wa polotwana, mme yona e tlhalosiwa ka mokgwa o o latelang:

5.2.1.0.0 Poloto-kgolo:

5.2.1.0.1 Ka ga poloto-kgolo mo terameng go tewa poloto eo e leng yona e rweleng ditiragalo-kgolo tsa botlhokwa. Ke yona eo tota e tshegetsang setlhogo sa terama. Ka jalo, ditiragalo tse dingwe tsotlhe mo terameng, di a be di e tshegetsa le go e godisa. Ke yona e tota e rweleng boleng jo bogolo jwa terama.

5.2.1.0.2 Palo ya dipoloto-kgolo mo terameng e ka nna ya feta bongwe. Tota, dintlha-kgolo tsa terama ke tsona di laolang palo ya dipoloto-kgolo mo terameng. Se se botlhokwa ke gore, le fa palo ya dipoloto-kgolo e ka feta bongwe, gona di tshwanetse go tsamaelana le go dira mmogo mo terameng kwa ntle ga go thulana; di kgone go logagana sentle go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong jwa terama; di amege tsoopedi go ya ka dikgato tsa kgotlhang ya terama eo.

Mme, fa fela e nngwe ya tsona e ka palelwa ke go simolola le terama, kgotsa ya tlhabela go fitlha le yona kwa bokhutlong, gona e latlhegelwa ke maemo a go nna poloto-kgolo.

5.2.1.0.3 Go ka tsewa terama, Pelo e ja Serati, jaaka sekao se sentle sa terama e e nang le dipoloto-kgolo tse di fetang bongwe. Mo go yona go fitlhelwa dipoloto-kgolo di le pedi, e bong poloto-kgolo ya lerato le poloto-kgolo ya bogosi. Dipoloto-kgolo tse, di logagantswe sentle go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong jwa terama.

5.2.1.0.4 Poloto-kgolo ya lerato ke eo e senolwang ke ditiro le ditiragalo tseo di amang lerato magareng a Dithole le Nombini. Le fa Bakhudung ba le kgatlhanong le go busiwa ke motswa-kwa, Dithole o gana phatlalatsa go kgaogana le Nombini wa Letebele. O ititeile mafatlha gore ga a rekegele go latlhegelwa ke bogosi, fa fela a ka kgona go nyalana le Nombini. Nombini le ena o eme ka lefoko la gagwe gore o tla kgaoganngwa le Dithole ke loso. Le fa dintelo tsa botshelo di batla go pheulela lerato la bona kgakala, bona ba itsetsepetse go le tsweletsa pele.

5.2.1.0.5 Poloto-kgolo ya bogosi ke eo e sekametseng mo go reng, jaaka Dithole e le morwa wa kgosi, gona o tshwanelwa ke go nyala mosadi wa madi a segosi. Ke ka nako eo Dithole a tshwanetseng gore a nyale, mme a tle a amogetse rraagwe setilo sa bogosi. Dithole o kgatlhanong le go batlelwa, gonne a dumela fa pelo e tshwanetse go ja serati. Ka jalo, go tsoga khuduego mo motseng wa Bakhudung. Poloto e, e gola le terama, mme kwa bokhutlong, go itshupa fa badimo ba eme le Dithole, fa a kgona go bona sa pelo, ena le Nombini ba golagana ka kgole ya lenyalo, e bile e nna kgosi ya Bakhudung.

5.2.1.0.6 Bobedi jwa dipoloto-kgolo tse di kailweng fa godimo, di dira mmogo ka matsetseleko mo terameng e. Ga go thulano magareng a tsona. Boemong, go itshupa nngwe e se kitla e tswelela sentle kwa ntle ga gore e tshegediwe ke e nngwe. Fa dipoloto-kgolo di feta bongwe mo terameng, mme di agegile ka mokgwa o, go matshwanedi gore moterama a rolelwe tlhorro, go bo a kgonne seo e leng kgekgenene ya tiro. Go kgona tiro ya mothale o, ke botaki jo bo batlang monagano o o bogale jwa legare.

5.2.1.0.7 Fa go tsewa gape terama, Dintshontsho tsa Lorato, go tla fitlhelwa le mo go yona go na le dipoloto-kgolo tse pedi. Ya lerato le ya bogosi, mme di logagantswe sentle go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong jwa terama e. Sakoma wa motswa-kwa, o ratana le Mmamotia, e leng ngwana wa segosing. Tiragalo e, e tsosa pheretlhego mo motseng, gonne e lebiwa e le botubi gore ngwana wa segosi a nyalwe ke motswa-kwa. Ditiragalo di ya masweng fa Kalafi, yo le ena e leng wa bogosi, a batla Mmamotia, yoo ka nako eo a setseng a phamotswe ke Sakoma. Fa kwa bokhutlong Sakoma, Kalafi le Mmamotia ba swa, ga go latlhegelwe ba gaabo bona fela, le morafe o a latlhegelwa ka ntlha ya bana ba bogosing e leng Kalafi le Mmamotia.

5.2.2.0.0 Dipolotwana:

5.2.2.0.1 Kwa ntle ga dipoloto-kgolo, terama e tshwanetse go nna le dipolotwana. Dipolotwana ke jaaka lereo le kaya, ke dipoloto tse dinnye. Tsona di kaiwa e le tse dinnye e le fa di bapisiwa le poloto-kgolo mo terameng. Tiro ya dipolotwana ke go tlaleletsa poloto-kgolo, kgotsa dipoloto-kgolo fa di feta bongwe mo terameng. Dipolotwana di ka nne tsa ikaega ka setlhogo ka tlhamalalo, kana tsa se ke tsa ikaega ka sona. Se se botlhokwa ke fela gore di nne le seabe mo poloto-kgolong. Di se ke tsa tlhagelela jaaka matimela mo terameng.

5.2.2.0.2 Fela jaaka go na le pharologano ya boleng magareng a poloto-kgolo le dipolotwana, le mo dipolotwaneng ka botsona, go santse go na le pharologano ya boleng. Seno se raya gore, le mororo di kaiwa e le dipolotwana tsotlhe, gona go na le tseo di fetang tse dingwe ka boleng mo terameng. Dingwe di tsaya karolo e kgolwane go gaisa tse dingwe. Go na le tseo ditiragalo mo go tsona, di atamelaneng thata le ditiragalo tsa poloto-kgolo go gaisa tse dingwe. Go tla elwa tlhoko gore dipolotwana tse di amang thata badiragatsi ba batlatsa-tiro mo terameng, di botlhokwa go feta tse di amang badiragatsifela.

5.3.0.0.0 Diponagalo tsa poloto

5.3.0.0.1 Poloto e tshwanetse go nna le tshimologo, bogare le bokhutlo. Seno se raya gore ditiragalo ga di a tshwanela go tlhagelela fela, di sa bontshe gore di tswa kae, di totobala kae kana jang, le gona go supa gore di ya kae. Boemong, ditiragalo mo terameng di tshwanetse go ka latelega go tswa kwa tshimologong, go ya kwa bokhutlong.

5.3.0.0.2 Go botlhokwa gore moterama a itse a bo a gakologelwe tatelano ya ditiragalo sentle mo terameng ya gagwe. Ka go dira jalo, o tla kgona go aga poloto e e siameng. Ke fela fa moterama a itse ditiragalo sentle, foo a ka kgonang go di naya mabaka a a utlwalang, e bile a di tshwanetse.

5.3.0.0.3 Mo go Motswasele II, Motswasele o tsogelwa khatlhanong ke batho ba gagwe. Fela fa terama e simolola, mmuisi o khatlhantshiwa ke dingongorego tsa batho ba ga Motswasele. Se, se supywa fela kwa tshimologong ke mmuisano magareng a Moruakgomo le Molotlhanyai. Gareng ga mabaka a mangwe, go totobala thata mabaka a a tlhagisiwang ke Moruakgomo moo a ikutlwatsang ka go re:

"... Le fa go ntse jalo Motswasele ga a a tlhomama,
Le puso ya gagwe mo motseng ga e a lolama.
Bakwena o a ba tshwenya, le kgomo o a di ba jela,
O ba thukutha basadi, a re o a ba nyala,
E re yo o mo tenang a ipate "Ke a tlhadisiwa!"
A re "Mosadi wa me ke seaka le moloi".
A phuthe morafe o mo golegele koloi,
Go tlhokafale moganetsi a tshaba go lefisiwa'
Gonne le kgosi e aka go a tse: "Ešee, Morena",
Kana-he o dirwa ke ka ba mo šele leina,
Popotla ya leina, ba re ke ene "Modimo-agae"
Ka a humile a na le dilo tsa Sekgoa mo gae.
Mme ntle le Bakwena ke tla tloga ke ba dumela,
Ba re, moletse wa kgomo o tshwarwa ke ngwana a rra-motho,
O tshwarwa ka diatla ke motsalwa le motho,
Bontsi jone bo tle bo mo gata-gata motlhala". 32;4-5

5.3.0.0.4 Ka ntlha ya dingongorego tseo di tlhagisitsweng mo nopolong e e fa godimo mabapi le puso ya ga Motswasele, mmuisi ga a sale le ka fa e le tlhalenyana ya pelaelo, fa mo tsamaong ya terama, batho ba gagwe ba mo tsogela kgatlhanong. Tota go ne go le matshwanedi gore ditiragalo di fitlhelele maemo a. Go ne go sa kgonege gore morafe wa gagwe o itshokele go kgamphisiwa ke ena go ya go ile. Mabaka a a neetsweng, a dira gore mmuisi le ena a kgone go "tshela" pitlagano ya Bakwena ba ga Motswasele, moo e leng gore le ena a bone go ne go tshwanela gore ba batle go ikgolola ka mokgwa mongwe. Ka jalo, fa Bakwena ba ga Motswasele ba bona kgololosego kwa bokhutlong, mmuisi le ena o ikutlwa a wetse makgwafo.

5.3.0.0.5 Fa go tsewa gape le Maragana jaaka sekao, go tla fitlhelwa le mo go yona ditiragalo di na le mabaka a a di tlholang. Bothata bo simolotse ka nako eo morafe wa Bakwena o neng o fediwa ke leuba le malwetse. Lerothodi o ne a kopa mogoloe, Mojabeng, gore ba boele kwa lefatsheng le lentle leo ba neng ba le fetile kwa morago mo kgaratlhong ya bona le naga ba batla moo ba neng ba ka nna teng, mme Mojabeng a gana. Ke fa Lerothodi a tla mo rera le malomaabona, Mosila. Polao ya diragadiwa ke Mosila. Fa Lerothodi a re o tsera mo bogosing, Mosila a dika a padile, ka a ne a re ke ena a diragaditseng polao, mme o tshwanelwa ke bogosi le ena.

Se, sa baka kgotlhang-kgolo mo terameng e. Go tshegetsa ntlha ya go utlautlanela bogosi magareng a bona, go ka nopolwa mafoko a ga Mosila mo a buang jaana:

"Kana ke Malomaagwe Lerothodi.

O ne a ntopa gore re fedise Mojabeng,

E rile ke sena go bolaya Mojabeng ka tsogo ja me,

Lerothodi a itlhoma ke tla phutha mabogo ke akabala,

Ene a tsena ka nao tse di tsididi mo bogosing.

Ka mmolelela gore ga e ka ke ya re ke Bolaile Mojabeng ka tlhoka go busa". 22 : 10

Ditiragalo mo terameng e, di fitlhelela setlhoa fa, ka lesoba la mogodu, Mosila a kgona go bolaya Lerothodi kwa botlhabanelong. Sebe sa phiri ke gore, mo terameng e, fela jaaka mo diterameng tse dingwe tse dintsi tsa Setswana, ditiragalo di felela kwa setlhoeng.

5.3.0.0.6 Poloto ya terama e ka ama ditiragalo tse di fetileng kana tseo di solofetsweng go diragala mo nakong e e tlang. Dintlha tsa mothale o, di tlhagisiwa ka mokgwa wa "kgakologelo" le "ponelopele" ka tatelano eo. Go bo moterama a di tsenya mo terameng ya gagwe, o a bo a lemogile fa di tlhokega go tlaleletsa poloto ya gagwe. Di ka nna botlhokwa moo e leng gore, kwa ntle ga tsona, poloto ya terama e ka utlwala e sa felela. Kgakologelo le ponelopele di tlhagelela ka badiragatsi ka bosii.

NWU
LIBRARY

Moterama a ka nne a dira gore modiragatsi yo o rileng, a gakologelwe ditiragalo tsa nako e e fetileng, kgotsa a bonele pele seo se santseng se ka ba diragalela mmogo le badiragatsi-ka-ena.

5.3.0.0.7 Sekao sa kgakologelo le sa ponelopele di tlhagelela sentle mo terameng, Motswasele II. Kgakologelo e tlhagelela mo mmuisanong magareng a Maleke, Segokotlo le Molotlhanyi. Yona e thusa go senola semelo sa ga Molotlhanyi; gore ke motho yo o maaka e bile o rata pako, o rata go itira mogale, le mororo e le legatlapa ka tlhago. Ka ntlha ya mmuisano magareng a badiragatsi ba ba kailweng, mmuisi o kgona go lemoga fa Molotlhanyi a se kitla a emela kgosi ya gagwe mo tlihabanong jaaka a e solofeditse. Ka jalo, fa kwa bokhutlong a ngweegela mephato ya kgosi, mmuisi ga a gakgamale, gonne a ne a ntse a solofetse tiragalo ya mothale o. Ponelopele yona e tlhagelela mo mmuisanong magareng a Senese le Moruakgomo. Senese o bonela pele bosula le selelo ka ntlha ya dikai tseo a di utlwileng le go di bona. O tlhalosa dikai tsa kutlobotlhoko e e tla ba welang ka tsela e:

"Lerubisi le letse le lela bosigo jotlhe,
Le arabana le le le kodu kimana,
Ditlhare di letse di tsebeetsega tsotlhe,
Le dinku di letse di l'lela dikonyana
Bosigo go fitlhela tsatsi le tlihaba,
Tirafalo e ntsiana e a bo e le botlhodi". 32 : 10

5.3.0.0.8 Poloto ya terama e nngwe le e nngwe e tshwanetse go nna le "dikgala" kgotsa "diphatlha". Ka ga dikgala kgotsa diphatlha, go tewa moo go tlogetsweng mafoko kgotsa ditlhaloso tse di rileng mo terameng. Lebaka-legolo mabapi le tlogelo ya dikgala kgotsa tsona diphatlha mo terameng ke gore, moterama ga a kitla a kgona go akaretsa dintlha tsotlhe tsa botshelo. Gape, dintlha dingwe di a bo di le mo mpaananeng, moo di sa tlhokeng go ka tlhagisiwa mo terameng, mme di batla gore mmuisi a di ikakanyetse ka boena. Tlogelo ya dikgala mo terameng e botlhokwa, gonne e dira gore mmuisi, mmogedi le fa e ka nna moreetsi, a gapeletsege go tsaya karolo mo terameng e rileng. Go ka twe o, ke ona mokgwa o moterama a ka o dirisang go buisana le mmuisi kgotsa mmogedi le fa e ka nna moreetsi wa terama e e rileng. Fa moterama a ne a ka kgona go tlhagisa dintlha tsotlhe mo terameng ya gagwe, batho ba bangwe ba ne ba tla tlhoka go ikakanyetsa, mme ka jalo ditlhaloganyo tsa bona tsa ritibalela terama e e ntseng jalo. Ee, tlhago e dirile motho mongwe le mongwe jalo, gore a batle go ikakanyetsa ka ga dintlha dingwe mo botshelong. E seng go bolelelwa sengwe le sengwe ka ga botshelo.

5.3.0.0.9 Ka dipaka dingwe go a tle go tlhokagale gore poloto e nne le nako eo mo setswaneng go ka tweng ke nako ya "khunologo" kana "tokologo".

Seno se tlhokagala thata mo terameng ya ditiragalo tse di gagametseng thata tsa khuduego kgotsa tsa ntwana. Khunologo e nna botlhokwa, gonne, tota le mo botshelong jwa ka gale ga go ke go nnela dikhuduego kgotsa dintwa ruri. Ya re le mororo go tsogile dikgarakgatsego, gona go bo go ntse go na le moo batho ba ka itebatsang, ka lobakanyana, maemo a a sa iketlang ao ba tshelang mo go ona. Ka jalo, le mo terameng, maemo a ditiragalo ga a tshwanela go gagamalela ruri go se na moo a repang. E kete ntlha e, ke tlhokagalo ya botshelo; gore bosula bo patagane le monate, fela jaaka monate le ona o se kitla o nnela teng ruri kwa ntle ga gore o tserwe manngoti ke bosula.

5.3.0.0.10 Mo terameng, Maragana, go tlhagisiwa sekao se sentle sa tiragalo e e tlisang khunologo mo terameng. Ya re Lerothodi le Mosila ba emelane kgatlhanong, mephato ya bona e tsomana bosigo le motshegare go fedisana, morwa wa ga Lerothodi, e leng Molaodi, a bo a ratana le Keiphe, morwadia Mosila. Tiragalo e ya go tsoga ga lerato magareng a bobedi jo, e utlwala e timola bogale jwa kgotlhang magareng a borraabo. Fa e ne e se ka ntlha ya go ratana ga ga Molaodi le Keiphe, ditiragalo mo terameng e, di ne di tla tsitsibanela ruri go tloga kwa tshimologong, go ya kwa bokhutlong. Sebe sa phiri ke gore terama e fela ba santse ba ile le naga, e tswe ba ne ba ikaeletse go tla go lebatsa batho dikgotlhano tsa borraabo.

5.3.0.0.11 Go gone gore ditiragalo dingwe mo polotong di tlhagelele ka mokgwa wa kwelano. Tiragalo ya mothale o, ga e a tshwanela go gakgamatsa babuisi, bareetsi kana babogedi ba terama eo e nang le tlhagelelo kgotsa ditlhagelelo tsa mofuta o o jalo. Kwelano le yona ke tiragalo e e tlwaelegileng thata. Mo Setswaneng, e kete ditiragalo tsa kwelano ke tsona tseo di tlhodileng seane se se reng: E re o gopola tshukudu, o ikanye setlhare. Go a tle go buiwe gape gore: Go sa bitseng (goeng) motho, go bitsa (goa) Modimo. Fa go dirisiwa diane tse, e a bo e le fa go diragala kwelano ya mothale mongwe. Go tshwanetse ga elwa tlhoko gore kwelano e diragala ka mekgwa e e farologaneng. E bile, go ka nna teng le yona kwelano ya ditiragalo tse di farologaneng, mme di sa amane ka gope, le gona nngwe ya ditiragalo tse di welanang e ne e sa solofelwa.

5.3.0.0.12 Mo go Pelo e ja Serati, ya re Dithole a sena go ngweega morago ga go tila thobane ya ga rraagwe kwa kgotleng, a bo a phamolwa ke phologolo e e matshiri. Yona e mo rwalela kwa thabeng ya badimo, koo a nnang teng go fitlhelela a folosiwa ke Nombini, mosetsana wa Letebele. Tiragalo e, e dira gore go tlhagelele jaaka e kete badimo ba ne ba ntse ba emetse Dithole gore a ngale mo motseng wa Bakhudung, mme ba tle ba mo itseele. Mo go Bakhudung e nna dikgakgamatso fa ba utlwa ngaka e tlhagisa gore o tserwe ke badimo. Go ya ka sekao se, go a itshupa gore kwelano ga se ya batho kgotsa ditiro tsa bona fela, le kwelano e e tlholwang ke magodimo e ka nna ya nna teng.

5.4.0.0.0 Botlhokwa jwa poloto mo terameng:

5.4.0.0.1 Poloto ke nngwe ya diponagalo kgotsa ditheo tse di botlhokwa tsa terama. Ke nngwe ya dipilara-kgolo tsa terama. Ke yona e rweleng boleng jwa ditiragalo mo terameng. Fela jaaka go se kitla go nna le ditiragalo mo terameng kwa ntle ga gore go nne le mabaka a a di tlholang, gona go a itlhalosa gore ga go kitla go nna le terama kwa ntle ga gore go nne le poloto. Go ka swediwa, ka jalo, gore terama ke poloto ya yona.

5.4.0.0.2 Fa e tlhamegile sentle, poloto e nna mosola thata le mo dikarolong tse dingwe tsa terama. E di thusa go tlhagisa setshwantsho se se bonalang sentle mabapi le seo e leng morero wa terama e e rileng. Dipilara-kgolo tse dingwe tsa terama jaaka badiragatsi, kgotlhang, molaetsa le tse dingwe, di kgona go tlhagelela sentle, e bile di dumelega, fa poloto ka bo yona e tlhamegile sentle.

KGAOLO YA 6

6.0.0.0.0 Puo mo Terameng

6.1.0.0.0 Bokao:

6.1.0.0.1 Puo go ka twe ke serori seo se rwalang molaetsa go tswa go mmui go ya go mmuisiwa kana moreetsi. Batho ba ka atamelana jang kana jang, mme fa go se na puo, ga go kitla go nna le molaetsa o o ka ananngwang. Puo e ka nna ya mothale ofe kana ofe, jaaka go na le puo ya molomo, puo ya mokwalo, puo ya ditshwantsho le puo ya ditshupetso.

6.1.0.0.2 Mo terameng fa go buiwa ka ga puo, go a bo go tewa serori seo se dirisiwang ke moterama go fetisetša molaetsa wa gagwe go mmuisi kgotsa babuisi, le fa e ka nna moreetsi kgotsa bareetsi. Serori sa go nna jalo, ke puo jaaka e dirisiwa ke badiragatsi ba gagwe mo terameng. Mme, ka puo, go a bo go lebilwe tlhošho^v ya moterama ya mafoko. Go tla lemogiwa gore puo nngwe le nngwe e na le motseletsele wa mafoko. Ka jalo, bokgoni jwa moterama bo tla itshupa, fa e ka re go tswa mo diketeketeng tsa mafoko mo puong ya gaabo motho, a kgona go tlhopha a a maleba. Go feta foo, moterama o tshwanetse go dirisa mafoko ka kelotlhoko, kutlwisiso le tshomarelo. Gape, a elelwe gore bokao jwa lefoko bo fetogafetoga go ya ka dipolelo tseo le dirisitsweng mo go tsona.

6.1.0.0.3 Malope, Setshedi le Magele le bona ba ikutlwatsa ba etse tlhoko botlhokwa jwa tlhotsho^v ya mafoko a a maleba go ka dirisiwa mo lokwalong. Ntlha e, e totobala mo bukaneng ya bona, Tswana 101 - 302 Study Guide 01, moo ba tshwaelang mabapi le ntlha e ka go re:

"Batho botlhe mo botshelong ba ka nna le kgang e ba batlang go e tseela batho. Seo ga se tshwenye. Se se thata ke go batla mafoko a a maleba a go ka logaganngwang kgang ka ona le mokgwa o o kanelo e tla thadiswang ka ona". 18 : 22

6.1.0.0.4 Ka ga puo mo terameng go akarediwa manatetsha-puo jaaka diane, maele, dikapuo, kemedi le dikarolo tse dingwe tsa puo. Puo ya moterama e a bo e le molodi fa e lokilwe ka manatetsha-puo a. Fa moterama a dirisitse puo ya gale kwa ntle ga go e natefisa, puo ya go nna jalo e tsewa e le e e bopameng. Le gale, go dirisa ga moterama manatetsha-puo a a motlele, le gona go senya puo boemong jwa go e natefisa.

6.1.0.0.5 Ga se kgetse e potlana go tlhopha mafoko a a maleba go dirisiwa mo terameng. Seno, se raya gore moterama o tshwanetse go nna pelotelele go fenyekolola puo, go fitlhelela a bona mafoko a a matshwanedi go ka a dirisa mo terameng ya gagwe. Ka go dira jalo, o tla bo a bontsha tlhoafalo mo tirong ya gagwe, le maikaelelo a gagwe a go kgotsafatsa babuisi kana bareetsi ka puo e e rokotsang mathe.

6.1.0.0.6 Fa moikaelela-go-kwala terama e le sebetwane, ga a kitla a itshokela go kgamphisiwa ke tlhotšho ya mafoko. Ka jalo, o tla dirisa mafoko mangwe le mangwe a a mo tlelang mo kakanyong, kwa ntle ga go a sekaseka go bona fa a rwele bokao jo bo lekaneng molaetsa oo a ratang go o fetisetsa go babuisi/bareetsi. Seno, se tla repitla maikaelelo a gagwe a go fetisetsa molaetsa wa gagwe kwa babuising/bareetsing. Kana gona, molaetsa o utlwala sentle fa o tlhagisiwa ka puo e e ngokang mmuisi/moreetsi. Fa puo e ka ngena mmuisi/moreetsi, o tla kgobega marapo, mme a palelwe ke go tswelela ka go buisa/reetsa terama.

6.1.0.0.7 Mabapi le tlhotšho e e kgethegileng ya mafoko, Abrams o dirisa lereo "diction". Fa a le tlhalosa o kaya gore:

"The term diction signifies the selection
of words in a work of literature". 1 : 131

Go ya ka tlhaloso e ya gagwe, Abrams o ema nokeng ntlha ya gore ga se lefoko lengwe le lengwe le le siametseng go ka dirisiwa mo lokwalong, e ka nna padi, terama, poko kana mofuta mongwe le mongwe wa lokwalo. Bonnete ke gore, lokwalo longwe lo longwe lo tshwanetse go tlhophelwa mafoko a a tla dirang gore molaetsa wa lona o tlhaloganyege sentle. Fela jalo le mo terameng, moterama o tshwanetse go tlhopha mafoko ka kelotlhoko, fa a batla gore molaetsa wa gagwe o goroge sentle kwa babuising kgotsa bona bareetsi.

6.2.0.0.0 Mosola wa puo mo terameng

6.2.0.0.1 Botlhokwa jwa puo mo terameng ke jo bo se kitlang bo ikgatholoswa ka gope. Ga go terama e e ka nnang teng go sa dirisiwe puo. Puo ke sebetša se segolo sa moterama mongwe le mongwe. Go bo a sa kgone go itlhagisa ka sebele mo babuising le fa e le babogedi kgotsa bareetsi, moterama o tshwanetse go tlhokomela gore o fa badiragatsi puo e e siameng, e e lolameng. Ke fela ka puo e e siameng, moo moterama a ka fetisetsang molaetsa wa gagwe kwa bathong ba bangwe ka nepagalo. Ka jalo, go a itlhalosa gore puo e e seng matshwanedi, ga e kitla e gorosa molaetsa sentle.

6.2.0.0.2 Puo ke yona e senolang dimelo tsa badiragatsi ba ba farologaneng mo terameng. Mo ntlheng e, e thusana thata le ditiro tsa bona. Ke ka puo moo go ka lemogiwang fa modiragatsi e le mmaeyabe, sethotsela, letlhale, molwetse, ngwana, mogolo kgotsa ponagalo nngwe le nngwe e e welang ka fa tlase ga semelo. Go riana go raya gore puo e senola semelo sa modiragatsi mongwe le mongwe mo terameng, jaaka go ka bonwa mo dikaong tse di latelang:

6.2.0.0.3 Mo go Maragana, mmuisi o kgona go lemoga fa modiragatsi Modise e le motho yo o botlhale ka tlhago. Go totobatsa ntlha e, a ka tshwarwa molomo moo a buang le Maselwa jaana:

"Ee, ke a go utlwa.

Tidimalo e ganediwa ke puo,

Botshelo bo gapiwa ke loso,

Botshwakga bo tlholwa ke botswerere,

Boeleele bo sitwa ke botlhale;

Boitumelo bo tloswa ke bohutsana,

Go tshega go bitswa ke selelo,

Tlhaloganyo e dikoloswa ke more wa banna,

O e tlhanole boteng;

O e senole kitso e e bipilweng ke ditlhong". 22:19-20

Go tla Modise a bua jaana, ke fa a itumedisiwa ke fa Maselwa a mo laletsa gore ba ye go ikgaunya kwa ga gagwe. Bojalwa ka e le thabisa-digogo, ba utulola botlhale jo bo larileng kwa botennye mo go Modise, mme a baya tsatsing jaaka go tlhagisitswe mo nopolong e e fa godimo. Go gatelela le go totisa botlhale jwa ga Modise jwa tlhago, a ka nopolwa gape moo a reng:

"Utlwang, Bakwena, ntheetsang!

Kitso ya me e e nkitsisang gore ke itsise batho kitso

E e itsiwang ka mokgwa wa dikitso tse di itsegeng,

E nkgakolola kitso e lo batlang go e itse,

Gare ga dikitso tse dintsi tse di tlang ka magang;

Mme, kana go lopa kitso e o iseng o e itse,

Ke go ikokeletsa dikitso tsa gago tse o di itseng".

6.2.0.0.4 Nopolo e e fa godimo, fela jaaka e e nopotsweng pejana, e baya tsatsing kwa ntle ga pelaelo gore, modiragatsi Modise ke motho yo o botlhale ka tlhago. Puo ya gagwe e rokotsa mmuisi mathe. Fa motho a buisa puo ya mothale o, ga go bonolo gore o iteege tsebe. Kakanyo yotlhe e a bo e le mo terameng go latswa lobebe lwa puo e e dirisiwang ke modiragatsi yo.

6.2.0.0.5 Tiriso ya puo go senola bogolo e lemogiwa fa, mo go Magagana, Mohurutshe a buang le Molaodi ka nako ya fa a mo neela selepe sa magagana. Ena o ikutlwatsa ka go re:

"... Jaanong le nna ke tla ineela losong:

Ka ke diragaditse taelo ya kgosi ya me, Makaba,

Ke tshedile go bona morwa-morwawe yo mogolo,

Tsaya selepe, tsaya magagana!

O se mpotse tsa kwa ke yang". 21 : 25

Mo nopolong e, motho o kgona go lemoga fa Mohurutshe e le motho yo o ikgoletseng, le mororo go sa tlhagisiwe dinyaga tsa gagwe. Go bo a bua gore o tshetse go bona morwa-morwa Makaba, go totobatsa fa a tota a potilwe ke dinyaga di le dintsi ka fa moragao ga mokwatla.

6.2.0.0.6 Mo go Dintshontsho tsa Lorato, mmuisi ga a sale ka pelaelo epe gore Ngaka ke ngaka ya mannete. Bongaka mo go yona ga se selo sa maitirelo, bo medile mo mading a yona. Se, se senolwa ke puo ya yona. E ipaya tsatsing jaana:

"Ke tla epa modi wa segopa,
Ke o tlhaba ka fuka la kgogonoka,
Ke o tshuba o bofilwe ka losika,
Ke tloga ke o sila ke o dira loupa
Boupi ke bo tshasa mogatla wa losie,
Ke bo tlhotlhora le naga jaaka tsie,
Ke tla kgetla dithunya tsa kgotodua,
Ke di fufutsa le letlalo la kgwathe,
Ke latlhela mo teng diphuka tsa kgaladua,
Ke tlhakanya le meno a noga le mathe,
Ke tla tsenya mahura a nku e pirwa;
Modi wa morathatladi ke tla o epa,
Le mahura a tau e tona ke tla a kopa,
Mme ke tla dira jaaka o batla go dirwa,
Kalafi o tla longwa ke noga a robetse,
Kana o tla rathwa ke tladi a itebetse". 31 : 62

Ka puo ya mothale o, RraSakoma le MmaSakoma ba tshwanetse ba bo ba dumetse ka gotlhe gore ngaka e tla ba direla jaaka ba kopile. Mafoko a, a ba kgodisitse gore Kalafi ga a na boyo. Ngaka e tla mo thenkgolola mo nakong e e sa fediseng pelo. Mmuisi le ena ka esi, o tsitsibantshiwa ke puo ya ngaka mmele. Ka leitlho la mowa, o kgona go bona tshobotsi ya ngaka le setlhogo seo e tla se dirang Kalafi.

6.3.0.0.0 Puo ya badiragatsi:

6.3.0.0.1 Le mororo mokwadi e le ena a tshotseng molaetsa oo a ratang go o itsise babuisi, o a gapeletsega, mo terameng, go o tlhagisa ka dipuo le ditiro tsa badiragatsi. Se, se raya gore, le puo ya gagwe e tlhagelela ka melomo ya badiragatsi. O tshwanetse go rulaganyetsa mongwe le mongwe wa bona puo e e mo tshwanetseng. Ngwana a fiwe puo e e tshwanetseng bana; mogolo a bue puo ya bagolo; setsenwa se rulaganyetswe puo ya ditsenwa; fela jalo le ka go farologana ga puo go ya ka dimelo tsa batho ba ba farologaneng.

6.3.0.0.2 Mo terameng ya serala, kgotsa ya thelebišene, badiragatsi ba tshwanetse go dira le diketso tse di maleba. Diketso e ka nna jaaka; go nota leitho, go sosobanya phatla go supa go utlwa botlhoko, go fa fela dikao di le mmalwa. Ka go dira jalo, puo ya molomo e tla bo e patilwe ke ya diketso. Go kgona seno, badiragatsi ba tshwanetse go netefatsa ka ga seo e leng maikaelelo a mokwadi ka puo e e rileng mo terameng. Ba tshwanetse go dira puo ya moterama ya bona. Ba e "tshele".

6.4.0.0.0 Mefuta ya puo:

6.4.0.0.1 Puo ka kakaretso, e tlhagelela ka mekgwa e e farologaneng. Mefuta e e tlwaelegileng ke: puo ya molomo le puo ya mokwalo. E, ke mefuta ya puo e motho o e dirisang o itemoga; o ikutlwa o bua kgotsa o ipona o kwala. Mefuta e mebedi e, ke yona e e kaiwang e le mefuta-megolo ya puo, e le jaaka e dirisiwa kgabetsakgabetsa, e bile e tlwaelegile. Mme, go santse go na le mefutana e mengwe e e dirisiwang kana e ka dirisiwa ya puo. E kaiwa e le mefutana gone e sa tlhagelele kgabetsakgabetsa jaaka ya ntlha e mebedi. E bile, ka dipaka dingwe e tsenngwa mo tirisong kwa ntle ga go elwa tlhoko. Mabapi le terama, go ka tsewa e mebedi fela. Yona ke puo ya diketso le puo ya ditshwantsho.

6.4.0.0.2 Jaanong, mefuta e mebedi e megolo e e umakilweng ya puo, ga mmogo le mefutana e e tlhophetsweng terama, e tla tlhalosiwa bongwe ka bongwe.

6.4.1.0.0 Puo ya molomo:

6.4.1.0.1 Ka puo ya molomo go tewa puo eo mo go yona, mongwe o a bong a bua, mme yo mongwe a mo reeditse. Ke go re, mo mofuteng o wa puo, molaetsa o fetisiwa ka tlhamalalo go tswa molomong wa mmui go ya ditsebeng tsa moreetsi. Mo ntlheng e, go ka twe puo e a bo e tshela.

6.4.2.0.0 Puo ya mokwalo:

6.4.2.0.1 Mo ntlheng e, puo e a bo e le e e kwadilweng, mme mmuisi a tshwanetse go amogela molaetsa ka go e buisa go tswa mo lokwalong e ka nna terama, padi, poko kgotsa mofuta mongwe le mongwe wa lokwalo. Ka ntlha ya fa mokwadi a sa ye go bua le mmuisi ka tlhamalalo, gona go botlhokwa gore a netefatse gore puo e a e dirisang mo lokwalong lwa gagwe, ke e e lolameng. A e tseele matsapa a a tlhokegang. A dirise mafoko ka kelotlhoko e e tseneletseng.

6.4.3.0.0 Puo ya ditshupetso/diketso:

6.4.3.0.1 Puo ya ditshupetso ke eo e dirisiwang ka mokgwa wa go etsa kana gona go supetsa. Ditshupetso e ka nna; go tsholetsa mahetla go supa fa o sa itse ka ga sengwe; go thikhitha tlhogo go supa fa o gana; go sosobanya sefatlhego go supa go šakgala kgotsa kgakgamalo; le ditshupetso tse dingwe gape di le dintsi tseo di dirisiwang mo botshelong go tlhagisa melaetsa e e farologaneng. Le fa bontsi jwa diketso gantsi di dirisiwa le puo ya molomo, gona di santse di ka dirisiwa di le tsosi go tlhagisa molaetsa sentle fela. Fa di dirisiwa le puo ya molomo, di a bo di thusa go neela kgatelelo mo go seo se buiwang.

6.4.4.0.0 Puo ya ditshwantsho:

6.4.4.0.1 Fa go buiwa ka ga puo ya ditshwantsho, go a bo go lebilwe jaaka ditshwantsho e le tsona dirori tse di rwalang molaetsa go tswa go motaki, go o fetisetsa go molebi. Motaki o a bo a lemogile gore, ka go taka setshwantsho se se rileng, molaetsa o o rileng o tla kgona go fetela kwa go molebi kana balebi ba setshwantsho seo. Mo ntlheng e, dikao tse di maleba ke ditshwantsho tsa matshwao a tsela. Mokgweetsi mongwe le mongwe o tlhaloganya melaetsa e e farologaneng go ya fela ka setshwantsho sa letshwao la tsela seo a se bonang ka nako eo. A itemoga kgotsa a sa itemoge, mokgweetsi o a bo a refosanya puo ya mothale mongwe le matshwao a a a bonang fa a ntse a tsweletse mo loetong lwa gagwe. Le mo terameng, puo ya mothale o, e a tlhokagala ka dipaka dingwe. Yona e ka nna botlhokwa bogolo segolo mo terameng ya serala, terama ya thelebisene le terama ya ditshwantsho(filimi). Puo e, e ka tlhagelela moo badiragatsi ba tlhagelelang ba kampane le ditshwantsho tse ba tshwanetseng go di ela tlhoko mo botshelong jwa bona jwa mo terameng. Mo terameng ya radio, puo ya mothale o, ga e kgonege gonne go reediwa fela badiragatsi ba buisana mme go se na gore ba ka bonwa ba tsaya karolo. Lemme la puo e le le ka tlhagelelang mo radiong ke fa ka gongwe modiragatsi mongwe a ka utlwala a lemosa yo mongwe ka ga setshwantsho sa letshwao le le rileng, ba bo ba se ela tlhoko.

6.5.0.0.0 Puo mabapi le tlotlofoko le melao ya thutapuo:

6.5.0.0.1 Gantsi fa go buiwa ka ga puo mo dikwalong, go a bo go lebilwe dintlha di tshwana le diane, dikapuo, maele, kgaoganyo ya mafoko le dintlha tse dingwe tse di amanang le puo le tiriso ya yona ka kakaretso. Go lebilwe gore dintlha kana diponagalo tse, di tlhagelele ka tshwanelo mo terameng. Kgaoganyo ya mafoko e se atlafiwe, le manatetshapuo a se tlogelwe kgotsa a dirisiwa motlele mo terameng. Dintlha tse, di tshwanetse go tlhagisiwa ka matsetseleko le ka mothamo o o lekaneng. Go fa sekao sa tlotlofoko e e rokotsang mathe, go ka nopolwa temana e e latelang go tswa mo go Motswasele II. Yona e tlhagelela e le mafoko a ga modiragatsi Sejo. Fa a leka ga bepisa maikutlo a kgosi e bong Motswasele morago ga pitso ya bagakolodi ba gagwe, o bua jaana:

"Puo ya me e kgaogane le eo kgakala,
Kgakala, kala, jaaka kala tsa mokala.
E rile ke re tsaa tsia, ke a rapela,
Ya bo e se, A batho ba bolawe, Mokwena.
Batho ga se diphologolo, Morena,
Moja-motho ga se motho, sebatana.
Nama ya motho e botlhoko, ke a dumela,
Mogang a swang o bone a balabala,
O bone a fala legodimo ka dinala.
Batho ditau, ba gana go etwa pele.
O bone, hee, ba menamena matswele,

Ntwa ya bone e ajwa Setebele.
 Kgosi modimo, rra, ga e sefofu,
 Ga e tshetlha e se lekau la phofu,
 E bona mo setsua-tsueng sa diphefo.
 Itebe diatla, o menwana e some,
 Fa mongwe o go tshwenya, o se o lome,
 Morena, o alafe, o se o pome;
 Go ntse jalo mo bathong bano ba gago,
 Ba go akgola o sa ba jele mhago,
 O bone fela ba go naya lesego.
 Rra, sala o ikakanya, ke a tsamaya,
 Bona fa bogosi e se go bolaya,
 E se go jela batho ba sa go naya". 32 : 9

6.5.0.0.2 Go tswa mo temaneng e e nopotsweng fa godimo mo go buang
 Sejo, go ka lemogiwa tiriso e ntle ya puo, ka tlotlofoko e e
 itumedisang. Le mororo Sejo a bua le kgosi ka ga ntlha e e masisi, o
 timola kgang ya gagwe bogale ka go dirisa mafoko a a natefisang puo ya
 gagwe. O tshwanetse go mo kgala; mme gona a ka se mo kgale e kete o
 kgala lepempetlwane. Ka jalo, o dira gore, le fa mafoko a gagwe a le
 thata, a utlwale a le molodi mo ditsebeng tsa kgosi ya gagwe. Ke
 jaaka, le kwa bofelong jwa terama, fa Motswasele a welwa ke borale, a
 gakologelwang mafoko a.

6.5.0.0.3 Temana e e nopotsweng fa godimo e na gape le diponagalo tse di farologaneng tsa puo jaaka:

Tshwantshanyo - e e lerweng e bile e patilwe ke
poeletso-modumo le morothetho mo meleng ya
ntlha e mebedi, e e reng
"Puo ya me e kgaogane le eo kgakala,
Kgakala, kala, jaaka kala tsa mokala".
Ka mafoko a, Sejo o batla go supa gore seo a
se buang se farologane gotlhelele le seo e
leng maikutlo a bagakolodi ba bangwe ba ga
Motswasele.

Tshwantshiso - yona e moo a reng: "moja-motho ga se motho,
sebatana". Boemong jwa go re motho yo o jang
batho o tshwana le sebatana, ena a re motho
wa go nna jalo ke sebatana. Tshwantshiso e
gape moo a reng: "Batho ditau, ba gana go
etwa pele".

Papiso - Mo puong ya gagwe, Sejo o bapisa batho ba ga
Motswasele le menwana ya diatla tsa gagwe. A
re, fela jaaka a sa tshwanela gore fa
monwana o mongwe wa gagwe o mo tshwenya a o
pome, le batho ba gagwe ga a tshwanela go ba
bolaya fa ba na le disoga nae.

Dikapuo -

Sejo o dirisitse le dikapuo, jaaka a bua gore, "nama ya motho e botlhoko", a bo a boe a re, kwa bofelong motho wa go nna jalo o "fala legodimo ka dinala".

6.5.0.0.4 Mo go Motswasele II, go santse go fitlhelwa sekao se sentle sa botshwantshi jo bo lelefaditsweng. Jona bo bonwa mo mafokong a ga Motswasele ka sebele, moo a reng:

"A mowa o o bosula o ntsene pelong,

O o diphuka, o fofe le mogopolo wa me,

O ntlatse bogale le bobelo-ethata!

A madi a me a reme jaaka masi,

A thibe metswedi ya bobelo-phepa.

A kilo e hubitse matlho a me,

A etse letsatsi le ya bodikelo,

Le ya Borwa le ya go fetoga moso.

Jaanong go bosigo, ke a otsela,

Ke ya go lekela mogopolo mo dikobong". 32 : 9 - 10

6.5.0.0.5 Mo pelelong e ya gagwe, Motswasele o ikutlwatsa a galefile tota. O eletsa fa mowa o o bosula o ka mo tsena pelong, mme wa fofa le mogopolo wa gagwe, go mo tlatse ka bogale le bopeloethata. O eletsa fa madi a gagwe a ka thema jaaka maswi, gore a se tlhole a nna le bopelonolo. A bile a eletsa fa kilo e ka mo hibitsa matlho, gore a bo a tshwane le letsatsi le ya bodikelo.

Ka jalo, temana yotlhe e e nopotsweng, ke botshwantshi jo bo lelefaditsweng, joo bo bontshang botebo jwa maikutlo a letlhoo mo go Motswasele. Mme, maikutlo a, a tlhagisitswe ke botshwantshi mo tsamaong yotlhe ya temana e e nopotsweng.

6.5.0.0.6 Sekao se sengwe sa bothakga mo tirisong ya puo mo go Motswasele II, se bonala fa Bakai a bua ka ga phalolo ya bana ba ga Ramodi. Ena o dirisa dikapuo tse pedi ka matsetsekeko fa a re:

"Ba falotse ka "tshoba la mogodu,

Ba dule "ganong la tau e ba hupile". 28 : 11

6.5.0.0.7 Mo terameng go dirisiwa puo ya poko bogolosegolo. Mela le ditemana tsa teng di kwadiwa ka mokgwa wa poko. Fela jaaka mo pokong, le mo terameng bakwadi ba farologana ka tiriso ya puo mo mmuisanong. Bangwe ba kwala ditemana tse di lokologileng, fa ba bangwe ba dira gore mela ya ditemana tsa bona e rume. Kana, ka ga mela le ditemana mo terameng, go a bo go lebilwe methamo ya mafoko jaaka e buiwa ke badiragatsi ka go refosana le ka go farologana. Mo nopolong e e latelang go tswa mo go Motswasele II, go itshupa jaaka mokwadi a sekametse mo go reng mela ya terama e rume, ka mokgwa o o latelang:

"Fa lo mpona nkile ka bo ke le motho, a

Ke le motho, ke le matsosa-di-robetse, b

Ke tsosa mahuma masigo a letse; b

Ke se na le motho go twe o bogale, c
 Ke mo role mokobori fela a ntebile. c
 Jaanong ga ke itse sepe se kgosi e se dirang, d
 Motswasele ga a na morero ope le nna, e
 Ke bona go setswe go dirwa ke sa itse; f
 Mafoko ke a utlwela kgotleng le bontsi, g
 Ke busitse le dikgosi di le dintsi, g
 Ke tlihabanetse lefatshe leno gantsi, g
 Merero ya lone ke tshwanetse go e itse." f 32 : 34

6.5.0.0.8 Mo temaneng e e fa godimo, modiragatsi Maleke o dirisa
 puo ya poko go sa belaetse. Moelelo wa mela ya temana e, o a re poko
 tlho! o e tshwanele. Mokgwa o mela e felelang ka ona, le ona o supa
 morumo jaaka o tlhagelela mo pokong. Morumo wa teng o ka tlhagisiwa e
 le wa; a,b,b,c,c,d,e,f,g,g,g,f, jaaka go supilwe fa godimo go bapa le
 mela ya temana e e kailweng. Le mororo go dirisitswe morumo mo
 temaneng e, o itshupa o sa gapelediwa. Boemong, o dira gore puo ya ga
 Maleke e natefe, e bo e mo tshwanela jaaka e le tlhogoputswa, mme go
 ka tsewa gore o santse a kgomaretse puo e e molodi ya poko ya tlhago.

6.5.0.0.9 Mo ntlheng ya mokgwa wa go kwala ditemana tse di
lokologileng, sekao se sentle se ka bonwa mo temaneng e e latelang go
tswa mo terameng, Gareng ga metswe, ya ga D.M. Modise. Yona e tla e le
mafoko a ga Photo fa a re:

"Borra, banna ba lo tla ba itse;
Ba mpoleletse polelo e ka poifo,
Gore ke itshoke, mmutla o sa rothe madi.
Ba ntopile go epela maina a bona letshotelong;
Bakgatla, leru go itaya je le gadimang,
Seganka se a direlwa, mme se tle se tlhobogwe.
Nama ya tau ga e bolele gae,
Boswa jwa tau ke lone letlalo.
Bakgatla bao ba re, kgang ga e na go fela,
Lobadi re tla sia ka lona". 20 : 14 - 15

6.5.0.0.10 Mo temaneng e e sa tswang go nopolwa, moterama o dirisa
mela e e lokologileng. Go itshupa ena a ne a mpa a gabeletse gore
modiragatsi a tlhagise maikutlo a gagwe. Ke jaaka go se na mela epe e
e rumang mmogo mo temaneng yotlhe e. Gape, tokologo mo meleng, e
bontshiwa ke go sa lekalekaneng ga mela ka boyona. E bile, tokologo ya
mela mo puong ya mothale o, e a tshwanela. Lebaka ke gore mmui o bua
puo e e masisi, o bua dipipinapipe mabapi le tlhakatlhakano e e
nanabelang motse wa bona. Ka jalo, go a itshupa gore mo puong ya
mothale o, go ruma ga mela go ka se nne matshwanedi ka gope.

6.5.0.0.11 Ga se kgapeletso gore moterama a dirise mela e e rumang mo terameng yotlhe kana gona go dirisa mela e e lokologileng fela. Moterama o ka tswaka mekgwa e mebedi e. O tla laolwa fela ke mowa wa ditiragalo fa terama e ntse e tsweletse. Maitemogelo le lemorago la badiragatsi ka go farologana le tsona di tla mo kaela mokgwa wa puo oo a tshwanetseng go o tsenya mo tirisong. Go fa fela sekao, fa go dubakane mo terameng, badiragatsi ba utlautlanela sengwe, puo e e edileng, ya mela e e rumang, ga e kitla e tshwanela maemo ao. Mme, fa ditiragalo di tsamaya ka thelelo mo terameng, go rena mowa wa kutlwano le lerato, ke gona go ka akanngwang ka ga go dirisa puo e e edileng e e rumang. Go fa sekao, mo go Motswasele II, gona moo go nopotsweng puo e e rumang ya ga Maleke pejana mo kgaolong e, go ka lebelelwa jaanong puo eo e tlhagelelang moo go leng tlhakatlhakano, mmui a bua a kukegile mafatlha. Teng go ka tsewa mafoko a ga Molotlhanyi fa a re:

"O a bona, Maleke, o maswe.

Fa e le go nkila, o a nkila.

Ga o ke o bua sepe se siame ka ga me;

Mme golo re go yang go kgakala, re tla kopana.

O ka bo o se monna-mogolo ke ka bo ke go thulaka,

Ke go phothanya ditlhaa tseo tsa gago.

Salang bontle, ke ngadile!". 32 : 38 - 39

6.5.0.0.12 Mo puong go tshwanetse go tlhokomelwa gape le melawana eo e beilweng mabapi le thuta-puo. Melawana ya go nna jalo, e nnile gone ka ntlha ya tlhakatlhakano eo e neng e ka nna teng fa go ne go se na melawana eo. E ne e direlwa go thusa mo theong ya puo e e ka dirisiwang mo mererong ya semmuso. Bothata jo bo tla lebiwang thata matlhong mo tirong e, ke jwa kgaoganyo ya mafoko. Kgaoganyo ya mafoko ke katlatlhogo mo bakwading ba le bantsi. Le mororo go se kitla go kgonega go inola mafoko otlhe a a lereng bothata jo, go tla lekiwa ka natla go neela a a mo mpaananeng. Mafoko a, a sekegetswe tsebe gape ke Moloto mo thesising ya gagwe, A critical investigation into the Standardization of written Tswana. Go tla neelwa pele mokgwa o o fosagetseng, mme go bo go tlhagisiwa o o siameng o bapile nao. Mangwe a mafoko a go nna jalo ke a a latelang:

ebile	-	e bile
ekete	-	e kete
lemororo	-	le mororo
fe la	-	fela
lefa	-	le fa
erile	-	e rile
okabo	-	o ka bo
rragwe	-	rraagwe (rre wa gagwe)
mmagwe	-	mmaagwe (mme wa gagwe)
legale	-	le gale.

6.5.0.0.13 Go ruma kgaolo eno e e mabapi le puo, go ka ritelwa ka go re: puo mo terameng e a bo e siame, fa fela dintlha-kgolo tse di umakilweng mo kgaolong e, di tseetswe matsapa a a tlhokegang.

Manatetshapuo a dirisitswe ka tolamo le kelotlhoko, kgaoganyo ya mafoko e sekegetswe tsebe, mme puo e tshwanela babui ba yona. Ngwana a bua jaaka ngwana, mogolo a utlwala jaaka mogolo, jalo le ka dimelo tse di farologaneng tsa badiragatsi mo terameng. Fa puo e diragadiwa jaaka go tlhokega, molaetsa wa moterama o tla fetela bonolo kwa go babuisi kgotsa bareetsi.

KGAOLO YA 7

7.0.0.0.0 NAKO

7.1.0.0.0 Bokao:

7.1.0.0.1 Ka ga nako go tewa paka eo badiragatsi ba tlhagelelang mo go yona mo terameng. Botshelo jwa bona bo lebilwe go ya ka paka e moterama a ratang ba tshelela mo go yona. Ditiro tse ba di dirang le ditiragalo tse di ba diragalelang, di tshwanetse go tsamaelana le paka eo. Ka go rialo, re kgona go ba leba jaaka e le batho ba ba tshelang mo nakong e e rileng. Semelo sa bona re tshwanetse go se leba jaaka se khuediwa ke nako ya botshelo jwa bona. Ba ka kgodisa kgotsa ba belaetsa e le ka ntlha ya go tsamelana ga bona le nako e ba tshelang mo go yona, kgotsa ba ronana le yona ka tatelano eo. go botlhokwa gore nako e moterama a e tlhophetseng ditiragalo, e nyalelelane le lemoragao leo le siamiseditsweng badiragatsi. Nako, ka jalo, le yona ke nngwe ya dintlha tsa botlhokwa tse di tshwanetseng go tsewa tsia fa go sekasekiwa terama ya Setswana.

7.2.0.0.0 Mefuta ya nako mo terameng:

7.2.0.0.1 Fa go tliwa mo ntlheng ya nako, go tshwanetse ga elwa tlhoko gore nako e maphata a mabedi. Ona ke "Nako ya go kwala", e e ka tsamaisanang kgotsa ya farologana le eo e kaiwang e le "Nako ya ditiragalo". Mefuta e ya nako, e sekasekiwa bongwe ka bongwe ka mokgwa o o latelang:

7.2.1.0.0 Nako ya go kwala:

7.2.1.0.1 Mo ntlheng e, go a bo go buiwa ka ga nako eo mokwadi a kwalang terama ka yona kgotsa mo go yona. Ke gore, jaaka mokwadi a tla bo a mekamekana le go kwala terama, seo ke yona nako ya go kwala. Le gale, moterama ga a gapeletsege go tlhagisa fela ditiragalo tsa nako eo a kwalang ka yona; o ka nne a tlhagisa ditiragalo tsa nako e e fetileng, kgotsa a tlhagisa tsa nako eo e santseng e tla, le fa e ka nna go tlhagisa ditiragalo tsa yona nako eo a tla bong a kwala ka yona.

7.2.1.0.2 Go gone gore mo terameng ya gagwe, moterama a ka akaretse maphatana oomararo a nako. A ka tlisa kgakologelo kgotsa ponelopele mo ditiragalong tsa nako eo a kwalang ka yona. Ka go dira jaana, o tla bo a akareditse maphatana otlhe a nako; e leng nako ya go kwala, nako e e fetileng le nako e e tlang.

7.2.2.0.0 Nako ya ditiragalo:

7.2.2.0.1 Ka ga nako ya ditiragalo go tewa nako eo ditiragalo di diragalang kgotsa di diragetseng kgotsa di tla diragalang ka yona. Se, se raya gore, ga se gore fa moterama a kampane le go kwala, o a bo a kwala ka ga ditiragalo tsa nako eo a tshelang mo go yona fela. Go santse go kgonega gore a ka tshokane a kwala ka ga ditiragalo tsa nako e e fetileng kgotsa tsa nako e e tlang.

7.2.2.0.2 Fa e le fa moterama a kwala ka ga ditiragalo tsa nako e e fetileng, gona go raya gore o a bo a kwala ka ga ditiragalo jaaka a ka di gakologelwa. Ke ka moo go tshitshinngwang gore mo ntlheng eno, mo Setswaneng go dirisiwe lereo "kgakologelo". Lona le tla emela seo basekaseki ba Sekgoa ba se bitsang "flashback", mme mo Serantlatlaneng go dirisiwa lereo "terugflits".

7.2.2.0.3 Fa moterama a kwala ka ga ditiragalo tsa nako e e tlang, gona go tshitshinngwa gore go dirisiwe lereo "ponelopele". Lebaka ke gore, mo ntlheng e, moterama o a bo a dira ponelopele, kgotsa gona go bonela pele tiragalo kana ditiragalo tse di rileng.

Malan le Viviers bona ba dirisa lereo "toekomsverwagtinge" fa Van Luxemburg, Bal le Weststeijn bona ba dirisa lereo "anticipaties". Fa ba sosobanya dintlha mabapi le nako ka kakaretso, Malan le Viviers ba ikutlwatsa ka mafoko a:

"Literatuur werk met klanke en gebeure wat mekaar in die tyd opvolg. 'n Besondere hantering van tyd laat die skrywer toe om wye perspektiewe en oorskouings te kry en verskillende aspekte na willekeur te belig. Ons vind 'n opheffing van die gewone chronologie (tydvolgorde), die terugflitstegniek, 'n agternaperspektief, toekomsverwagtinge, 'n deureenskuiwing van tydsvlakke, 'n herhalings of sikliese struktuur, ens. Verteltyd (wat saamhang met taal gebruik) kan dus grootliks verskil van die vertelde tyd. Dit kan enkele minute duur om te vertel wat in die tydsbestek van 'n hele week gebeur het". 16 : 68

7.3.0.0.0 Kamano ya nako le lefelo-kgang:

7.3.0.0.1 Nako e amane thata le lefelo-kgang. Ga go na gore motho o ka bua ka ga nako a tlogela lefelo-kgang kwa morago, le fa e le gona go bua ka ga lefelo-kgang a tlogela nako kwa morago. Bobedi jwa diponagalo tse, ke di- ya- thoteng di bapile. Kwa ntle ga nngwe ya tsona, e nngwe e utlwala e tlhabela. Ka jalo, nngwe le nngwe ya tsona e bona bokao jo bo tletseng fa e bapisiwa le e nngwe.

7.3.0.0.2 Go bonala Malan le Viviers le bona ba etse tlhoko kamano e e tebileng magareng a nako le lemorago. Ba ikutlwatsa ba dumalana gape le Einstein moo ba swetsang ka ga lereo leo le supang kamano e. Ba re:

"Omdata daar na "Einstein se bevindinge besef is dat ruimte en tyd ten neuste saamhang, word daar dikwels gepraat van tyd-ruimte". 16 : 66

7.3.0.0.3 Fa nako e ya magalamasuge, lemorago le lona le a fetoga. Go fa sekao, lemorago le dinyaga di le lesome tse di fetileng, ga le tshwane le jaaka le tlhagelelang mo nakong ya jaanong. Fa e ne e le motse wa Setswana, o ka ne ga jaanong o rulagantswe ka mebila, o tsentswe motlakase, o diretswe ditsela tsa sekontiri, go neela fela dintlha di le mmalwa. Fa go tsewa Gouteng jaaka e ne e lebegae fa go sena go ribololwa gouta, go tla fitlhelwa e farologane gotlhelele le Gouteng ya gompiono. Mabaka a, a tshegetsa go sa beletse gore lemorago le tsamaya le nako, mme le nna le fetoga fa nako e ntse e tswela pele.

7.4.0.0.0 Khuetso ya nako mo badiragatsing:

7.4.0.0.1 Mo terameng, badiragatsi ba tlhagisiwa ba tshela mo nakong e e rileng. Botshelo jwa bona bo simologa e bile bo felela mo nakong ya go nna jalo. Ga ba tshelele mo nakong epe kwa ntle ga nako e e neetsweng mo terameng.

Ka jalo, ba tshwanetse go bonwa ba tshela ka nako eo. Ba e tshwanela. Go tla ba tshwanela nako e ba tshelang mo go yona, go a itlhalosa gore nako ya go nna jalo e a bo e ba khueditse. Ke jaaka badiragatsi mo go Motswasele II, ba gakgamalela go bona kgosi ya bona, Motswasele, a na le dikomiki. Lebaka ke gore, dikomiki di ne di sa tlwaelega, ka go ne go sa nowe teye, mme go godumiwa fela mogodungwana, go dirisiwa dilwana tsa tlhago jaaka digo le diphafana.

7.4.0.0.2 Fela jaaka badiragatsi ba tshwanetse go tshwanela lemorago leo ba tshelang mo go lona, ba tshwanetse gape go tshwanela nako eo ba tlhagelelang mo go yona. Ditiro tse ba di dirang le ditiragalo tse di ba diragalelang, e nne tsa nako eo ba tshelang mo go yona. Go fa sekao, fa e ka re moterama a kwala ka ga maphodisa a segompiono, a tlhagisa gore ba tsamaya ka dipere, ntlha ya go nna jalo e tla nna dikgakgamatso, gone re itse fa dipere di ne di dirisiwa mo malobeng.

7.4.0.0.3 Go konosetsa dintlha mabapi le nako mo terameng, go ka gatelelwa fa le yona e le botlhokwa jaaka diponagalo tse dingwe tsa terama. Go bonala terama e se kitla e dumelesega sentle fa e sa bontshe gore e emetse nako efe mo botshelong. Badiragatsi le bona ga ba kitla ba atlega go kgotsofatsa babuisi/bareetsi le fa e le babogedi fa ba sa tlhagisiwe ba tshela mo nakong e e rileng, e e ba tshwanelang, e bile e na le khuetso mo go bona.

KGAQLO YA 8

8.0.0.0.0 LEFELO-KGANG

8.1.0.0.0 Bokao:

8.1.0.0.1 Ka ga lefelo-kgang go tewa tulo eo moterama a e tlhophetseng terama ya gagwe. Badiragatsi kana batshameki ba gagwe ba tlhagelela mo felong fa go rileng; ga ba nne fela mo setaetaeng. Tulo kana lefelo leo ba tlhagisiwang ba le mo go lona le bidiwa lefelo-kgang. Makaela-gongwe a mangwe a a ka dirisiwang go supa tulo ya go nna jalo ke: "tikologo", "boalo", "maitshetleg"o le "lemorago". Lefelo-kgang e ka nna motseselegae, toropo, motsesetoropo, jalo le jalo.

8.1.0.0.2 Malope, Setshedi le Magele mo bukaneng ya bona ya masupatsela, Tswana 101-302 Study Guide 01, le bona ba dirile maiteko a go neela tlhaloso ya lemorago ka botlalo. Ka e se ke e gamiwa ka mogogorwane namane e ntse e le teng, ba ka tshwariwa molomo moo ba reng:

"Ka maitshetlego go tewa boalo jo bo kwa morago. Boalo jo bo thusa gore setshwantsho se se fa pele se bonale sentle se le mo tikologong ya sona ya tlhago". 18:24

8.1.0.0.3 Mo bukeng ya bona, Inleiding in de literatuurwetenschap, Van Luxenburg, Bal le Weststeijn le bona ba dira maiteko a go tlhagisa seo ba se tlhaloganyang ka ga lefelo-kgang. Bona ba neela tlhaloso ya bona jaana:

"Onder ruimte verstaan we de plaatsen, de locatie van de gebeurtenissen, zoals ze worden waargenomen".

39 : 188

8.1.0.0.4 Mo Setswaneng bontsi jwa diterama bo diragalela mo lemoragong la metseselegae. Dikao ke, Motswasele II, Dintshontsho tsa Lorato, Gareng ga metswi, Sekgoma I, Pelo e ja Serati, le tse dingwe. Le gale, go santse go na le diterama tseo di nang le lemorago le le farologaneng le la metseselegae. Tsona ke diterama jaaka Lobisa Radipitse, eo e diragalelang mo polaseng; Lerato ke eng?, eo e tlhakantseng toropo le motsesetoropo wa Tlhabane.

8.1.0.0.5 Ga se fela fa go tlhagisiwa leina la lefelo, moo motho o ka itseng lemorago la go nna jalo. Go santse go na le dintlha di le mothamonyana tseo di ka supang mofuta wa lemorago. Go sedimosa ntlha e, fa mo terameng go buiwa ka ga dikgotla, masaka, mekgoro, dikgomo, dipodi, ditonki, masimo, jalo le jalo, go setse go nna mo mpaananeng gore tulo eo ke motseselegae.

Mme, fa go tla go buiwa ka ga go tlihanasela ga dijanaga, diterene, mabone mo mebileng, ditsela tsa sekontiri, le tse dingwe, gona ka gale go tsewa tulo eo e le motsesetoropo. Le gale, ga jaana go fitlhelela tshwetso ka ga pharologano ya diponagalo magareng a metseselegae le metsesetoropo go tihokega leitho le le ntšhotšho le monagano o o bogale. Lebaka ke gore dilo di fetoga letsatsi le letsatsi, moo metseselegae le yona e setseng e na le diponagalo dingwe tsa metsesetoropo.

WU
LIBRARY

8.2.0.0.0 Kamano ya lefelo-kgang le nako:

8.2.0.0.1 Lefelo-kgang le amane thata le nako. Se, ke boammaruri gonne lefelo le fetoga go ya ka nako. Go neela fela sekao, Mafikeng jaaka a tihagelela gompiono, o farologane le wa maloba, mme, e bile, o tla bo a sa tshwane le gompiono mo dinyageng tse di lesome tse di tlang. Ntlha e, e supa ka botlalo gore lefelo le tsamaisana thata le nako. Le nna le tlihabologa fa nako e ntse e ya magala-masuge.

8.2.0.0.2 Go itshupa Du Toit le Kloppers le bona ba tshegetsa ntlha ya kamano magareng a maitshetlego le nako. Ba totobatsa ntlha e, moo ba buang gore:

"Die ruimtelike illusie van die literere werk word voor die leser ontvou wanneer hy van handelingsmoment tot handelingsmoment in die tyd (intrige) beweeg. Anders om gee die verwerking die illusie van tyd of tydsverloop wanneer die kyker van punt tot punt beweeg in die ruimte". 11 : 135

Go ya ka tlhaloso ya basekaseki ba, ga go kgonege gore go ka buiwa ka ga lefelo-kgang go sa akarediwe nako, fela jaaka go se kitla go buiwa ka ga nako go sa akarediwa lefelo-kgang.

8.3.0.0.0 Kamano ya lefelo-kgang le badiragatsi:

8.3.0.0.1 Lefelo-kgang kana maitshetlego ke lefatshe leo badiragatsi ba tshelang mo go lona. Ka jalo, kamano magareng a lona le badiragatsi ke ntlha ya botlhokwa. Gore ba kgodise, badiragatsi ba tshwanetse go tshwanela lemorago leo ba tlhagelelang mo go lona; le se ba rone. Ditiro tsa bona e nne tsa batho ba ba tshwanetseng go nna mo lemoragong la go nna jalo. Fa lemorago e le la motseselegae, boitshwaro jwa badiragatsi bao ba tlhagelelang mo go lona, e tshwanetse go nna jo bo tlwaelegileng jwa lefelo la mohuta oo. Fela jalo, badiragatsi bao ba filweng lemorago la motsesetoropo, ba tshwanetse go tshwantsha botshelo jaaka bo tlwaelegile koo.

Seno, ke boammaruri le ka mafelo a mangwe a a sa amiwang. Le gale, go gone gore modiragatsi yo o rileng a fetolake lemorago, go ya fela ka seo e leng maikaelelo a moterama ka ga modiragatsi yoo.

8.4.0.0.0 Botlhokwa jwa lefelo-kgang mo terameng ka kakaretso:

8.4.0.0.1 Go ruma dintlha ka ga lefelo-kgang, go ka gatelelwa gore le botlhokwa mo terameng. Ga go na gore terama e ka diragala fela go se na lemorago. Jaaka mo botshelong setshedi sengwe se na le moo se nnang teng, fela jalo, le mo terameng badiragatsi ba tshwanetse go tlhagisiwa mo lefelong le le rileng, leo le ba tshwanelang. Ka go rialo, ditiro tsa bona le ditiragalo tse di ba diragalelang, di tla dumelesega.

8.4.0.0.2 Mafoko a ga Ntsime, mo ketapeleng ya Pelo e ja Serati, a utlwala a phuthetse mo go lekaneng mabapi le lefelo-kgang. Le ena o santse a gatelela kamano ya lona le nako, le ka moo le dirisanang le badiragatsi, mmogo le botlhokwa jwa lona ka kakaretso mo terameng. O utlwala a tladitse tlatlana fa a reng:

"Baanelwa ba ba bopilweng ke mokwadi ka mafoko ba dira ditiro mme ba di direla felo gongwe. Felo foo ditiro le ditiragalo di diragalelang teng go bidiwa felokgang. Ditiragalo tsa baanelwa di tshwanetse go dumelelana le motlha le felo.

Fa mokwadi a kwala ka ga botshelo jwa toropo re tshwanetse go bona toropo eo. Ditiro le ditiragalo di tshwanela botshelo jwa toropo. Fa a kwala ka motse wa Setswana, mekgwa ya botshelo e dumelelana le botshelo jwa Setswana. Felo foo go tshwanetse go dumelelana le motlha o ditiragalo tseo di diragalang mo go ona. Fa mokwadi wa gompieno e ka re a kwala ka Gauteng a re "Koloi ya dipholo di le sonne e ne e tsamaya mo mmileng wa Eloff" re ka mo ganetsa gone diphologolo di tla kganela dijananga tse di tsamayang ka bofefo. Babuisi ba tshwanetse go tshela le baanelwa mo tikologong e ba leng mo go yona. Ba tshwanetse go e bona ka matlho a dikakanyo tsa bona". 27 : v - vi

B.4.0.0.3 Shole le P.S. Snyman ga mmogo le moporofesara J.W. Snyman mo bukeng ya bona ya masupatsela, e bong Tswana III Guide 3, ba gatelela se se tshwanetseng go elwa tlhoko mabapi le lefelo-kgang. Ba tlhagisa gore motho o tshwanetse go ela tlhoko ntlha e e latelang:

"A mokwadi o kgonne go re tshwantshetsa lefelo sentle le ditiragalo tse di diragalang mo go lona? Go tshwanetse ga nna jalo, gore kang e nne le lemorago le le bonalang. O lebelele le gore fa a thadisa popego ya tlholego o a be a ijesa monate wa mafoko fela, kgotsa o e amanya le se se diragalelang baanelwa". 36 : 40

8.4.0.0.4 Fa go tla gore terama e diragadiwe mo seraleng, go tshwanetse ga tsewa matsapa go bona gore serala se neela tebego e e tlhokegang. Mo terameng ya radio, go ka tlhagisiwa fela tlhaloso ya lefelo leo badiragatsi ba leng mo go lona. Medumo e e farologaneng, e e tshwanetseng lefelo la go nna jalo, e ka dirisiwa. Go fa fela sekao, go ka dirisiwa melelo ya ditumogo, dikgomo, dikgogo, jalo le jalo, go supa motseselegae; ga dirisiwa medumo ya diterene, dijanaga, met^vshine, le tse dingwe, go supa toropo kana motsesetoropo.

8.4.0.0.5 Mo terameng ya ditshwantsho, fela jaaka mo go ya thelebišene, lemorago go bontshiwe le le matshwanedi. Go fa sekao, fa go batlega lewatle, go iwe teng go tsaya ditshwantsho tsa mmatota; fa go buiwa ka ga thaba, go tlhagisiwe thaba ya nnete; fa go batlega ntlo, go iwe kwa e ka bonwang mme ya tsewa setshwantsho; fela jalo le ka mafelo a mangwe a a ka tlhokegang jaaka lemorago mo terameng e e rileng.

KGAOLO YA 9

9.0.0.0.0 MOLAETSA

9.1.0.0.0 Go tewa eng ka ga molaetsa?:

9.1.0.0.1 Ka ga "molaetsa" mo terameng, go tewa seo moterama a ratang gore batho ba se itse. Lebaka leo le tlhotlheletsang moterama go kwala, ke ona molaetsa. Mokwadi mongwe le mongwe fa a tsaya pene go kwala o a bo a na le molaetsa oo a ratang go o fetisetsa kwa babuising. Ga go na gore mokwadi a ka kwala fela a se na maitemogelo a a mo kgoberileng maikutlo, ao a ratang go a itsise babuisi. Maitemogelo a, a mokwadi, ke ona molaetsa, gone ke maikaelelo a gagwe gore maitemogelo a, a fitlhe kwa bathong ba bangwe. Gongwe go ka tlhagiswa gore botebo jwa maitemogelo a mokwadi, ke jona bo tlholang phisego ya gagwe go kwala. Gona, go a itlhalosa gore, fa phisego e sa teba, ga a kitla a rotletsega go kwala.

9.1.0.0.2 Malan le Viviers, mo bukeng ya bona, Spanningspel, ba dira maiteko a go tlhalosa seo molaetsa e leng sona. Bona ba tlhalosa fa molaetsa e le:

"'n Sentrale of oorheersende idee of konsep in die werk.

'n Abstrakte begrip wat verkonkretiseer word deur

handelinge, karakters of gebeure". 16 : 59

9.1.0.0.3 Ka ntlha ya fa terama e le ketso ya botshelo, gona maikaelelo a moterama ke go lemosa batho diphoso tsa botshelo tseo di ka tswang di sa lemogege sentle. Ka go dira jalo, batho ba tla iphepafatsa, mme ba tlogela go dira diphoso tse di rileng. Se, ke tsholofelo ya moterama. Go bapa le diphoso tsa botshelo, go santse go na le bontle jo moterama a ka batlang go bo lemosa batho ba bangwe. Ka jalo, mo terameng go tla nna le batshameki bao ba emetseng bontle le bao ba emetseng diphoso tsa botshelo. Makoko a mabedi a, a tla gogagogana, mme kwa bofelong, ga fenywa lekoko leo le diragatsang maikaelelo a mokwadi. Lekoko le, ke lona le tla bong le tshotse molaetsa-mogolo wa terama.

9.1.0.0.4 Go gone gore moterama a bo a lemogile mekgwa e mentle e mešwa le dikitso tse dintle tsa tswelopele tseo a bonang di ka latelwa mo botshelong. A lemogile gore ka go latela dilo tse, batho ba tla humisa botshelo jwa bona. Ka jalo a bo a ikaelela go kwala ka ga tsona. Molaetsa mo ntlheng e, ka go rialo, e tla bo e le wa thuto; go ruta batho ka ga seo a eletsang ba ka se itse.

9.1.0.0.5 Go neela fela sekao, molaetsa wa ga Raditladi mo terameng ya gagwe, Dintshontsho tsa Lorato, ke gore lerato le na le go nna botlha ka dinako dingwe.

Ke jaaka mo terameng e, le lere mathata kwa bofelong boemong jwa boitumelo. Go swa batho ba le bane, e bong Sakoma, Mmamotia, Ponalo le Kalafi. Botlhe ba swa ka ntlha ya lerato. Go feta foo, lerato le santse le baka tlhakatlhakano mo motseng; batsadi le bona ba iphitlhela ba amegile. Go bonala mokwadi a rata go itsise babuisi gore lerato le le sa itshekang ka gale le nna le difatlhi. Ntlha e, e tshegediwa ke modiragatsi Sakoma. Ena, go bonala a le megagaru. Ga a na maikaelelo ka ga lerato. Ke ka moo e reng a ratana le Ponalo, e re a bona Mmamotia, a fetole maikutlo. E bile, o feletsa a bolaile Ponalo gore a kgone go ratana le Mmamotia a sa kgoreletsege. Fela, kwa bofelong o feletsa a sule, a sa kgona go itumelela lerato le Mmamotia. Se se garosang pelo ke gore, ka megagaru ya gagwe, Kalafi, Ponalo le Mmamotia le bona ba feletsa ba sule. Tiragalo e, e tsala pheretlhego mo motseng wa Bangwato.

9.2.0.0.0 Mefuta ya molaetsa:

9.2.0.0.1 Go a kgonega, mo terameng, gore go nne le molaetsa e e fetang bongwe. Mefuta e e tlwaelegileng ke molaetsa-mogolo le molaetsanyana kana molaetsa wa tlaleletso. Mefuta e ya molaetsa e leriwe ke boleng jwa mongwe le mongwe wa yona mo terameng. Molaetsa o o nang le boleng jo bo gaisang, ke molaetsa-mogolo, mme, molaetsanyana ona, ke wa boleng jo bo kwa tlase. Ke gale, mo terameng go nna le molaetsanyana e e farologaneng, e e dirang mmogo go tshegetsa molaetsa-mogolo.

9.2.1.0.0 Molaetsa-mogolo:

9.2.1.0.1 Ka ga molaetsa-mogolo, go tewa molaetsa oo e leng ona konokono mo terameng. Go ka twe ke molaetsa o o tlhagang kwa go mokwadi ka tlhamalalo. Mo tlhagisong ya molaetsa o, mokwadi o a bo a itemoga gore o fetisa molaetsa o o rileng. Ga se jaaka mo ntlheng ya molaetsanyana, moo mosekaseki kana mmuisi a ka itemogelang molaetsanyana o o rileng kwa ntle ga go bo mokwadi ka esi a bo a o lemogile.

9.2.1.0.2 Molaetsa-mogolo ka gale o tshegetsang setlhogo sa terama. Fa mmuisi kana mosekaseki a leba setlhogo sa terama, o setse ka gangwe a kgona go akanya gore molaetsa-mogolo e ka nna ofe. Ka go rialo, go ka twe molaetsa-mogolo ke ona o supiwang ke setlhogo. Ka mo letlhakoreng le lengwe, ke bonnete jo bo sa nang bakanoko gore, molaetsa-mogolo mo terameng e e rileng, ke ona o tshegetsang setlhogo sa terama eo. Gongwe ntlha e, e ka senoga sentle fa go ka neelwa dikao tse di mmalwa tsa ditlhogo tsa diterama tsa Setswana, mme ga neelwa le tshoboloko ya molaetsa-mogolo wa nngwe le nngwe ya ditlhogo tse. Go ka tsewa, Pelo e ja Serati, Kobo e Ntsho, Pelo e Ntsho, Maragana, Motswasele II, Gareng ga metswe, Magagana, le Dintshontsho tsa Lorato.

9.2.1.1.0 Pelo e ja Serati:

9.2.1.1.1 Molaetsa-mogolo mo terameng e, ke fela jaaka setlhogo e kaya; gore pelo e ja serati, sebatlelwa ga e se je kgotsa ga e se rate. Ke jaaka Dithole a gana mosadi yo a mmatletsweng ke batsadi, e bong Mosidi, mme a ipatlela wa pelo ya gagwe e leng Nombini wa Letebele. Dithole o feletsa a nyetse Nombini, le fa batsadi le morafe otlhe wa Bakhudung ba kgaratlhile go mo itsa go nyala mosetsana yo ba mo kayang e le motswakwa.

9.2.1.2.0 Kobo e Ntsho:

9.2.1.2.1 Mo terameng e, molaetsa-mogolo ke ka ga kobo e ntsho; e leng yona purabura eo Bolokang a neng a gapeletsega go e apara. Le fa a lekile go itira seganana, e le go tila gore e nne moruti, o feletsa a sikere joko e e mo tshwanetseng, e leng gona go rina moruti.

9.2.1.3.0 Pelo e Ntsho

9.2.1.3.1 Molaetsa-mogolo mo terameng e, ke ka ga bopelotshula jwa ga Keikepetse jo bo feletsang bo mo latlhetse ka lemena. Pelo eo a e ntshitseng mo go Neo go dira meratiso ka yona, e mmaketse diphera. Le mmaagwe yo o neng a mo tlhotlheletsa go dira tiro e e maswe e, o welwa ke mathata; o ja ditlhare ke meno. Ke jaaka go twe ke pelo e ntsho.

9.2.1.4.0 Maragana:

9.2.1.4.1 Mo terameng e, mokwadi o batla go supa jaaka maragana teng a bana ba mpa a sa tsenwe. Le fa mokwadi a sa totobatse gore motsenela ke mang, gona go tsewa gore motsenela ke Mosila, gone Mojabeng le Lerothodi ke bana ba ga Makaba. Kgakgamalo e tla kwa bofelong fa ena yo go tsewang e le motsenela, a bona katlego ya go busa, fa ba e leng ba mpa, ba sule botlhe. Motho o ka tsaya gore mokwadi ga a arabela setlhogo. Fela, bonnete ke gore tiragalo e e ntseng jaana e a kgonega. Ke eo bomankge mo mererong ya bosekaseki ba e bitsang "Surprise", jaaka e tlhagisiwa ke Abrams mo bukeng ya gagwe, A glosary of Literary Terms mo tsebeng ya 128. Ka Setswana e ka bidiwa "Dikgakgamatso".

9.2.1.5.0 Motswasele II:

9.2.1.5.1 Molaetsa-mogolo mo terameng e, ke ka ga maitsholo a ga Motswasele, yo o neng a le pelotshetlha, a sa ratele batho ba bangwe dilo tse dintle, mme a batla fa tsotlhe e ka nna tsa gagwe; o tseela banna ba bangwe basadi, mme a ba latlhaganye ka go ba refosanya, fa a bona ba bangwe ba ba mo kgatlang. O tseela gape batho ditsabona, jaaka re bona a tseela Mogatsa-Moilwe, wa motlholagadi, dikgomo. Kwa bofelong bopelotshetlha jwa gagwe bo mo lerela dipharagobe, mme a fetse a thudisitswe botala ka tlhogo ke Moruakgomo.

Molaetsa o, o ka sosobanngwa ka seane se se reng: Moipolai ga a lelelwe. Motswasele o ipaketse mathata, mme kwa bokhutlong fa mathata ao a mo tsenya mo kotsing, re bona e le thupa e e mo tshwanetseng. Re bua ka bongwe fela jwa pelo gore a a tlhomole, a le utlwe.

9.2.1.6.0 Gareng ga metswi:

9.2.1.6.1 Se e leng molaetsa-mogolo mo terameng e, ke mathata ao Seemo a iphitlhelang a le mo gare ga ona ka ntlha ya bobeto jwa gagwe. O kgamphisa batho ba gagwe mme e re kwa bofelong ba mo tswele setlhabetsi. Metswi kana mebitlwa e a itsentseng mo go yona e fetsa e feditse botshelo jwa gagwe.

9.2.1.7.0 Magagana:

9.2.1.7.1 Mo go Magagana, Molaodi o palelwa ke go dirisa selepe sa magagana ka katlego gone a paletswe ke go itshokela go tshola sephiri ka ga selepe se. Boemong jwa gore a kgone go gapa bogosi ka go se dirisa, o a retelelwa. Se, se supa gore fa a ka bo a sa ntsha sephiri sa magagana, a ka bo a kgonne go gapa bogosi ka sona.

9.2.1.8.0 Dintshontsho tsa Lerato:

9.2.1.8.1 Mo terameng e, molaetsa-mogolo ke mathata a a ka lerweng ke lerato ka dipaka dingwe. Go bonala diphera di lerilwe ke go sa itshekang ga lerato. Sakoma o bua fa a rata Mmamotia, fela, lerato la gagwe ga le a itsheka, gone o mo tlhakanya le Ponalo. Kwa bofelong, lerato la mofuta o, le tlhola dintshontsho fela boemong jwa boitumelo le nakalalo. O feletsa a bolaile Ponalo gore a iketle le Mmamotia go se na lebote. Sebe sa phiri ke gore ga a kgona go bona botshelo jo a neng a bo eletsa le Mmamotia. Ena le Kalafi ba bolaana kwa Mokwena fa a fitlhela Kalafi a na le Mmamotia. Mmamotia ena o iphedisa ka go itigela mo godimo go lerumo. Ka jalo, lerato le le sa itshekang la ga Sakoma le bakile dintshontsho kwa bokhutlong jwa terama e.

9.2.1.0.3 Go a kgonega gore go nne le melaetsa-mogolo e mebedi mo terameng. Se, se raya gore melaetsa e a bo e na le boleng jo bo lekanang mo terameng ya go nna jalo. Go e tlhagisa ka bobedi, go supa fa mokwadi a bone e tla thusana go totobatsa maitemogelo a gagwe mo botshelong. Go fa sekao, mo go Pelo e ja Serati, molaetsa-mogolo wa gore pelo e ja serati, sebatlelwa ga e se rate, o logagane le molaetsa- mogolo wa setso se thulane le sešwa. Melaetsa-mogolo e, ga e thulane, boemong e a tlaleletsana go totobatsa maitemogelo a mokwadi.

9.2.1.0.4 E kete go santse go kgonega gore melaetsa-megolo e fete bobedi mo terameng. Le gale, se mokwadi a tshwanetseng go se tlhokomela ke gore, setlhogo se akaretse melaetsa-megolo yotlhe eo a ratang go e tlhagisa mo terameng ya gagwe. Fa setlhogo se kgona go e akaretsa yotlhe, go tla bo go raya gore e a tsamaelana. Ka jalo, e ka tshegetsana go tlhagisa ka bojotlhe maitemogelo a gagwe. Bogolo jwa terama le jone bo tshwanetse go nna joo bo tla akaretsang palo ya melaetsa-megolo eo mokwadi a ratang go e tlhagisa ka gangwe. Nako ya go diragatsa terama le yona e tla lelefala. Mokwadi o tshwanetse gape go ela tlhoko gore melaetsa-megolo ya gagwe ga e lere tlhakatlhakano mo kagong ya kgotlhang mo terameng.

9.2.2.0.0 Molaetsanyana:

9.2.2.0.1 Molaetsanyana ke oo o leng ka fa tlase ga molaetsa-mogolo ka maemo. Ga go tlhokege gore o tshegetse setlhogo ka tlhamalalo. Gongwe go ka twe ke molaetsa jaaka o ka bonwa ke mmuisi, mmogedi moreetsi le fa e le ena mosekaseki. Mabapi le melaetsanyana, go tla bo go tantswe magogwe nko fa go ka swediwa gore e ka nna mentsi go ya fela ka palo ya babuisi le ka moo mongwe le mongwe wa bona a tlhaloganyang ditiragalo mo terameng ka teng. Go gone gore fa motho o ntse o buisa terama e e rileng gangwe le gape, o lemoge melaetsanyana e o se kileng wa e lemoga fa o buisa terama eo la ntlha.

9.2.2.0.2 Go bonala go tlhagelela ga melaetsanyana go ikaegile bogolo segolo ka mabaka a a rileng. Gareng ga a mangwe, go ka tlhagisiwa a a latelang: bogolo jwa mmuisi/mmogedi/ moreetsi kana mosekaseki; dikgatlhego tsa motho; bong; le maitemogelo. Mabaka a, a ka tlhalosiwa bongwe ka bongwe ka mokgwa o o latelang:

9.2.2.1.0 Bogolo jwa mmuisi/mmogedi/moreetsi kana mosekaseki:

9.2.2.1.1 Mo lebakeng le, motho o ka lemoga molaetsanyana o o rileng, jaaka o tsamaelana le bogolo jwa gagwe. Se, se raya gore motho yo mošwa, gantsi o tla lemoga ka bonako molaetsanyana o o sekametseng mo dilong tsa bošwa, go feta jaaka a ka lemoga o o sekametseng mo dilong tsa segolo. Mogolo le ena, gantsi o tla lemoga ka bonako seo e leng sa bogolo, go feta jaaka a ka batlisisa ka sa bošwa. Ke jaaka le mo radiong le thelebišeneng, go na le mananeo ao a rulaganyeditsweng bašwa le ao a rulaganyeditsweng bagolo.

9.2.2.2.0 Dikgatlhego tsa motho:

9.2.2.2.1 Motho o ka lemoga gape molaetsanyana o o rileng, e le ka ntlha ya dikgatlhego tsa gagwe. Mo ntlheng e, go ka tlhagisiwa gore, go fa sekao, ramabole o tla sekamela mo go leng tsa mabole, rakgwebo mo go leng tsa kgwebo; moruti mo go leng tsa bodumedi; legodu mo go leng tsa bogodu; jalo le jalo.

9.2.2.3.0 Bong:

9.2.2.3.1 Bong jwa motho le bona bo na le seabe mo go laoleng temogo ya gagwe ya molaetsanyana o o rileng. Go rialo ke go re, dilo tsa sesadi jaaka di ka tlhagelela mo terameng, di tla nna le molaetsa o o rileng mo basading, go feta jaaka di ka tlhokomelwa ke banna. Banna, fela jalo, le bona ba tla kgatlhegela dilo tsa senna go feta tsa sesadi. Motho o ka bo o itemoga kgotsa o sa itemoge.

9.2.2.4.0 Maitemogelo:

9.2.2.4.1 Maitemogelo a motho le ona a ka nna le tlhotlheletso mo go direng gore a lemoge molaetsanyana o o rileng mo terameng, kgotsa molaetsanyana e e farologaneng eo e ikaegileng mo go seo e leng maitemogelo a gagwe. Maitemogelo a, a ka fetoga letsatsi ka letsatsi fa botshelo bo ntse bo tswela pele.

9.3.0.0.0 Badiragatsi jaaka dirori tse di rwalang molaetsa:

9.3.0.0.1 Mo terameng, mokwadi ga se ena a isang molaetsa ka tlhamalalo kwa babuising, bareetsing kgotsa kwa babogeding. O a romeletsa, gone molaetsa wa gagwe o tshwanetse go tla ka mokgwa wa tiragatso. Batho ba a ba romeletsang, ke badiragatsi ba a ba tlhophetseng terama ya gagwe.

Go ka twe ke bona dirori tseo di rwalang molaetsa wa gagwe, mme di o fetisetse kwa babuising. Seno, le gale, ga se reye gore sengwe le sengwe seo se buiwang ke modiragatsi mongwe le mongwe, ke molaetsa ka botlalo. Bonnete ke gore, tshwetso e mmuisi, mmogedi, moreetsi bogolo segolo mosekaseki a e fitlhelelang kwa bofelong jwa mmuisano wa badiragatsi ka kakaretso, ke yona molaetsa.

9.3.0.0.2 Go gone gore modiragatsi yo o rileng, a utlwale e kete ke ena a rweleng molaetsa wa mokwadi ka kakaretso. Go lemoga ntlha e, go batlega leitlho le le ntšhotšho le monagano o o feleletseng fa motho a reeditse, a lebeletse kana a buisa terama. Kakanyo e, e tshegediwa gape ke Ntsime mo ketapeleng ya Pelo e ja Serati, fa a reng:

"Gantsi re fitlhela go le moanelwa yo e leng ena mokwadi a tlhagisang dikakanyo tsa gagwe ka ene. Ke teng foo re tla fitlhelang botho jotlhe jwa mokwadi le dikakanyo tsa gagwe tsa botshelo". 27 : V

9.3.0.0.3 Gantsi, modiragatsi yo o utlwalang e le ena a rweleng molaetsa wa mokwadi ka tlhamalalo, e nna modiragatsi- mogolo kana mongwe wa badiragatsi-bagolo fa ba feta bongwe mo terameng. Badiragatsi ba go nna jalo, ba a bo ba tshegetsisa setlhogo le poloto-kgolo ya terama e e rileng eo ba tlhagelelang mo go yona.

Go feta foo, badiragatsi-bagolo ba santse ba ka thusana mo go
rwadisaneng molaetsa wa mokwadi ka tlhamalalo. Go totisa ntlha ya gore
badiragatsi bangwe ba ka utlwala ba emetse mokwadi ka tlhamalalo, go
tla neelwa dikao go tswa mo diterameng tse di mmalwa tsa Setswana.

9.3.0.0.4 Mo go Pelo e ja Serati, Dithole o ikutlwatsa e le ena a
rweleng molaetsa wa mokwadi ka tlhamalalo fa a bua le mmaagwe ka
mokgwa o o latelang:

"Nka se dire jaaka mme a batla.

Ke batla go dira jaaka pelo e batla.

Fa e le gore kwa ke welang teng

Boteng jwa gona bo ka nthoba molala

Go siame, gonne go robega wa me.

E seng wa ga mme kgotsa wa ga rre.

Mma, ke itumelela fa lo nkgodisitse;

Mme mosadi ena ke a mo itlhophela.

Ga se lona lo yang go tshela le ene,;

Ke nna.

Fa e le molelo ke a o ikgoletsa

Ga ke batle go fisiwa ke molelo o o goditsweng ke yo
mongwe". 27 : 8

Dithole o bua gape le rraagwe a re:

"Ntate o lebetse selo se le sengwe

Gore pelo e ja Serati.

Ntate o umakile gore go thata

Go tshela le motho yo mongwe,

Ka jalo go tlhokafala thata,

Gore go batlwe mosadi yo o siameng.

Jaanong ke nna ke tshwanetseng go ipatlela mosadi yo

Gonne ke nna ke tlileng go tshela nae.

Fa lona le seyo le ile badimong

Fa ditlhase tsa botshelo jwa lenyalo di nthanthanyetsa,

Fa ke tuka mo kgabong ya botshelo jwa lenyalo,

Lona le tla bo le seyo le letse golo go sa itseweng.

Jaanong ke tshwanelo gore ke ikgoletse molelo o,

Ke tle ke o ore ka kitso le tlhaloganyo

Gonne wa me motho ke tla bo ke mo ithutile". 27:10-11

Go totobatsa gape fa Dithole e le ena a rweleng molaetsa wa mokwadi ka tlhamalalo, a ka nopolwa gape fa a buang le rraagwe fa pele ga lekgotla a re:

"Rra ke itumelela lerato la batho ba gago mo go nna;

Fela ke utlwa botlhoko gonne ke tlile go ba swabisa.

Mosadi wa me ke wa pelo ya me,
 Mosadi wa me ga se wa morafe,
 Ke wa me ka a nkgapile maikutlo,
 A ke Letebele kana ga se Letebele.
 Mosadi wa me ke yo ke mo ratang ka pelo yotlhe;
 Nombini ke mo rata ka pelo yotlhe,
 Ga se melao ya morafe e ka nkgaganyang le ene,
 E bile ga se mafoko a borre ba a ka ntshokololang.
 Fa ke sa mo nyale ke swa le ene.
 Ga ke boife sepe mabapi le ditshiamelo tsa bogosi
 Fa lo bo batla lo ka nna lwa bo tsaya". 27 : 55

9.3.0.0.5 Mafoko a a buiwang ke Dithole mo dinopolong tse di fa
 godimo a tshegetsa setlhogo sa terama po!; gore pelo e ja serati,
 sebatlelwa ga e se rate. Jaaka go setse go tlhagisitswe gore
 molaetsa-mogolo ke oo o tshegetsang setlhogo sa terama, mme, e bile go
 le mo mpaananeng gore terama e fiwa setlhogo ke mokwadi wa yona, gona,
 ga go ka moo go ka dikadikwang go tlhagisa gore mo terameng e, mokwadi
 o tsentse mafoko mo molomong wa ga Dithole. Ena, Dithole, o tlhagisa
 dikakanyo tsa gagwe(mokwadi) ka tlhamalalo.

9.3.0.0.6 Mo go Lerato ke eng?, Matshediso, yo e leng modiragatsi-mogolo, o utlwala e le moromiwa wa mokwadi yo o tshepegang moo a tlhalosetsang Pulane seo lerato e leng sona. Ena a re:

"Pulane, lerato ke selo sa semowa,
Lerato ke selo sa dipelo tse pedi.
Ga le medisiwe ke dipopego tsa ka fa ntle;
Le medisiwa ke boleng jwa motho jo bo ka fa teng.
Boleng jwa botho jwa ka mo teng ke selo se se dimofetseng.
Ga bo bonwe ka matlho a senama;
Bo bonwa ka matlho a semowa;
Bo tsikitliwa ke maikutlo a semowa;
Bo utlwiwa ke ditsebe tsa semowa;
Mme dipelo tse pedi tsa semowa di amogelane.
Ka moo lerato ga le laolwe ke dipopego tsa senama;
Ga le laolwe ke dithoto le dithata tsa lefatshe.
Ke tiragalo e e dimofetseng,
E e tswang kwa botennye jwa botho jwa semowa.
Ga le amane le botho jwa senama jwa lentle". 25 : 11

Ka mafoko a, Matshediso, yo e leng motshameki-mogolo mo terameng e, o araba potso e e bodiwang ke Setlhogo, Lerato ke eng?.

Go bonala mokwadi a lemogile gore bontsi jwa batho ga bo itse seo lerato e leng sona, mme ka Matshediso, a batla go baya tsatsing tota seo lerato e leng sona. Tlhaloso e e neetsweng mo nopolong e e fa godimo, e supa botebo jwa maikutlo a mokwadi ka ga lerato leo e leng la nnete.

9.3.0.0.7 Mo go Motswasele II, Moruakgomo o utlwala e le ena a tlhagisang maikutlo a mokwadi mabapi le puso e e sa lolamang ya ga Motswasele. Ena, Moruakgomo, fa a supa di ngongorego mabapi le puso ya ga Motswasele, o ikutlwatsa ka mafoko a:

"... Le fa go ntse jalo Motswasele ga a tlhomama,
Le puso ya gagwe mo motseng ga e a lolama.
Bakwena o a ba tshwenya, le kgomo o a di ba jela;
O ba thukutha basadi, a re o a ba nyala,
E re yo o mo terang a ipate "Ke a tlhadisiwa!"
A re "Mosadi wa me ke seaka le moloi".
A phuthe morafe o mo golegele koloi,
Go tlhokafale moganetsi a tshaba go lefisiwa;
Gonne le kgosi e aka go a twe: "Ešee, Morena"!
Kana-he o dirwa ke ka ba mo šele leina,
Popota ya leina, ba re ke ene "Modimoagae".
Ka a humile a na le dilo tsa Sekgoa mo gae.

Mme ntle le Bakwena ke tla tloga ke ba dumela,
 Ba re, moletse wa kgomo o tshwarwa ke ngwana a rra-
 motho,
 O tshwarwa ka diatla ke motsalwa le motho,
 Bontsi jone bo tle bo mo gatagata motlhala". 32:4-5

Ga go pelaelo gore mabaka a a tlhagisitsweng mo nopolong e, a
 kgoberile maikutlo a mokwadi ka ga botho jwa ga Motswasele. Mabaka a
 go sa lolamang ga puso ya gagwe, jaaka a jela batho dikgomo; a
 thukutha banna basadi ba bona, ba e reng morago a ba latlhaganye; a sa
 tsitsibane mmele go jela le batlholagadi ditsabona. Le rona re le
 babuisi, mabaka a a ntseng jaana, ga a re itumedise. A dira gore re
 felele puso ya ga Motswasele pelo. Ke jaaka e re le motsing a
 bolawang, re swetse ka bongwe jwa pelo gore, go ne go se na motsotso o
 o mo tshwanetseng jaaka oo. Re gololosege mo moweng le morafe wa
 Bakwena, ga mmogo le mokwadi yo go bonalang a tshwenngwa ke botho jwa
 sera se.

9.4.0.0.0 Molaetsa o lemoqiwa jang mo terameng?:

9.4.0.0.1 Go tla bo go sa buiwe nnete fa go ka twe molaetsa o
 buisiwa mo terameng, kgotsa gona go tsewa mo melomong ya batshameki
 jaaka ba ka bo ba tlhagelela mo seraleng, le fa e ka nna go utlwiwa go
 tswa mo radiong. Bonnete ke gore, mo terameng go tlhagelela
 ditiragalo. Ditiragalo tse, ke tsona di tshwanetseng go buisiwa kana
 go reediwa le fa e ka nna go lebelelwa.

Go lemoga molaetsa mo terameng, motho o tshwanetse go buisa terama yotlhe. E ka nna gape go e reetsa yotlhe kana go e bogela yotlhe. Tshwetso e motho o e fitlhelelang fa o sena go buisa terama yotlhe, ke yona molaetsa-mogolo wa terama eo. Tshwetso ya go nna jalo, ka gale, e tla nna e e tsamaelanang le setlhogo sa terama.

9.4.0.0.2 Pele motho o ka fetsa go buisa terama, ga gona gore o ka tlhaloganya molaetsa-mogolo wa yona. Bojotlhe jwa terama ke jona bo khuparetseng molaetsa-mogolo. Se, ka go rialo, se raya gore, molaetsa e mpa e le kgopolo eo e tlang mo kakanyong ya motho fa a batla go fitlhelela tshwetso ka ga seo a se buisitseng mo terameng e e rileng. Ga go na gore go ka twe molaetsa o buisiwa mo terameng. Go tlhaloganya ditiragalo sentle, ke gona go ka thusang mo go lemogeng molaetsa mo terameng.

9.5.0.0.0 Botlhokwa jwa molaetsa mo terameng:

9.5.0.0.1 Molaetsa o botlhokwa mo terameng, fela jaaka metsi a le botlhokwa mo sekakeng. Le fa o sa kwadiwe ka tlhamalalo mo terameng, ke ona ntlha ya botlhokwa go gaisa. Diponagalo tse dingwe tsotlhe - jaaka lemorago, nako, badiragatsi, kgotlhang, le tse dingwe, di dira mmogo go lere seo e leng molaetsa mo terameng. Kwa ntle ga go tlhagisa molaetsa, diponagalo tse, ga di na mosola. Katlego ya mokwadi go nyalagantsha diponagalo tse, ka jalo, e tla lere katlego mo go tlhagiseng molaetsa wa gagwe. Go sa lebalwe gore, ka la ntlheng, ke molaetsa wa go nna jalo, o o mo gapeleditseng go kwala terama. Go ne go se na gore mokwadi a ka kwala fela a se na molaetsa oo a ratang go a fetisetsa go batho ba bangwe.

9.5.0.0.2 Go ruma kgaolo e ya tshekatsheko ya molaetsa, go ka tlhagisiwa gore, e kete go itshupile kwa ntle ga pelaelo gore molaetsa o botlhokwa mo terameng. Ke ona o fisang mokwadi; o mo kokonele, go fitlhelela a bo a tsaya pene go kwala terama. E le gore, ka go dira jalo, a o fetisetse kwa go batho bangwe. Setlhogo seo a se neelang terama, e tla nna se se kgoeletsang kwa go seo e leng molaetsa wa gagwe. O tshwanetse gape go tlhopha badiragatsi ka matsetseleko, gore ba tle ba tshwanne, ba kgodise, mme, ka go rialo, molaetsa o kgone go fetela sentle kwa a ratang o fitlha gone. Nako, lemorago le diponagalo tse dingwe tsotlhe, le tsona di tshwanetse go rulaganngwa sentle go thusa mo phetisong ya molaetsa.

KGAOLLO YA 10

10.0.0.0.0 BOKHUTLO LE DITSHWAELO KA KAKARETSO

10.1.0.0.0 Bokhutlo:

10.1.0.0.1 Kwa bokhutlong jwa tiro yotlhe eno ya go tlhagisa dintlha tsa botlhokwa mabapi le tshekatsheko ya terama mo Setswaneng, go botlhokwa go tlhagisa gape gore, ka ga tshekatsheko, ga go tewe go kgaratlhela go supa bakwadi ba dikwalo dibola fela. Maikaelelo ka ga tshekatsheko ke go leka go thusana le bakwadi mo tlhagisong ya dikwalo tseo di eletsegang. Basekaseki ba tshwanetse go nna badira- mmogo le bakwadi, e seng go nna baba kgotsa basotli ba bona. Tirokgolo ke go lere tlhabololo mo dikwalong. Ka jalo, basekaseki ba tshwanetse go sekaseka dikwalo ka lerato; ba akgola bakwadi moo ba dirileng bontle, mme moo go tlhagelelang makoa, ba a supe ka mowa o montle. Bonnete ke gore basekaseki ga ba tshwanela go nna batsomi ba diphoso kana makoa a bakwadi. Boemong, ba tshwanetse go nna baeletsi ba bakwadi, ba ba thuse mo maikaelelong a bona a go tlhagisa kana go taka dintlha tsa botshelo.

10.1.0.0.2 Mabapi le terama ya Setswana ka boyona, go botlhokwa go gatelela gore ga e tshwane gotlhelele le diterama tsa dipuo tse dingwe.

E bile, go a itshupa e ka se tsoge e tshwanne le tsona. Seno, e tla sala e ntse e le bonnete, fa fela Batswana ba santse ba somaretse setso sa bona. Ke fela fa Batswana ba ka latlha setso sa bona, moo terama ya Setswana e ka fetogang go tshwana le diterama tsa setshaba kana ditshaba tseo Batswana ka bosì ba tla bong ba itlhophetse go se/di latela. Ka go rialo, terama ya Setswana e tla bo e ile ga Moribe.

10.1.1.0.0 Kamano ya diponagalo tsa terama:

10.1.1.0.1 Le fa mo tshekatshekong ka gale diponagalo tsa terama di kumaganngwa, bonnete ke gore, tsona di amane thata. Ponagalo nngwe ga e kitla e felela kwa ntle ga tse dingwe. Ya re motho a bua ka ga nngwe ya tsona, o iphitlhele o setse o akaraditse e nngwe kana tse dingwe. Go fa sekao, ga go kgonege gore motho a ka bua ka ga mmuisano kwa ntle ga go ama badiragatsi, ba tota e leng badiragatsi ka ntlha ya ona; fa o bua ka ga semelo sa badiragatsi, o iphitlhele o setse o amile lefelo-kgang, ka ntlha ya fa e le lona le nang le khuetso mo semelong sa bona; lefelo-kgang le lona ga le nne ka go tshwana ka dinako tsotlhe, le fetoga fa nako e ntse e feta, mme, ka go rialo, motho o gapeletsege go bua ka ga lefelokgang mo nakong e e rileng. Mabaka a a jaana, a supa kwa ntle ga pelaelo gore, diponagalo tsa terama di dira mmogo; le gore, ga di ka ke tsa kgaoganngwa. Go bo mo tshekatshekong di kumaganngwa, e a bo e le fela gore di tlhalosiwe sentle ka bongwe ka bongwe.

10.1.1.0.2 Fa terama e kwalegile sentle, e a bo e le fa diponagalo tsotlhe tsa yona di tlhagisitswe ka matsetseleko, e bile di amane sentle. Fa e nngwe ya tsona e tlodisiwa matlho ka go sa tseelwe matsapa a a tlhokegang, gona e tla atlafisa tse dingwe mme ya di fokoletsa boleng. Kamano ya diponagalo tsa terama e ka tshwantshiwa le kamano ya dirwe tsa mmele. Fa serwe sengwe sa mmele se sa itekanela, mmele otlhe o utlwala o sa iketla. Ke fela fa dirwe tsotlhe di le mo maemong a a tshwanetseng, moo mmele otlhe le ona o ikutlwang o iketlile. Se, ke boammaruri jo bo se nang bokanoko le ka diponagalo tsa terama go dira gore e utlwale e tswile diatla.

10.2.0.0.0 Ditshwaelo ka kakaretso:

10.2.0.0.1 Go garela dintlha tsotlhe mo tirong e, go ka tshwaelwa ka kakaretso mabapi le tshekatsheko ka bophara. Tshekatsheko e namile. Mme, bogolo jwa bonamo jwa yona, bogolo segolo mo dipuong tsa Bantsho, ga bo ise bo batlisisiwe kgotsa go gona go phuruphudiwa. Go matshwanedi, ka jalo, gore basekaseki ba kgaratlhele go ikala mo bonamong jo bo anameng jo jwa tshekatsheko. A go dirwe ka natla go tlhagisa dikakanyo le maitemogelo a mašwa mabapi le tshekatsheko ka bophara ya dikwalo. A basekaseki ba tseye matsapa go iponela dintlha tse dingwe ka bobona.

10.2.0.0.2 A tshekatsheko e seke ya nna go boeletsa dintlha le dikakanyo tse di setseng di tlhagisitswe ka basekaseki ba bangwe fela, bogolo segolo go tswa mo tshekatshekong ya dikwalo tsa Sekgoa. A mo ditshekatshekong tsa mothale o, re batle fela lesedi, e seng go di latela re boduletse. Go buisa re bo re nopola dikakanyo tsa basekaseki ba bangwe fela, ga go tlise kgolo le tlhabologo mo tshekatshekong. Boemong, go kganela tswelelopele le go ikakanyetsa, mme ka jalo, tshekatsheko e gapeletsege go ritarita felo go le gongwe fela. Ke fela ka go tlisa dikakanyo le maitemogelo a mašwa mo tshekatshekong, moo re ka bonang kgatelopele mo lephateng le.

10.2.0.0.3 Tshekatsheko e tshwanetse go tsewa e le selo se se tshelang; se se fetogang letsatsi lengwe le lengwe; se se ka fetolwang ke mabaka a botshelo; seo se ka fetofetogang go ya ka go farologana ga batho. Kana tota gona dikwalo di bua ka ga botshelo, ka jalo tshekatsheko ya dikwalo le yona e tshwanetse go tshela. Mme, selo se se tshelang, ga se eme felo go le gongwe, se a fetoga. Maitemogelo a letsatsi lengwe le lengwe a tshwanetse go tlisa ditlha tse dintšhwa mo dikakanyong tsa basekaseki mabapi le dikwalo. Fela, se se botlhokwa ke gore go se lebalwe setso sa Batswana fa go tliwa mo tshekatshekong ya dikwalo tsa Batswana.

10.2.0.0.4 Gore motho a kgone tiro e e masisi e ya go sekaseka terama (le dikwalo tse dingwe tsa Setswana), o tshwanetse go itlwaetsa go buisa. Buisa dikwalo ka esi, mme o di buisa ka kelotlhoko. Se ikanye go tsaya fela mo melomong ya ba bangwe, e leng bokoa jo bo aparetseng batho ba bantsi bao ba itekang mo mererong ya tshekatsheko. Leka go ikakanyetsa le go fitlhelela ditshwetso dingwe ka bowena.

10.2.0.0.5 O tshwanetse gape wa ikokoanyetsa dibuka tse di farologaneng tsa tshekatsheko, go akarediwa le tsa maleme a mangwe ao o kgonang go a buisa. Tsona di tla thusana go go okeletsa kitso eo o tla bong o e iponetse ka bowena, kgotsa, e nna wena o tlatsang mo dikakanyong tsa basekaseki ba bangwe, moo go utlwalang ba lebetse dintlha dingwe. O, ke ona mofuta wa tirisano-mmogo e e tlhokegang go tsweletsa tshekatsheko ya dikwalo tsa Setswana pele.

10.2.0.0.6 Ke rata go baya baithutela-tshekatsheko mo leseding ka gore, go sekaseka dikwalo ga se go tlhola go ngangisanwa ka ga dintlha tse di rileng tse di tlhagelelang mo go tsona (dikwalo), e bile, ka gongwe go se na le mabaka a go itshetlegilweng ka ona. Mo tshekatshekong, mongwe le mongwe o na le tetla ya go tlhagisa dikakanyo tsa gagwe mabapi le lokwalo lo lo rileng. Kana gona dikgatlhago le maitemogelo a batho ga a tshwane; ga re bone botshelo ka go tshwana.

Le gale, se se botlhokwa ke gore dintlha kana dikakanyo tse motho o di tlhagisang, di iphaphe le diteng tsa lokwalo loo a buang ka ga lona. A se ikakanyetse dintlha tseo lokwalo ka bolona lo sa di ameng gotlhelele.

10.2.1.0.0 Maikarabelo a bakwadi

10.2.1.0.1 Gore terama ya Setswana e tswelele e bo e itsetlele go gaisa, bakwadi ba tshwanetse go tlhokomela gore ba se e amologanye le setso sa Batswana. Seno ba tshwanetse go se tlhokomela ba ntse ba etse tlhoko gore, terama ke ketso ya botshelo. Ka jalo, terama ya Setswana e tshwanetse go nna ketso ya botshelo jwa Batswana, mme ka mo botshelong jwa Batswana go na le dingwao, meila le ditumelo tsa bona ka kakaretso. Kwa ntle ga dintlha tse, ga go ka ke ga buiwa ka ga go nna teng ga Batswana. Gore ba bidiwe Batswana, ke ka ntlha ya mabaka a, a a ba farologanyang le ditšhaba tse dingwe.

10.2.2.0.0 Maikarabelo a basekaseki:

10.2.2.0.1 Ka fa letlhakoreng le lengwe, basekaseki le bona ba rwele maikarabelo a go phuthama kgotsa go tswelela ga terama ya Setswana. Fa le bona ba somaretse setso, terama ya Setswana e tla nna e nna teng. Mme, fa ba fokilwe ke mewa esele, gona ba tla gogela terama ya Setswana kwa timelong. Jaaka go kailwe pejana mo kgaolong e, basekaseki ba tshwanetse go thusana le bakwadi ba diterama go tshegetsa setso, le go tlhokomela gore terama ya Setswana e nne ketso ya botshelo jwa Batswana.

Moo bakwadi ba utlwalang ba ikgatholosa setso, basekaseki ba tshwanetse go ba busetsa mo nneteng le go thusa babuisi le/kana baithutela tshekatsheko go kakatlela seo e leng boammaruri ka ga botshelo jwa Batswana.

10.2.2.0.2 Ke nesetsa mafoko a basekaseki Chinweizu le ba bangwe pula mo bukeng ya bona, Towards the decolonization of African Literature, moo ba gatelelang botlhokwa jwa basekaseki mo go somareleng setso. Motho o ka ipotsa potso, fela jaaka le bona ba ipotsa gore, basekaseki ba ka thusa jang bakwadi mo maitekong a bona a go kganela mowa o o lekanang go foka dikwalo tsa bona? Go araba potso ya mothale o, basekaseki ba, ba mowa o le mongwe le kakanyo eo e setseng e tlhagisitswe fa godimo gona mo karolwaneng e gore, basekaseki ba tshwanetse go thusana le bakwadi go somarela setso. Go tla go e gama ka mogogorwane namane e ntse e le teng, ke rata go ba tshwara molomo moo ba reng:

"In posing this question in this manner, we wish to emphasize that the role of the critics is secondary. Their proper role is that of a helper, not legislator, to writers and audience. Their authority exists only insofar as they remain representative of the society for which the writers produce. They certainly have no independent authority to Lord it over either writers or audience". 6
: 127

10.2.2.0.3 Ka go tlhagisa dintlha tse di mo nopolong e e fa godimo, go utlwala basekaseki ba, ba tladitse tlatlana. Seo go utlwalang se tshwanetse kelotlhoko e e tsepameng go gaisa, ke ntlha ya go re; botlhokwa jwa basekaseki bo tla sala bo ntse bo totobetse, fa fela, e santse e le baemedi ba setšhaba se bakwadi ba se kwalelang dibuka. Fela jalo, le mo terameng ya Setswana, basekaseki ba tla dira ka nepagalo fa fela ba santse ba iphaphile ka setso sa Batswana. Ba itse dingwao le ditumelo tsa Batswana ka kakaretso.

10.2.2.0.4 Nka iphitlhela ke jela ka mogopo o mosweu fa nka bona boleng jwa tshekatsheko bo sekametse mo go gololeng dikwalo tsa Setswana mo khuetsong ya dipuo disele, bogolo segolo puo ya Sejatlhapi, seo go bonalang se kgaratlhela go hupela dipuo le ditso tsa merafe le ditšhaba tse dingwe. Bakwadi le basekaseki bogolo, ke bona ba tshwanetseng go lwela kgololosego le kgolo ya terama le dikwalo tse dingwe tsa Setswana ka kakaretso. Fa ba itshupa go nna masupatsela a mmatota, go tla nna bonolo mo Batswaneng ba bangwe botlhe go bona kwa tsela e lebisang teng le go itse kwa kgololosego ya puo ya bona e gone. Fa go na le baeteledipele mo go somareleng setso, go tla nna bonolo go nna le balatedi mo mokgapheng o.

NWU
LIBRARY

TSHOSOBANYO

Maikaelelo ka ga tshekatsheko e, ke go thusa barati ba terama ka dintlha tsa botlhokwa tse ba tshwanetseng go ikaega ka tsona fa ba batla go tlhaloganya terama botoka. Mo ntlheng e, terama ya Setswana. Barati ba terama e ka nna bakwadi, babuisi, basekaseki, babogedi le baikaelela-go-kwala terama.

Ka ga dintlha tsa botlhokwa, go kobilwe diponagalo tsa terama, e leng tsona di e fang sebopego se se dirang gore e bidiwe terama. E bile, di e tlhaola mo mefuteng e mengwe ya dikwalo. Diponagalo tsa go nna jalo ke: badiragatsi, poloto, molaetsa, mmuisano, jalo le jalo.

Go botlhokwa gore diponagalo tse di tlhagisitsweng fa godimo le tse dingwe di elwe tlhoko le go tlhologanngwa ka botlalo. Go tshwanetse ga elwa gape tlhoko le mokgwa oo di tshwanetseng go dirisiwa ka ona mo terameng go e fa maemo a a tsholetsegileng. Diponagalo tse, di tshwanetse gape tsa tlhaloganngwa go ya ka setso sa Batswana. Lebakalegolo la gore go ikaegiwe ka setso ke gore, terama ke ketso ya botshelo. Ka jalo, go a itlhalosa gore terama ya Setswana ke ketso ya botshelo jwa Batswana.

Go tla elwa tlhoko gore, fa diponagalo tse di umakilweng di ntse di tlhalosiwa ka botlalo, go a nne go nna le sekao kana dikao go tswa mo diterameng ka go farologana tsa Setswana. Fa go tlhokega, dikao di nna mothamonyana. Seno se dirwa ka maikaelelo a gore di thusane go sedifatsa ponagalo e e mo leisong.

Ditshwaelo tsa basekaseki ba bangwe le tsona di sekegetswe tsebe: di ganediwa moo di utlwalang di sa dumelesege; di tshegediwa le go gatelelwa moo di utlwalang di lolame; le gona go tlalelediwa moo di utlwalang di tlhaela. Kgato e, e tserwe ka maikaelelo a go totobatsa le go godisa ditlhaloganyo tsa bakgatlhegedi ba terama ya Setswana.

Tshekatsheko e, e tla bo e dira tiro eo e ikaeletsweng ka yona, fa e tsosolosa le go godisa kgatlhego ya barati ba terama ya Setswana. E tshwanetse gape go tsosa kgatlhego mo babuising le babogeding ka kakaretso gore ba dire maiteko a go kwala diterama ka Setswana. E rotloetse bakwadi le basekaseki ba terama go dira tiro ya bona ka matsetseleko a a oketsegileng. Fa terama ya Setswana e tseelwa matsapa a a tshwanetseng, e tla gola, e nonofe, le go oketsa boleng jwa yona go feta jaaka e ntse ga jaana.

SUMMARY

This research is aimed at helping those interested in drama. Particularly, Setswana drama. The central focus is in directing the reader's comprehension to the various elements contained in Setswana drama. Elements such as characters, plot, message, dialogue, etc., are typical of the intention in this research.

It is of utmost importance that any would-be reader of Setswana drama should observe the above-stated principles in relation to the culture of the Batswana. This is necessitated by the fact that drama is designed to imitate man's life. Therefore, Setswana drama is consistent with this requirement.

It will be observed that, in the process of exposition of the various principles, there are accompanying examples from different dramas of Setswana. Examples intended to clarifying particular principle(s). As a result, the number of examples depend on the complexity of the principle(s).

Other critics' views are attended to in this research: opposed where they seem unacceptable; supported where they are appreciated; and supplimented where it is necessary. This dimension is considered for purposes of deepening and broadening the reader's objective comprehension of Setswana drama.

Finally, the explicit suggestions in the last phase of this research are directed toward cultivating interest in the readers and viewers of Setswana drama. This interest would be measurable by the latter's contribution in Setswana drama by forms of writing. Writers and critics alike are induced to striving for perfection in their spheres. It is in the opinion of this researcher that successful attainment of the objectives contained in this research (i.e. comprehension of Setswana drama and contributions to Setswana drama), will develop, maintain, improve, and probably enhance the quality of Setswana drama.

BIBILIOKERAFI

1. Abrams, M.H. : (1971) A Glossary of Literary Terms. (Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York)
2. Ayisi, E.O. : (1980) An Introduction to the Study of African Culture. (Heinemann, London)
3. Barnett, U.A. : (1985) A vision of Order - A Study of Black South African Literature in English (1914-1980) (Maskew Miller Longmann, Cape Town).
4. Beckett, S. : (1981) Waiting for Goddot. (Faber and Faber, London)
5. Boulton, M. : (1968) The Anatomy of Drama. (Routledge & Kegan Paul Ltd., London)
6. Chinweizu, Ie : (1985) Toward the decolonization of African Literature. (KPI Limited, London)
Jemie, O. Ie
Madubuike, I.

7. Cohen, B.B. : (1973) Writing About Literature. (Scott Foresman and Company, London)

8. Conradie, P.J. : (1979) Hoe om 'n Drama te ontleed. (Academica, Pretoria)

9. Cuddon, J.A. : (1982) A dictionary of Literary Terms. (Hazell Watson & Viney Ltd., Great Britain)

10. Dorsch, T.S. : (1965) Aristotle Horace Longinus, Classical Criticism. (Penguin Classics)

11. Du Toit, P.J. : (1982) Tema en Tegniek. (Academica, Pretoria)
le Kloppers, A.

12. Gaetsewe, G.S. : (1981) Botsang Rre. (Oxford University Press, Cape Town)

13. Goldie, F. : (19?) Write Stories and Novels that sell.
(Varia books, Alrode Alberton)

14. Guma, S.M. : (1983) The Form, Content and Technique of Traditional Literature in Southern Sotho
(J.L. Van Schaik (Pty)Ltd., Pretoria)

15. Krech, D. le : (1974) Elements of Psychology (Third Edition).
Crutchfield, R.S. (Afred A. Knopf, Inc., New York)
le Livson, N.

16. Malan, C. le : (1979) Spanningspel = 'n Inleidende gids tot
Viviers, A. die Afrikaanse en Nederlandse Literatuur
-studie. (P.J. de Villiers FVB-Sentrum,
Bloemfontein)

17. Malepe, A.T. le: (1976) Tswana 1 Pr 2 (Sections A & B). (Univer
Snyman, J.W. sity of South Africa, Pretoria)

18. Malope, R.M. le: (1980) Tswana 101 - 302 Study guide 01. (Univer
Setshedi, J.E. le sity of the North, Pietersburg)
Magele, M.S.

19. Mmileng, M.T. : (19?) Lehudu. (J.L. Van Schaik Ltd., Pretoria)

20. Modise, D.M. : (1972) Gareng ga Metswi. (J.L. Van Schaik Ltd.,
Pretoria)

21. Modise, D.M. : (1978) Magagana. (J.L. Van Schaik Ltd.,
Pretoria)

22. Modise, D.M. : (1974) Maragana. (J.L. Van Schaik Ltd.,
Pretoria)

23. Moloto, E.S. : (1964) A critical investigation into the Standardization of Written Tswana (University of South Africa, Pretoria)
24. Moroke, S.A. : (19?) Lobisa Radipitse. (Bona Press, Cape-Town)
25. Ntsime, J.M. : (19?) Kobo e Ntsho (Via Afrika Limited, Johannesburg)
26. Ntsime, J.M. : (19?) Lorato ke eng? (Via Afrika Limited, Johannesburg)
27. Ntsime, J.M. : (19?) Pelo e ja Serati. (Via Afrika Limited, Johannesburg)
28. Ntsime, J.M. : (19?) Pelo e Ntsho. (Via Afrika Limited, Johannesburg)
29. Plaatje, S.T. : (1975) Dintshontsho tsa bo Julius Kesara. (Witwatersrand University Press, Johannesburg)
30. Plaatje, S.T. : (1981) Diphosophoso. (Pula Press. Gaborone)
31. Raditladi, L.D. : (19?) Dintshontsho tsa Lorato. (Bona Press Ltd., King William's Town)

32. Raditladi, L.D. : (1945) Motswasele II. (Witwatersrand University Press, Johannesburg)
33. Raditladi, L.D. : (197) Sekgoma. (Bona Press Ltd., Johannesburg)
34. Seboni, M.O.M. : (1980) Morekisi wa Venisi. (Lovedale Press, Cape Town)
35. Shole, J.S. : (1987) Mefama ya diterama tsa Setswana 1939 - 1984: dikao ka Raditladi, Ntsime le Modise. (University of Bophuthatswana, Mmabatho)
36. Shole, J.S. le : (1978) Tswana III Guide/Gids 3.
Snyman, P.S. le (University of South Africa,
Snyman, J.W. (prof) Pretoria)
37. Sikwane, L.Z. : (1987) Marothodi. (L.Z. Sikwane Publishers, Mabopane)
38. Van Luxenburg, J. : (1983) Inleiding in de Literatuur/Wetenschap
le Bal, M. le (Dick Countinho-Badlaan 2, Muiderberg)
Weststeyn, W.
39. (1986) The World Book Encyclopedia. (World Book, Inc., Chicago)